GOD. XI. ▪ BROJ 2.-3.

HRVATSKA STRAŽA

ZA KRŠĆANSKU PROSVJETU

ANTEMURALE CHRISTIANITATIS

ČASOPIS

NAMIJENJEN

FILOSOFIJI I DRUGIM ZNANOSTIMA

(Glasilo „Leonova Društva“ u Senju).

Urednik: Dr. FRAN BINIČKI.

Cijena 7 Kr. na god. — Redoviti i podupirući članovi „L. D.“, sveučilištarci, đaci viših razreda i pučki učitelji plaćaju 3 Kr.

IZLAZI SVAKOGA DRUGOGA MJESECA.

Rijeka, 1913.
Tisk. umjet. zavod „Miriam“

Poruka uredništva.

*„H. Straža" je trebala da izađe svršetkom godine 1912., no poradi ogromnih poslova u tiskari nije mogla nikako u štampu. Stoga evo izlazi tek sada i to kao dvojbroj. Neke stvarce, pa i jedna cijela radnja **(812.—1912.)**, okasniše, pa evo izlaze poslije svojeg roka. Molimo poštovane svoje predbrojnike, da uvaže ovo i ne zamjere, već da uzrade, te se „H. Straža" što više naručuje, čita, a i — plaća.*

Rezultate Weber-Fechnerove nekoji oštro kritizuju, drugi uporno brane, a treći naprosto zabacuju, jer da je to pitanje neriješivo.

27. Pitanje je ovo po svojoj naravi eksperimentalno, te ga i eksperimenat može riješiti na temelju indukcije. A u tom se pravcu uporno dalje radi. Eksperimenti i psihički laboratoriji se pomnožavaju. Zato bi svaka kritika *pro et contra* mogla biti preuranjena. Vrijeme će učiniti svoje, te svesti pitanje u svoju naravnu kolotečinu. Ko što bi dakle bilo nepravedno nijekati već predobivene stalne rezultate, tako je pogibeljno a i neznanstveno proširivati matematske formule na heterogeno područje, kao što je za matematičara psihički čin. uzet sa svog formalnog gledišta.

Već smo gori spomenuli, da se doista može mjeriti vanjski podražaj, ali ne unutarnji oćut. Ali ni sami podražaji ne dadu se jednako mjeriti. »Najtočnije se Weberov zakon ispoljava u oblasti zvučnih osjeta, manje u intenzivnostima svjetlosti, pritiska, pokreta i kušanja a posve nesigurno u osjetima temperature. Što se tiče osjeta mirisanja, s njime se vrlo malo eksperimentiralo, jer je poradi neodređenosti u mjerenju nadražaja teško učiniti takve opite.« Ovako misli Wundt; a njegove riječi prenaša Radosavljević. (s. 238—9.)

Dakle zakon je u nekom pogledu ograničen, »ako jednim pogledom zahvatimo stečene rezultate na raznim oblastima osjeta — kaže isti Wundt — (kod Mercier, Psychol. I. s. 191) Weberov zakon imade barem približnu vrijednost. Svakako sveopće vrijednosti nema, jedino za stanovite sjetilne oblasti i unutar stanovitih granica«.

28. Do sada smo uvijek u granicama eksperimentovanja, koje se doista mogu proširiti, te Weberovom zakonu pružiti sve to veću vjerojatnost. Drukčije stvar izgleda, kad isti zakon promotrimo sa čisto psihološkog stanovišta, sa stanovišta samog oćuta, koji se košto rekosmo, ne može mjeriti. Jer ako bi oćut morao rasti, košto se u zakonu kaže, aritmetskom progresijom 1, 2, 3, a podražaj geometrijskom 2, 4, 8, tad bi obadvoje oćut i podražaj morali porasti za jedan stanoviti *jednaki kvantum,* koji bi sačinjavao odnos progresije. Urediti najmanje svijesne razlike naših sjetilnih primanja, označiti ih tačno aritmetskom progresijom, to bi predmnijevalo, da mi spoznajemo jednakost najmanjih svijesnih oćuta. Ali je kvantitativna uporedba između dvaju oćuta nemoguća; jer da ju izvedemo,

morali bi imati *jedinicu oćuta* t. j. oćut sa stalnom i posve određenom jačinom koja bi se mogla smatrati jedinicom.

Stalno je, da takve jedinice nema za oćute razne kakvoće ili vrste n. pr. za vidne i slušne oćute; a nema je ni za oćute iste kakvoće n. pr. samo za vidne oćute, ili subjektivne podražaje svijetla. I sam Wundt svjedoči, da nema nijedne apsolutne jedinice za sjetilne oćute. (Mercier, I, 189.)

29. I fiziološko tumačenje (trošenje energije živčanog (sustava) Weberovog zakona nije bez poteškoća. Razlog da vanjska podražica raste geometrijskom progresijom, dok oćut matematskom, rekao bi, stoji u tom, što se u sjetilnim organima troši energija, živci se utrude i tako apercepcija usporava. E da se to trošenje nadomjesti a istodobno sa podražanjem poveća i svijesno stanje, mora da vanjska podražica surazmjerno — geometrijskom progresijom — poraste.

Svakako već postignuti uspjesi psihofizike moraju obveseliti svakoga psihologa.

Psihofiziologija. W. Wundt.

30. Dok se psihofizika ograničuje na vanjski fizični podražaj, mjeri njegovu jačinu i trajnost, e bi od toga izvela i odnosnu jačinu oćuta, psihofiziologija proširuje eksperimenat na sve tjelesne činjenice, koje stoje u savezu sa psihičkim činom. Prema tome je psihofizika čest psihofiziologije.

Vilim Wundt i ako nije začetnik, svakako je glavni promicatelj psihofiziologije. Rođen 1832, izučio je medicinu te je više godina na Heidenberškom sveučilištu predavao fiziologiju, a od god. 1875. neprekidno i filozofiju. Proslavio se i kao učenjak i kao filozof, košto ga je i narav obdarila duhom eminentno analitičkim, kojemu ne bi izbjegle ni najmanje sitnice, a uz to duboko sintetičkim, košto pokazuju njegova filosofska djela. U svom je djelu »*System der Philosophie*« gdje podava dolično mjesto i metafizici, proveo što dublju sintezu empiričkih znanosti.

Napose nije Wundt zaboravio svoju specialnu struku fiziologiju; a njegova znanstvena ambicija išla je za tim, da zasnuje *novu* nauku, da svede t. j. u savez fiziologiju sa psihologijom. I uspio je. On je - košto rekosmo - glavni promicatelj, ako ne i začetnik, psihofiziologije. Zasnovao je god. 1878. u Leipzigu zavod, prvi te naravi, za eksperimentalnu psihologiju.

Rezultate svoga dugog i savjesnog istraživanja sabrao je W. u tri debela sveska, koje izdao pod naslovom »*Grundzüge der phisiologischen Psihologie.*

»Oštri dar opažanja, svestrana i duboka spoznaja odnosnog područja kao i spoznaja metode na isto područje uporabive, trijezna i pomnjiva kritika pripadnih teorija i iskustvenih činjenica jesu osobite odlike toga djela«. (Klinke, der Mensch. 1908, s. 2.)

31. W. učenjak i filosof proučava činjenicu fizičku, fiziološku i psihološku, svaku po sebi napose,raščinja ju u svoje elemente, promjeruje njezinu intenzivnost i trajnost. Zatim proučava psihološke sastavine, kakve nam pruža svijest u obliku predodžbi i emocija, određuje empiričke zakone njihove asocijacije i ponavljanja. Uvijek mu je pred očima organska podloga psihičkih činjenica, živci i mišice, veliki i mali mozag sa svim svojim toli raznovrsnim svijesnim i nesvijesnim refleksima, koji se u vanjskim činjenicama očituju.

S toga se pogleda može psihofiziologija svojim pravim imenom nazvati *eksperimentalnom psihologijom;* ona bo zahvaća iskustvenu stranu psihičkih čina u njihovom odnosu sa fisiološkim i fizičkim činjenicama. Svak znade, da je duševni čin uvjetovan cijelim kompleksom različnih dijelom fizičnih, dijelom fizioloških, dijelom i duševnih događaja.

Ona upotrebljava eksperimentalnu metodu *samoopažanja, opažanja na drugima,* poglavito pak *kušnju,* koja je drugim empiričkim znanostima baš najsjajnije posljetke pribavila. Kod onih duševnih pojava, kojih fizične uvjete poznajemo, — kao primjerice kod oćuta i predodžbi, — možemo rečene uvjete i promijeniti, da se uzmognu opažati duševni im posljeci. Za svaki takav pokus potrebne su dvije osobe: jedna, koja mijenja uvjete (eksperimentator), i druga, na kojoj *se mijenjaju. Za ovakove su pokuse potrebni kadgod* i savršeni aparati.[1])

[1]) *Dinamometar* zove se aparat, kojim se mjeri popriječna sila stanovitih mišičnih grupa, n. pr. stezanje ruke: *Plethysmografom* se mjeri promjena obujma tjelesnih uda u povodu utjecaja periferične podražice i sjetilne spoznaje. Tako se na veselu vijest čovjek razigra, pocrveni, krv teče k periferiji tijela i tim povećava obujam i temperaturu n. p. lica ili ruke; protivno, u nama porada tužna vijest: krv se stječe k srcu, čovjek blijedi i stine, obujam se stanovitih uda umanjuje.

Pneumograf mjeri krivulju disanja; *Sshygmometar* mjeri perom napetost u krvnim žilama; *Ergograf* mjeri utjecaj duševnog rada na umornost mišica. Imade i drugih aparata.

I čisto duševne pojave, kao što su pametovanje, maštanje i htijenje, mogu se podvrći kušnji; samo ovdje ponajčešće ne smije osoba znati, da je predmetom kušnje. Zato su za tu kušnju najzgodnija djeca i priprosti ljudi. (Arnold, 17.)

31. Rekli smo, da je psihofiziologija eksperimentalna znanost; ali se ona razlikuje od iskustvenih znanosti po svom posebnom objektu — psihofiziološki čin — i po svojoj metodi. Iskustvena njena metoda u službi je indukcije. Psihofiziologija mora pojedine psihične pojave ispitati, da nam tako omogući *sveopći psihološki zakon.* Ona bi nam morala odrediti stanovite odnose, koji spajaju stanovite duševne činjenice sa svojim fizičkim ili fiziološkim preduvjetima, tako kad ovi nastupe, da bi morale nastupiti i one, i to baš u stanovitom obliku, jačini i trajanju. Prem je takav rezultat moguć, ipak je veoma oteščan; jer eksperimentator ispituje samo pojedine slučajeve, gdje je također veoma teško odlučiti sve vanjske i unutarnje uplive na čin, koji je podložan kušnji; a kad se to ne uzima u obzir, može biti povod preuranjenih i krivih zaključaka.

Zato se psihofiziologija zadovoljava *predbježnom vjerojatnošću.* Nu zato nijesu njeni rezultati manje vrijedni, osobito kad se uzme u obzir, koli je teško razmrsiti psihičku činjenicu.

32. W. je psihofiziologiju nazvao *novom naukom,* koja sačinjava posebnu granu sveopće psihologije. I donekle s pravom. Ona je psihologiji otvorila nove izvore, priredila nove materijale, koje će psihologija upotrebiti za izgradnju *filosofije čovjeka.* Kao posebna nauka prikazuje nam psihofiziologija ne samo već predobivene znanstvene posljetke već i neku sveukupnost znanstvenog istraživanja na toli raširenom psihološkom području. Po svim većim gradovima starog i novog svijeta podigla je ona zavode za eksperimentalnu psihologiju[1]) te nove centre psihofiziološkog gibanja.

Rekao sam, da je psihofiziologija različita od prirodnih znanosti po svom objektu pa i od filosofije. Međutim da se dobro razumijemo. «Eksperimentalna psihologija (psihofiziol.) je neodvisna od metafizike, ali ona ne isključuje metafizičkog istraživanja. Ona ne pretpostavlja nijedno posebno riješenje velikih problema života i duše; ona sama po sebi nema nikakve tendence materijalistične ili monistične, ona je velika posredna znanost i ništa više». (A. Binet. Introduction á la Psycholog. expérim. Paris, 1894, kod Mercier, Le origini, 202.)

[1]) Izim onog u Leipzigu već su god. 1893. opstojali na jednom i drugom svijetu 30 laboratorija, od kojih 16 u Americi, 2 u Engleskoj, 1 u Francuskoj, 1 u Italiji, 1 u Švajcarskoj, 1 u Sveciji, 1 u Rumeliji, 1 u Holandiji, 1 u Belgiji (i taj baš, što ga je prvi podignuo sam Mercier na kat. sveučilištu u Lovenu) i 4 u Njemačkoj. (Vidi Mercier, Le origini, str. 203).

I dok ostane ona u svojim granicama, postići će velikih rezultata. Što nekoji psihofiziologiju svađaju na krive zaključke, nije ona kriva, već umišljeni nazori stanovitih mislilaca. Zato nikako ne možemo potpisati ovu, razmaknutim slovima tiskanu stavku Radosavljevića: (24) «Psihologija (razumij eksp.) je vrlo zgodna, da u glavnome postane filozofija prirodna učenjaka, jer srećno spaja prirodonaučno ispitivanje na eksaktnoj osnovici s filozofskim spekulacijama, i time nam u pravom smislu riječi daje ono, što je u prvom redu potrebno današnjem naučnom svijetu, naime *prirodonaučna psihologija».*

To je psihološki materijalistični monizam, koji je psihofiziologiji kao takvoj sasma stran. Ne potpisujemo te riječi, jer «prirodonaučna psihologija na eksaktnoj osnovici» je onako, kako ju R. zamišlja, nemoguća. Bila bi donekle moguća na temelju metafizičke spekulacije, a R. materijalist ili dajbudi positivist, nekom očitom nedosljednošću na drugom mjestu (12) piše: «Hand off» (K sebi ruke) tako veli eksp. psihologija i medicinarima i fizičarima i matematičarima i prirodnjacima a pogotovo *spekulativnim filozofima* (mi podcrtasmo) i svim onim specialistima, koji sa svog uskog gledišta hoće da stvaraju principe i norme za nauku o duši».

Dakle ni fizičari, ni matematičari, ni prirodnjaci, a pogotovo ne spekulativni filosofi ne će izgraditi prirodonaučne psihologije, već jedino, po Radosavljeviću, apstraktni eksperimentalni psiholozi. (Scylla et Caribdis). Htio se R. ugnuti zdravoj metafizici, a međutim se nasukao na oštri greben materijalističkog monizma, koji ništa ne tumači, kad hoće da spoji nespojive oprеke.

Na filosofskom području.

33. Psihofizika i psihofiziologija su iskustvene znanosti, koje kušnjom i aparatom ispituju psihični čin. Njihove smo rezultate pravedno ocijenili i priznali. Ali se čovječji duh ne zadovoljava samo time, da uoči razne činjenice, koje prate i uvjetuju psihičke pojave, već on traži dublje sinteze i filosofskog

razumijevanja psihičkog čina; on hoće, da mu *narav* shvati i protumači. I eto nas na filosofskom području.

I tu se otvaraju nova pitanja velikog zamašaja.

Pošto smo do sada ispitivali samo psihične činjenice, nastaje naravno pitanje, da li same psihičke činjenice sačinjavaju objekat psihologije? Tvrde *aktualisti* sa Wundtom na čelu, niječu *supstancijalisti* koji psihičkim činjenicama priznavaju supstancijalnu podlogu *čovječju dušu.* — Ovdje se aktualizam suprotstavlja supstancijalizmu. U pitanje se sada ne upuštamo.

Nadalje se traži: kakve je naravi psihički čin? Materijalisti kažu, da je psihički čin *materija;* spiritualisti, da je *duh;* mnogi moderni, da je *jedno i drugo.* Prvi griješe s jednostranosti; jer psihički čin nije ni isključivo materija ni isključivo duh; moderni pak ili istovjetuju fizičke elemente sa psihičkim i tim upadaju u *psihički monizam;* ili fizičke pojave odjeluju tako od psihičkih, da pojeđinim pripisuju sasma odijeljeno posebno područje ali im djelovanja paralelno teku, i eto nas do *psihičkog paralelizma.*

O aktualizmu i supstancijalizmu govorit ćemo prigodno tijekom ove rasprave.

Za sada će se naše razmatranje suslijediti ovim redom: a) psihički mekanicizam, b) psihički spiritualizam, i c) psihički paralelizam i s njim u odnosu psihički supstancijalizam.

Psihički mekanicizam.

34. Kartezij je između duše i tijela, između mišljenja i njegovog objekta prorovao nepremostiv jaz. Košto se u metafizičkom redu isključuju predikati jednostavnost i protežitost, tako i u fizičkom redu elementi, koji uključuju oprečne predikate, ne mogu sačinjavati homogenog jedinstvenog tijela; u konkretnom slučaju *jednostavna* duša ne može sa *protežitim* čovječjim tijelom sastaviti jedinstvenu podlogu — čovjeka.

Ovako Kartezij; a njegovi su nasljednici ovako dalje umovali: niti duša utječe na tijelo ni tijelo na dušu. Zato je čovjek kao osjetno duševno biće naprosto nemoguća podloga, nemogući subjekt psiholoških pojava, predodžbi, ideja, htijenja i t. d.; razlog je, što su odnosne psihološke činjenice vezane za stanovite tjelesne organe; a sve što je tjelesno, ili što stoji u savezu sa tjelesnim organima, po receptu materijalista, ne potpada u područje svijesti, koja je duševna i zato neprotežita, konačno ne potpada ni pod zakone logičke ni psihološke, već je podloženo zakonima mekanike kao i sva ostala materija.

35. A što je psihički čin i viši intelektualni pojmovi?

Ništa drugo nego posebni pravac gibanja materije. Evolucionist Spencer u prvim razvojnim stadijima inteligencije ne vidi no «molekularno odbijanje i privlačenje». Drugima su činjenice svijesti kemičke naravi. «Mozag porada ekskreciju misli» rekao je Cabanis. «Misli su u mozgu, u žuči, u jetrima» tvrdi materijalist Vogt. Većina pak kaže, da misao nije no oblik kosmičke energije nalik na toplinu i elektricitet. (Mercier, Psychol. ,I 230).

Istraživanja fiziologije: eksperimentalne psihologije dokazuju sve to veću ovisnost, koja postoji između psihičkih pojava i njenih materialnih preduvjeta. Nije li dakle, sasma naravno zaključiti, da je mišljenje djelovanje organsko? I materijalisti povukoše taj zaključak.

Da li s pravom? Nitko ne niječe *činjenicu* ovisnosti duševne djelatnosti od materijalnih uvjeta; o tom se i ne radi, već se radi, da se označi *narav* ove ovisnosti.

Kad materijalisti tvrde, da je ta ovisnost subjektivna i unutarnja, u smislu naime, da n. pr. *pojam* ili *htijenje* po svojoj unutarnjoj naravi ovisi o nekom *materijalnom* organu, tad priznajemo, da takvog tumačenja ne prihvaćamo; jer se ono ne da spojiti sa isto tako stalnim činjenicama svijesti. (Vidi Mercier, Psych. I. 267 ss.) Ako je pak ta ovisnost izvanjska, objektivna u koliko apstraktne pojmove crpamo iz realnog svijeta, preko sudjelovanja fantazije, dakle organske moći, tad su naši izvodi suglasni sa rezultatima eksperimentalne psihologije; a da mi nijesmo primorani odreći se isto tako po svijesti zasvjedočene činjenice o netvarnosti našeg mišljenja i htijenja

35. Lako je međutim reći, da je misao kemička reakcija, molekularno gibanje atoma, ekskrecija mozga i t. d. ali je to teško dokazati. Nijedna modifikacija, nijedno gibanje materijalnih čestica nam ne rasvjetljuje polje svijesti, kaže Dubois. (Kod Mercier, Le origini, 68.) Sile u naravi nijesu isključivo kvantitativne i mekaničke. Fizika doista raspravlja o gibanju fizičkih tjelesa, koje je podređeno nekom pravcu i brzini, ali je svojstvo psihičkog čina u glavnom da bude *rapresentativan;* a to je nešto drugo nego li fizičko il kemičko gibanje. Ovo je doista podložno zakonu entropije ili zakonu o uzdržavanju sila. Tomu je za-

konu podložna i psihička činjenica, ali samo sa svoje organske il fiziološke strane. Spoznaja nije samo fiziološka funkcija već nešto više. Ona imade *intencionalni karakter*, neku višu intelektualnu ili idejnu sadržinu, koja presiže granice materije.

Tumačenje materijalista, koji u svim kosmičkim pojavama pa i u psihičkim činjenicama ne vide no u korijenu iste materijalne sile, koje se razlikuju u svojim stupnjevima ili dajbudi i pravcima, takvo tumačenje nije znanstveno, već je, kako kaže materijalist Lange, «ideal razuma». To bi bila najidealnija i najkomodnija sinteza; ali uzalud. Kad nema ona znanstvene podloge, nije no prosta, pak ako hoćete i «znanstvena» iluzija.

36. Mekanicizam ili materijalizam dok s jedne strane niječe duševni karakter intelektualnih pojmova a konačno i spiritualnost duše, a s druge strane istovjetuje fizičke sa psihičkim pojavama, malo po malo dovađa nas do materijalističkog psihičkog monizma, o kojem nam i Radosavljević (br. 32.) baja. Zato je mekanicizam, po mnijenju učenog Merciera, već preživio. «Učitelji sadanje psihologije jednodušno tvrde, da je nemoguće susljednim istovjetovanjem svesti psihologiju na fiziologiju a ovu na kemiju ili fiziku, a sve ove na proste modifikacije prostora, na gibanje, na prostornost. (Le origini, 258).

Glavno je psihološko vrelo samoopažanje; a što nam ono kaže? Neposredna psihološka svijest nam o tom mekanicizmu ništa ne jamči. Ona mi t .j. jamči, da ja mislim, da hodam, da pjevam, ali mi istodobno posredna svijest, na temelju zakonitog zaključivanja jamči, da neposredni uzrok mišljenja nije isti ko i onaj hodanja ili pjevanja; te pošto su ipak ta djelovanja meni imanentna, slijedi da je čovjek osjetno-duševna supstancija, gdje se harmonično stječu vegetativni, osjetni i duševni život, a da nije samo puki automat na koji se primjenjuju puki mekanički zakoni.

Čovjek je u prirodi, ali je svojim duševnim životom i povrh prirode. Priroda duševnog života ne tumači.

Spiritualistična psihologija.

37. Psihičku činjenicu ne tumači materija ni zakoni mekanike, kojima je ova neposredno podložna. Što onda? *mišljenje ili duh*, jer su psihički pojavi spiritualne ili duševne naravi. Jedan je ekstrem izazvao drugi: ne duh, onda materija; ili ne materija već duh; a međutim se jedan i drugi dijametralno oprečni pravac konačno stječe k zajedničkoj tački, koja ih spaja, a to je *bludnja*. Gli estremi si toccano.

Osnovatelj je klasičnog spiritualizma Kartezij. On mu je postavio temeljni kamen u stavci, da se bit duše sastoji jedino u mišljenju, i tim je porušio most između ideje i njenog vanjskog realnog objekta. Njegovi učenici, kad su jednom prihvatili temeljnu bludnju svog učitelja, nijesu s toga stanovišta nikako mogli da spoje psihički sa fizičkim svijetom, idealni sa realnim redom. Zasnovali su razne sustave i škole, ali svagdje se povlači spiritualistička bludnja, koja jednostrano promatra ideju, duh, bez svoje realne podloge u osjetnoj zamjedbi, ili barem ovu dovoljno ne tumači. Spiritualizam se u raznim oblicima sve do pedesetih godina prošlog vijeka nemoćno povlačio po svim evropskim sveučilištima, dok nije izazvao jaku reakciju sa strane materijalizma, koji ga je i srušio, ali ne sasvim.

38. *Povjesni je razvoj spiritualizma* veoma poučan.

Tako, pošto je Kartezij zanijekao međusobni utjecaj duše na tijelo i obratno, bio je prisiljen da prihvati tri temeline ideje, koje bi duši bile *prirođene*, a iz kojih bi se sve druge izvele; te su ideje: *teološka* o Bogu, *psihološka* o duši, *kosmološka* o svijetu. Lijepo; ali ni svjedočanstvo iskustva ni svjedočanstvo svijesti nam o tim idejama ništa ne kažu.

Okasionalisti sa Malenbranchom na čelu tumače nam utjecaj duše na tijelo i obratno na način, da sam Bog utječe i proizvodi djelovanje, kad se svi preduvjeti (occasio) međusobnog utjecaja svrše. Ali ništa ne pomaže pozivati se na svrhunaravne faktore, da protumačiš čisto naravnu činjenicu.

Ontologisti su mislili, da neposredno zriju Boga početnika ontološkog i logičkog reda, a u njemu sve druge stvari, koje nijesu no povod, da se u nama odnosne ideje pobude. Dakako mi ne poznajemo nego *ideje* i ništa drugo. A kako vanjski svijet u nama pobuđuje ideje, toga idealisti ne tumače.

Locke prihvaća dva izvora ideja: sensaciju i sjetilnu refleksiju. Ali nam ni sensacija ni sjetilna refleksija postanak ideja ne tumače; jer sam Locke, a još bolje njegov nasljednik *Hume*, zabacuje pojam supstancije napose supstanciju *dušu*, tu — kako kažu — nepoznatu podlogu ideja. Ideje nijesu drugo nego utjecaji, t. j. razna duševna stanja. Psihologija mora jedino proučavati progresivnu organizaciju ideja, utjecaja, za-

kona, koji moraju upravljati ovom asocijacijom, eda se dođe do sinteze, čija bi se svota morala nazvati sviiesna duša.

Odatle se razvija cijela kasnija *asocijaciona* i percepciona engleska psihologija, koja je na eksperimentalnom polju doista donijela lijepih plodova, ali i dosta pomutnje na filosofskom području.[1])

I *Wundtov aktualizam* nije no novi oblik stare Hume-ove nauke. Ni on ne prihvaća no puke činjenice svijesti (actus), a boji se povesti zaključak na njihovu neposrednu podlogu ***na dušu.*** »Riječ ***dušu*** ili ***psihu*** izbjegavaju gotovo svi moderni psiholozi. Duša se već ***ne uzima kao predmet psihološkog ispitivanja,*** već samo kao psihičke ili duševne pojave. (Radosavljević, 31.)

Kant prihvaća građu od Locke-a i Hume-a kao gotovu činjenicu. To su *tobožnje ideje*. Sad istražuje Kant ***konstitutivne zakone*** čovječjeg duha. Misleći subjekat činjenicama svijesti i iskustva primjenjuje svoje formalne elemente; (kategorije) a iz spoja subjektivnog, ili objektivnog formalnog i materijalnog elementa nastaje psihički spoznajni čin. Tako nastaju pojmovi supstancije, uzroka, relacije; koji nijesu drugo ***no isključivo ideje*** t. j. proste iluzije ili »fabricamenta mentis.«

Kant hoće poglavito da odredi granice spoznaje, a došao je do rezultata, da je svaka metafizika — sve apstraktne ideje — nemoguća. A ipak je primoran da takve ideje prihvati. No ove nemaju realne podloge, one su »puke ideje« prosti fenomen. Kantova ideogenija kosi se sa psihologijom, a dovađa nas konačno do *fenomenalizma i agnosticizma.*

39. Ove povjesne činjenice o genezi, razvoju i propasti spiritualističke psihologije ovlašćuju nas na zaključak, koji je i tako svakomu jasan, da je taj sustav udario krivim pravcem, i zato se morao nasukati na tvrdi greben realnih gotovih činjenica, s kojima nije računao.

A koje su to realne gotove činjenice?

---

[1]) »Engleska psihologija prošloga stoljeća (XIX) dobila je ime »asocijacione psihologije« na prvome mjestu stoga, što je svu svoju pažnju poklonila samo onim duševnim procesima, koji se nazivaju asocijacijama. U njoj je u stvari samo opisivanje tih složenih pojava. Poslije je k tomu došlo jako isticanje misli o razvoju, koje je primijenjeno i na duševne pojave posve po analogiji fizičkoga, biološkog diferenciranja. Prema toj asocijacionoj psihologiji sve duševne radnje dadu se svesti na spajanje i odvajanje predstava«. (Radosavljević, 23).

Historijski razvoj teorija o magnetizmu i elektriciteti.

Piše: Cand. phil. O. Bernardo Brixy, franjevac.

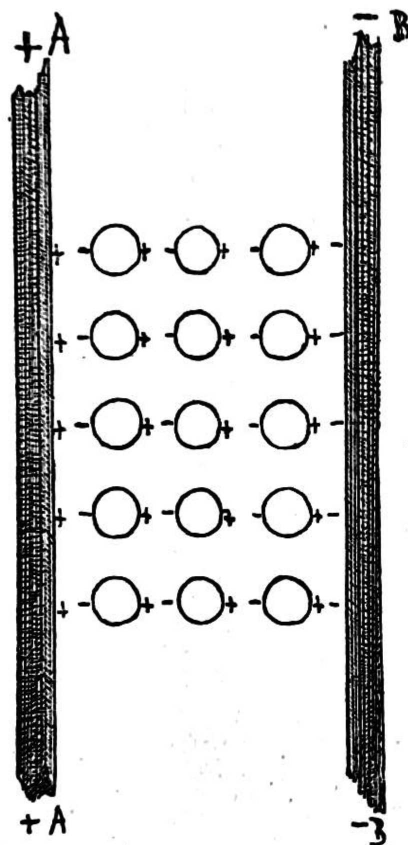
(Nastavak).

Faraday je uzeo, da je svako dielektr. tijelo — također i vakuum (zrakoprazan prostor) — sastavljeno od imponderabilnih čestica etera, koje se utjecajem električkoga polja polarizuju t. j. u tim česticama nastane gibanje elektricitete (električki pomak) tako, da jedna vrsta elektricitete ide na jednu stranu, a druga na drugu, protivnu stranu česticâ. Ovo razdjeljivanje elektricitetâ nije u svim dielektričnim tijelima jednako. Svako naime ovakvo tijelo protivi se polarizaciji nekom izvjesnom silom, kao što se elastično tijelo protivi deformaciji. Polarizacija nije uvijek jednaka ni u istom dielektričnom tijelu, nego je razmjerna jakosti električkoga polja. — Tako si je Faraday pomišljao izolatore, dok je u konduktorima (vodičima) pomišljao, da elektriciteta može ići bez onoga elastičnoga otpora.

Pogledajmo sada, kako si je Faraday predočavao električko polje (resp. magnetičko). Pomislimo dvije kovne ploče AA, BB, jednu nasuprot drugoj, a među njima da je zrak ili koje drugo izotropno (jednoliko) dielektrično tijelo. (Vidi sl. I.)

Među pločama neka je električko polje. To polje prouzrokuje u onom sredstvu između ploča AA, BB polarizaciju eterovih čestica. Te se čestice polarizuju tako, da se raznoimene elektricitete dotiču i da nastanu same niti, koje idu od jedne ploče do druge. Na krajevima tih niti su slobodne elektricitete, jer se

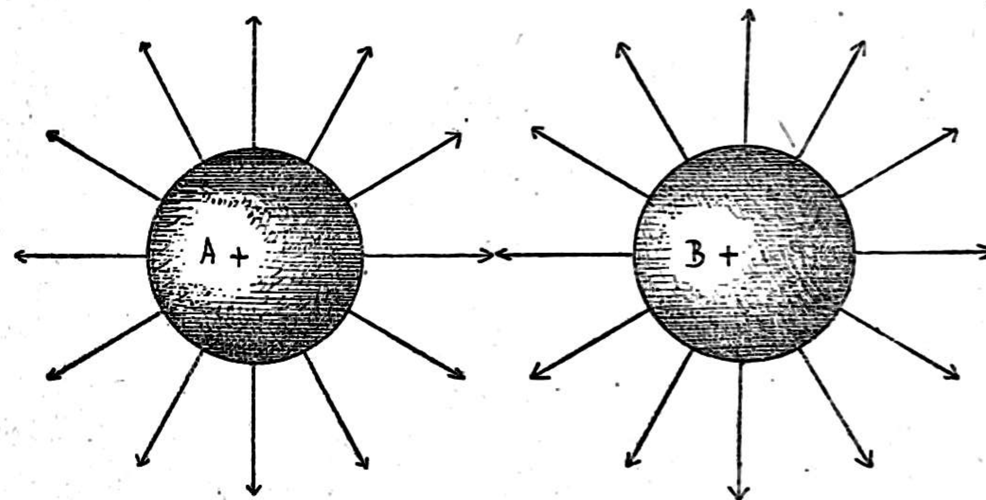
ne mogu vezati. Uslijed toga, što su si u *istim* nitima nasuprot raznoimene elektricitete, nastaje u cijeloj pojedinoj niti neka *sila vlaka*, koju si možemo s Faraday-em predočiti kao napete niti od gumije. Te su niti ono, što zovemo *silocrte* (Kraftlinien). Dakle možemo reći, da nam silocrte pokazuju smjer polarizacije. Slobodne elektricitete na krajevima niti djeluju na obje

(Slika I.)

ploče; one privlače u njima dotičnu sebi raznoimenu elektricitetu, a tim privlače i same ploče. Promatramo li dvije po dvije susjedne niti i u njima namještaj čestica etera, razabrat ćemo, da se te niti moraju međusobno odbijati, jer su česticama jedne niti nasuprot čestice druge niti, koje imadu istoimenu elektricitetu kao i suprotne čestice prve niti. To je uzrokom nove sile u dielektričnom tijelu između niti, odbojne sile, *sile tlaka*, koja nastoji niti što više razmaknuti. — Faraday-u nijesu silocrte

puke geometrijske krive linije, nego imadu i fizikalnu realnost. Njemu su silocrte reprezentanti novoga prisiljenoga stanja česticâ sredstva, koje se polarizovalo između ploča. — Teorija fluida tumačila je mehaničku silu, kojom djeluju dva električka ili magnetička tijela jedno na drugo s pomoću neposrednoga djelovanja u daljinu. Po Faraday-u (Vidi sl. II.) se ta sila tumači ovako: Neka je kugla A nabita s pozitivnom elektricitetom. Iz nje izbijaju radijalno na sve strane silocrte kao reprezentanti napetosti (pomislimo si iz kugle na sve strane napete niti od gumije). Ako približimo s desne strane pozitivno nabijenu kuglu B, iz nje će također radijalno izilaziti silocrte na sve stra-

(Slika II.)

ne. Zato će se napetosti između kugala slabiti, a one s izvanje strane kugala jedna drugu pomagati; kugle će se odbijati.[1])

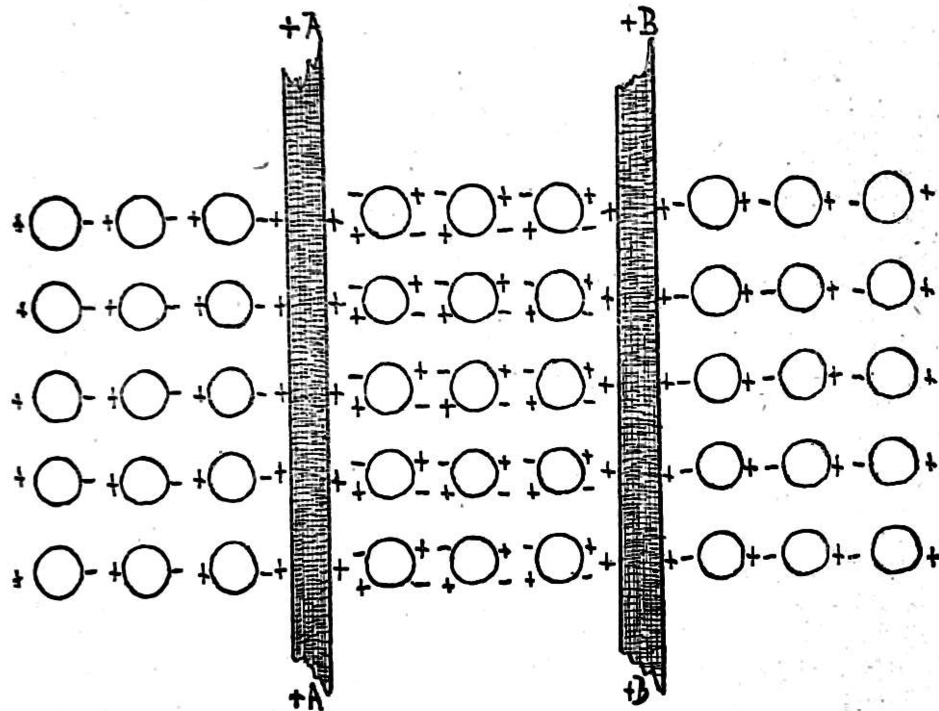
To bi se isto odbijanje možda dalo i ovako predočiti: Jednostavnosti radi uzmimo dvije ploče AA i BB i neka su nalite s pozitivnom elektricitetom (ili neka su to istoimeni polovi magneta). (Vidi sl. III.)

Zbog polarizacije, koju prouzrokuje jedna i druga ploča (polarizacija od jedne ploče označena je na slici predznacima s gornje strane kugljica, a polarizacija od druge ploče predznacima s donje strane kugljica) djelovanje će se između ploča neutralizovati sasma ili djelomice, već prema tomu, jesu li oba-

[1]) Vidi: *H. Starke: Experimentelle Elektrizitätslehre*, Leipzig 1904.

dvije ploče nabite jednako ili nejednako. Rezultat će prema tome biti taj, da će djelovati samo polarizacija eterovih čestica s obje izvanje strane ploča, u smjeru strijelica; ploče će se odbijati.

Obratno bi bilo s polarizacijom između ploča, kad bi ploče bile nabite s ravnoimenom elektricitetom. Svaka bi ploča prouzrokovala polarizaciju u istom smjeru, pa bi polarizacija između ploča bila jača od one s izvanjskih strana. Rezultat bi bio, da se ploče privuku.

(Slika III.)

Maxwell je pokušao vlakove i tlakove, koji pri tom nastaju, izračunati, pa je došao do istih rezultata, do kojih dođemo s pomoću Coulombova zakona t. j. s pomoću hipoteze o neposrednom djelovanju u daljinu.

Rekli smo, da će na iskrištu preskakivati iskre sporije, kad stavimo među ploče kondenzatora kakvo dielektrično tijelo. Omjer brojeva, koji kazuju, koliko puta iskra preskoči na iskrištu u slučaju, kad smo među ploče stavili kakvo dielektrično tijelo i u slučaju, kad je među pločama samo zrak ili prazan

prostor, zove se *dielektrična konstanta.* Za nju je našao Maxwell, da je jednaka kvadratu indeksu loma svijetlosti.

Upoznali smo se u I. dijelu s Coulombovim zakonom, a ovdje moramo nešto spomenuti gledom na njega.

Želimo li da taj zak. vrijedi *općeno,* moramo ga s Faradayem popuniti. Iz prvobitnoga Coulombova zakona slijedilo bi, da je sila između dva električna tijela ista, samo ako imadu u svakom slučaju iste naboje kao prije i dok im je razmak isti, a da je svejedno, je li između njih *zrak ili koje drugo tijelo.* Mi smo već vidjeli, da to *n i j e s v e j e d n o.* O tom se Faraday uvjerio godine 1837. U proširenom će se dakle Coulombovu zakonu morati uzeti u obzir konstanta dielektričnosti medija, koji je između ona dva električna tijela. Kako ćemo taj pomoću konstante dielektričnosti prošireni zakon pisati, ovisi o tom, je li električna sila, što vlada između ploča, upravno ili obrnuto proporcionalna s tom konstantom. Promotrimo li pojavu, kad je dielektrično tijelo između ploča, razabrat ćemo, da se sila *F* odnosi obratno s spomenutom konstantom. Što je naime dielektričnost veća, bit će u umetnutom tijelu veća polarizacija; bit će na njemu više influencirane elektricitete. Ta će se djelomice vezati s elektricitetom ploča i time je oslabiti; dosljedno će sila *F,* koja djeluje na ploče, biti manja. Prema tomu ćemo *općeni Coulombov zakon* pisati ovako:

$$F = \frac{1}{K} \cdot \frac{e_1 . e_2}{r^2} .$$

(*K* jest konstanta dielektričnosti, e^1 i e^2 množine elektricitete na pojedinoj ploči, a *r* njihova udaljenost).

Faraday-Maxwellova teorija dala je pobude, da je ljudskih duh došao do vrlo genijalnih i dubokih otkrića; vrhunac tih otkrića jesu električke zrake. Harmonična gradnja te teorije, potvrda zakonâ, što ih je našao Maxwell: o konstanti dielektričnosti i o snošaju množina elektricitete spram brzine svijetla — sve je to pribavilo teoriji druge epohe ugled pred učenim svijetom, a da ne spominjemo ponovno njezine zasluge za znanost, što si ih je stekla zabacivši «actio in distans» i fluide. Već se mislilo, da je treba samo još u detaile izraditi, pa da će moći protumačiti *sve* pojave, koje spadaju u magnetizam i elektricitetu, da će se moći dovinuti časti *prave teorije.* Tako se mislilo oko godine 1890.

Međutim se nađe izjalovile. Otkrilo se pojava, koje Maxwellova teorija nije mogla protumačiti. Dapače je imala i tu slabu stranu, da nije mogla protumačiti ni neke od prije poznate pojave. Isto tako si nije nitko znao jasno predočiti, kako izgledaju deformacije i perturbacije etera, na kojima je ta teorija gradila. Nerijetko je i njezino tumačenje bilo prisiljeno. Tako su n. pr. katkad davali pristaše Maxwellove teorije eteru dvostruku narav. Da se izvuku iz neprilike, rekli su, da on sastoji od dvije supstancije. Jedna drugu da ispunjuje nekim načinom, kao što voda spužvu. Uslijed takvih postupaka u tumačenju postajala je Faraday-Maxwellova teorija sve kompliciranijom. To pak ne smije biti kod teorije. Zato nije čudo, da se stalo u najnovije doba sizati za novom teorijom, koja će moći sve poteškoće u tumačenju sretno prebroditi. —

III. Elektronska teorija.[1]

«Maxwellova teorija o elektromagnetskom polju čini — rekao bih — prvi kat moderne teorije elektricitete. Jedva su se fizičari u njemu smjestili, kad iznenada navali na njih sva sila novih pojava i stanu zahtijevati, da se zgrada gradi dalje. Drugi kat zgrade nauke o elektriciteti jest elektronska teorija». Tako kaže göttinški profesor *Abraham* u svomu djelu «*Elektromagnetische Theorie der Strahlung,* 1905.

Kao što o nijednoj teoriji, tako se ne može ni o teoriji treće epohe, o elektronskoj teoriji reći, da je nastala preko noći. Ona datira od godine 1900., a plod je 150-godišnjih napornih istraživanja. Za nju kaže *Abraham* u istom djelu: «Čini se, da je teorija elektricitete sada u stadiju mirnoga razvijanja. Čini se, da je došlo vrijeme, kad je slobodno malo stati i obazrijeti se na ono, što je već polučeno» (l. c.). Danas je elektronska teorija stekla priznanje posvuda, ako je još i ne nalazimo u elementarnim fizikama poradi raznih poteškoća. Ni jedna nas teorija do danas ne zadovoljava onako, kao što nas zadovoljava baš elektronska teorija. Danas se možemo pohvaliti, da smo upoznali elektricitetu *prilično* dobro. Teorija treće epohe kaže nam, da

[1]) Zatu teoriju preporučamo popularno pisano djelo: *Fournier d'Albe: Die Elektronentheorie,* Leipzig, Verlag von J. A. Barth 1908., gdje se o njoj govori opširno u 326 stranica.

je elektriciteta fluid, ali ne bez težine. Konstrukcije je atomističke t. j. taj fluid sastavljen je od sitnih čestica, atoma. Te su čestice manje od atomâ običnoga tijela i to 30.000 puta manje, a zovemo ih: *elektroni.*

Nekoji autori misle, da ova atomistična ideja stoji u opreci s Maxwellovom teorijom; da se ova najnovija teorija elektricitete vraća k onomu, što je već zabačeno, k staroj predodžbi o djelovanju u daljinu. No to je mišljenje krivo. Na atomističku strukturu elektricitete pomišljao je već *William Weber.* Da njegovo shvaćanje o strukturi elektricitete nije našlo odziva, krivo je bilo to, što se je baziralo na hipotezi o djelovanju u daljinu. Istom kad se atomističko shvaćanje odijelilo od spomenute hipoteze i spojilo se s Maxwellovom teorijom, istom tada je mogla ta misao donijeti plod. — Neobično je kod elektronske teorije to, da ne samo da nije istisla dosadanje teorije, nego da ih je popunila. Ona naime ima u sebi od svake prijašnje teorije nešto. Od teorije fluida ima to, da sve pojave svađa na namještanje i gibanje neke vrsti plina, koji ima neki tlak, a sastoji iz sitnih čestica. Popunjuje također i *Ampére-ove* i *Weberove* spekulacije pružajući joj potrebnu materijalnu podlogu, koja je nosilac električkih pojava, a slaže se i *Maxwellovom* i *Hertzovom* teorijom etera.

Predaleko bi nas odvelo, kad bi s elektronskom teorijom ispoređivali neka mjesta, gdje Franklin, Weber ili Maxwell razlažu svoje teorije. Osvjedočili bi se, da bi u njihovim riječima trebalo samo nešto malo ispraviti ili staviti mjesto riječ «molekularne struje» i «atom elektricitete» riječ «elektron», pa bi dobili današnju elektronsku teoriju elektricitete.[1])

Elektron i njegova svojstva.

Da nam bude elektronska teorija elektricitete jasnija, pozabavit ćemo se najprije s *elektronom i njegovim svojstvima.*

Povod, da se sagradila teorija elektrona, dale su pojave *elektrolize* t. j. pojave, koje se zbivaju, kad električna struja prolazi kroz kakvu tvar, na koju struja djeluje kemički. Elektrolizom se je mnogo bavio *Faraday.* Tridesetih godina 19. stoljeća (1833.-1834.) našao je on neke zakone, po kojima se zbiva

[1]) Vidi: E. E. Fournier d'Albe: «Die Elektronentheorie», njemački prijevod od Herweg-a, Leipzig 1908., str. 12 i 18.

rastavljanje elektrolitičkih tjelesa. (Elektrolitička tjelesa„ *elektroliti* su ona tjelesa, koja može električna struja kemički rastvoriti u atome ili u molekule).

Ako kroz elektrolite — obično se načine, da budu u tekućem stanju — prolazi struja, rastvorit će se elektrolit u svoje sastavine, elemente, koji će se sabirati na t .zv. *elektrodama* t. j. na krajevima žica pozitivne i negativne struje. Jedni će elementi ići na pozitivnu elektrodu (na anodu), a drugi na negativnu elektrodu (na katodu). Pri tom izlučivanju, ili kako se obično kaže — taloženju, prima svaka čestica pozitivni, resp. negativni električni naboj. Ovako snabdjevene čestice s elek. nabojem zovemo: *joni*. Jon se dakle sastoji od atoma obične materije i od neke količine elektricitete. Toj količini elektricitete apstrahirajući od atoma daje Irac *Johnstone Stoney* ime *elektron*.

Za elektrolizu našao je Faraday — kako smo spomenuli — dva zakona. Po jednom je zakonu *množina elektricitete, što za izvjesno vrijeme proteče kroz elektrolite, proporcionalna s množinom otaloženih iona.* Ako n. pr. struja, jaka 1 amper izluči u 1 secundi 1.118 mg srebra, onda će struja dvostruke jakosti (2 amp) izlučiti dvaput više srebra, 2.236 mg srebra. — Drugi Faraday-ev zakon vrijedi za slučaj, kad se pusti da ista struja prolazi kroz *razne* elektrolite. Taj zakon kaže: «Ako ista struja teče kroz razne elektrolite, onda su težine (količine) izlučenih iona proporcionalne s ekvivalentnim težinama tih iona. — Radi lakšega razumijevanja razložit ćemo ovdje, što mislimo pod ekvivalentnom težinom, što pod atomnom težinom nekoga elementa, a što pod njegovom valjanosti (valencijom)».

Ekvivalentna težina nekoga elementa definira se kao *ona utezna količina* (mjerena obično u gramima) nekoga *elementa, koja se može spojiti s 1 atomom vodika ili koja može u kemijskom spoju zamijeniti 1 atom vodika.* Praktički se izračuna ekvivalentna težina tako, da se atomna težina podijeli s valencijom (valjanošću) dotičnoga elementa.

Atomna težina nam kazuje, koliko je puta teži jedan atom nekoga elementa od jednoga atoma vodika.

Valjanost ili valecija nekoga elementa je onaj broj, koji nam pokazuje, s koliko se atoma vodika ili drugog jednoga valjanog elementa može jedan atom toga elementa spojiti ili koliko može atoma vodika u kemijskom spoju zamijeniti.

I ovaj drugi Faradayev zakon razjasnit ćemo na primjeru. Pustimo, da ista struja ide redom kroz rastopine srebrnoga nitrata ($Ag\ NO_3$), bakrenoga sulfata ($Cu\ SO_4$) i bizmutova klorida $Bi\ Cl_3$). Struja će ove kemijske spojeve rastavljati u njihove sastavine i to tako, da će se utezne množine izlučenoga srebra, bakra i bizmuta odnositi kao:

$$\frac{107\cdot 9}{1} : \frac{63\cdot 6}{2} : \frac{208\cdot 5}{3}$$

Ovdje je 107.9 grama atomna težina srebra, 63.6 g atomna težina bakra, a 208.5 g. atomna težina bizmuta. Nazivnici u spomenutoj relaciji znače valencije dotičnih elemenata, srebra, bakra i bizmuta.

Iz Faraday-evih zakona slijedi, da svi jednovaljani ioni dobivaju jednaki električni naboj; svi dvovaljani ioni dvostruki naboj, t. j. dva elektrona i t. d. Slijedi dakle, da je množina elektrcitete, elektrona, proporcionalna s kemičkom valencijom elemenata, ali ne ovisna o njihovoj naravi. Stoga i kaže spomenuti *Johnstone Stoney* u svom predavanju pred društvom »Britsh Association« god. 1874: »Napokon obdarila nas je narav u pojavama elektrolize množinom elektricitete, koja je točno definirana, množinom, koja je neovisna o česticama, kojih se drži«. Mi tu množinu elektricitete zovemo »elektron«, a on ju je zvao »atom elektricitete«.

Elektron je najmanji električni naboj, koji može egzistirati. Masa mu je po prilici 0.61×10^{-27} gr. (taj izraz je simbol prikrata za broj 0.00000000000000000000000000061 grama, a polumjer (jer ga pomišljamo kao krugljicu) 10^{-13} cm. Elektriciteta elektrona je ona, koju mi zovemo *negativnom* t. j. koju nam daje n. pr. pečatni vosak natrt suknom. Glavno *svojstvo elektrona,* po kojemu se razlikuju od obične materije, jest to, da se međusobno odbijaju, dočim znamo, da se čestice obične materije, koja nas okružuje, privlače. Karakteristika elektronove mase, koju zovemo *elektromagnetska masa,* jest to, da raste sa svojom brzinom. To znači: što se elektron brže giblje, to dobiva veću masu (pokazao Kaufmann). Sila, kojom se elektroni međusobno odbijaju u zrakopraznom prostoru (u vakuumu) jest: $1{\cdot}16 \times 10^{-19}$ dina.[1]) Izgleda u prva mah, da je to sila vrlo

[1]) 1 din odgovara po prilici 0.001 grama — 1 mgr.

malena, no u istinu trilijun trilijuna puta veća od sile teže, kojom zemlja privlači sva tjelesa k sebi. Da dobijemo zorniju sliku sile, kojom se odbijaju elektroni, uzmimo dvije olovne kugljice, od kojih svaka ima težinu 1 gram, a u razmaku 1 cm. Sila, kojom se te kugljice privlače, tako je malena 6.6×10^{-3} dina), da je s nijednim instrumentom ne možemo mjeriti. Sada pomislimo mjesto tih olovnih kugljica, na sasma istom mjestu negativne električne množine, od kojih svaka neka ima masu 1 gram. Te će se elektricitete odbijati silom 31.4×10^{34} dina = 320.000 kvadrilijuna kilograma![1])

Već se u početku mislilo (Helmholtz), da se elektroni, makar su vezani na atome, s pomoću kakve sile dadu odijeliti od tih materijalnih čestica. No za to nije bilo eksperimentalne potvrde sve do godine 1895. Te je godine otkrio *Röntgen,* profesor u Würzburgu, baveći se s katodnim zrakama, zrake posebne vrsti, t. zv. X-zrake, ili — kako ih obično zovemo — Röntgenove zrake.

Ako naime pustimo kroz cijev, u kojoj smo zrak razrijedili, električnu struju, ne ćemo dobiti iskre, nego svijetlo, koje ispunjava čitavu cijev. Na onom kraju cijevi, gdje ulazi negativna struja, vidimo slabo svjetlucanje i tamni prostor. Taj se prostor po cijevi širi to više, što je zrak u cijevi više razrijeđen. Svijetlo pak, koje izlazi iz kraja cijevi, gdje ulazi pozitivna struja, potiskuje se sve više. Kad smo zrak toliko isisali, da u cijevi vlada tlak preostaloga zraka 0.001 mm., tada se tamni prostor raširi po čitavoj cijevi. Time smo polučili, da izlazi samo ono svjetlucanje na katodi; otuda mu ime ***katodne zrake.*** Našao ih je *Plücker,* a točnije istražio *Hittorf* i *Crookes* (čitaj Kruks). Ako sada tim zrakama približimo (izvan cijevi) magnet, zrake će se odbiti okomito na smjer magnetskih silocrta. No ako te katodne zrake padnu na kruto tijelo, porode se druge zrake, na koje magnet više ne djeluje. To su X-zrake, Röntgenove zrake. Iz svega ovoga zaključujemo, da su katodne zrake ***materijalne*** čestice snabdjevene električnim nabojima, elektronima, a X-zrake da nijesu materijalne čestice, nego čisti, odijeljeni elektroni.

Jasni odgovor o svezi, koja postoji između atoma i elektrona, ne možemo još ni danas dati. U najnovije vrijeme prihvaća se mnijenje, da oko svakoga atoma kruže naokolo elek-

[1]) Isporedi: E. E. Fournier d'Albe: »Die Elektronentheorie«, str. 24.

troni, ako što planeti sunčanoga kojeg sistema kruže oko svoga sunca kao oko svoga središta. *Fournier d'Albe* opaža, u svojem djelu o teoriji elektrona, na str. 286., da je to samo analogija, koja nam pomaže, da si možemo stvoriti što zorniju sliku o elektronima.

Kad elektroni lete jedan uz drugi kroz eter, tada im se međusobno odbojna sila smanji. Za koliko se smanji, ovisi o brzini njihovoga gibanja; umanjuje se s kvadratom brzine. U momentu, kad se elektroni giblju brzinom svjetlosti, odbojne sile nestane sasma; elektroni ne djeluju tada jedan na drugi nikakovom silom.

Pošto smo se upoznali s elektronima, vratit ćemo se k teoriji treće epohe u nauci o magnetizmu i elektriciteti, k elektronskoj teoriji. Tu ćemo na nekoliko konkretnih primjera, na nekoliko električnih pojava, razmotriti, kako utječu na njih elektroni.

Utjecaj elektrona na električne pojave.

Sve skoro pojave iz nauke o elektriciteti dadu se raztumačiti na temelju ovih pretpostavaka:

1. Električna struja je gibanje vrlo malenih električnih čestica, zvanih *elektroni.* Te čestice imadu uvijek isti (konstantni) naboj i uvijek istu masu. Kod vrlo velikih brzina, kojom se elektroni mogu gibati, postaje masa (elektromagnetska!) veća.

2. Ti su elektroni obično vezani uz atom obične mase, oko koje lete tako, da prevaljuju krug ili elipsu i to malone brzinom svjetla t. j. 300.000 km u 1 sekundi,

3. Između atoma i elektrona, kojima ti elektroni pripadaju vlada — ako su elektroni uslijed česa god od njih rastavljeni — privlačiva sila, koja brzo slabi, kad im se udaljenost povećava.

4. Atomi se međusobno odbijaju, ako su im oduzeti elektroni.

5. Elektroni se međusobno odbijaju.

6. Ako se elektroni giblju kroz eter, tada se međusobno privlače silom, koja je upravo proporcionalna s kvadratom njihove brzine, a obrnuto proporcionalna s kvadratom međusobne udaljenosti elektrona.

7. Ako jedan elektron promijeni svoju brzinu, promijene je i svi ostali i to u protivnom smjeru.[1])

Prema rečenom imade samo jedne vrsti elektrona: negativnih, tako da se, kad je govor o elektronima, misli na onu vrst elektricitete, koju smo vični nazivati »negativnom«.

Pita se sada, kako se tumači ovom teorijom nabijanje tijela pozitivnom ili negativnom elektricitetom? Koliko svaki atom nekog elementa ima vezanih elektrona, ovisi o valenciji atoma dotičnog elementa. Ako je atom jednovaljan, imat će jedan elektron; ako je dvovaljan, dva i t. d. Ti elektroni nijesu čvrsto spojeni s atomom; neka sila može ih rastaviti. Kako elektroliza pokazuje, ima atoma, koji u normalnom stanju nemaju električnoga naboja. Bolje rečeno električna se sila ne očituje izvana; sila se elektrona neutralizira s nekom silom, što je imadu atomi u sebi, a koju ćemo — jer za sada nemamo zgodnijega izraza — prozvati »pozitivnom elektricitetom«. Izgubi li atom koji elektron, *tada se atom javlja kao pozitivno nabijen.* Dobije li atom uslijed žestokog udaranja drugih elektrona ili uslijed kojega mu drago razloga, koji atom više negoli ga ide, tada kažemo, da je atom i cijelo tijelo, od takvih atoma sastavljeno, negativno električno. Tijelo je dakle *pozitivno električno,* kad njegovi atomi resp. molekuli imadu elektrona *ispod* normalne množine, a *negativno,* kad ih ima *iznad* normalne množine.

Poznato nam je, da se električni naboj drži samo površine. Kako tumači to elektronska teorija? Konstatiralo se, da elektroni u kovnoj, električki nabitoj, kugli ne prelaze u zrak, makar da se međusobno odbijaju. Uzrok tomu je taj, što imadu u kovini maleno, a u zraku veliko trenje, pa zato lete na granicu kovine i zraka t. j. na površinu kugle. Prema tome izilazi — kako također i eksperimenat potvrđuje — da u nutarnjosti kugle elektricitete nema.

Sva tjelesa dijelimo danas s obzirom na vodljivost elektricitete (Leitfähigkeit) u konduktore i u izolatore. Da neka tjelesa mogu voditi elektricitetu, a da druga ne mogu, tu pojavu tumači elektronska teorija ovako: Atomi, resp. molekuli tjelesa imadu oko sebe elektrona, od kojih stanoviti broj vežu uz sebe, a drugi su slobodni. Ako se ti slobodni elektroni giblju od jednoga atoma do drugoga nekom lakoćom i što se giblju većom

[1]) Vidi: E. E. Fournier d'Albe: «Die Elektronentheorie», str. 284.

lakoćom, to je tijelo bolji konduktor. Kod ovakvih je tjelesa gibanje elektrona vrlo živo. Slobodni elektroni lete neprestano okolo atoma, te se sudaraju međusobno jedan o drugi, a i s atomima. Kad se sudare, opet se otrgnu od njih i tako se to opetuje neprestano. — Druga tjelesa: staklo, ebonit, šelak, kremen, kaučuk i porculan imadu spomenutih slobodnih elektrona vrlo malo. Kod takvih se tjelesa ne mogu elektroni gibati odijeljeno od atoma, na koje su vezani. Ako ih bilo koja sila pomakne, vrate se odmah na prvobitni položaj ravnoteže, čim sila prestane djelovati. To je razlog, da takva tjelesa ne vode elektricitetu, ili bar vrlo slabo. — Ako s takvim tijelom opkolimo konduktor, prepriječit će, da slobodni elektroni odu iz kovine, pa makar djelovala na elektrone i znatnija sila. Zato se takva tjelesa, koja ne vode elektricitetu zovu i »izolatori«.

Protumačit ćemo s pomoću elektronske teorije najobičniji pokus: razvijanje elektricitete trenjem sumpora ili ebonita krznom. Po elektronskoj teoriji ima se stvar kod pobuđivanja elektricitete na taj najjednostavniji način, ovako: Trenjem s pomoću krzna pruža se slobodnim elektronima, na kojima je krzno bogato prilika, da prijeđu na sumpor, (ebonit) koji takvih elektrona ima vrlo malo. Sada ima sumpor elektrona više negoli u svom normalnom stanju, pa se zato očituje kao negativno električan. Ako pak stakleni štap taremo krznom, dobivamo elektricitetu protivne naravi od one, što se dobije trenjem sumpora. O tom se možemo lako osvjedočiti s pomoću dviju kugljica od bazgove srčike obješenih, na svilenim nitima a svaka napose neka visi u nekom razmaku (električno nihalo). Elektriciteta, što se pobudila u staklu, jest — govoreći prema teoriji prvih dviju epoha — pozitivna. Kod toga pokusa oduzela je svila (koža) staklu slobodnih elektrona, jer ih svila u svom običnom stanju ima malo, a staklo mnogo. Staklo ima sada elektrona manje negoli obično, pa nam se zato očituje kao pozitivno električno.

Tako bi nam elektronska teorija elektricitete mogla protumačiti sve redom pojave našega područja fizike. Dakako još danas ne bi bila sva ta tumačenja jednako jasna, ali svakako bi bila manje prisiljena negoli mnoga tumačenja teorije fluida ili Maxwellove teorije.

Teorija elektrona u magnetizmu.

Elektronsku teoriju magnetizma imamo zahvaliti najviše pariškom profesoru *Langevin-u.* Jer će nam govoreći o ovoj teoriji trebati neki pojmovi, zato ćemo ih prije razjasniti.

Trebamo li u praksi vrlo jake magnete, to nam obični magneti, pa kako veliki bili, ne dostaju. Zato ćemo urediti meko željezo u obliku valjka i omotati ga tankom izoliranom žicom. Što bude više takve žice oko željeza namotano, to će željezo postati jačim magnetom, kad pustimo kroz nju struju. Željezo će postati *elektromagnet.* Uzmemo li dva valjka od nekoga željeza i namotamo mnogo izolirane bakrene žice oko jednoga valjka u jednom smjeru, a oko drugoga u drugom, obrnutom smjeru, dobit ćemo, kad pustimo struju, dva magnetska pola, sjeverni i južni, velike jakosti. Ako objesimo među ta dva pola, koja možemo smjestiti tako, da su im krajevi nasuprto, razne tvari — nikalj, kobalt, mangan, krom, platinu, bismut, antimon, cinak, kositar, živu, olovo, srebro, bakar, zlato i dr. — to ćemo opaziti, da će se neka tjelesa (nikalj, kobalt, mangan, krom, platina) postaviti *aksijalno* t. j. u smjer crte koja spaja sjeverni i južni pol elektromagneta. Druga pak tjelesa (bismut, antimon, cinak, kositar, živa, olovo, srebro, bakar, zlato) postavit će se *ekvatorijalno* t. j. okomito na aksijalni smjer. Tvari prve vrsti zovu se *paramagnetska tjelesa,* a tvari druge vrsti *diamagnetska tjelesa.* Paramagnetska tjelesa, koja se odlikuju svojstvom, da se brzo postave u aksijalan položaj nakon kratkotrajnoga njihanja, zovu se napose *feromagnetska tjelesa* (nikalj, kobalt), jer se ponašaju vrlo slično kao i željezo.

Princip, po kojemu tumači elektronska teorija sve pojave magnetizma, jest: Svaki se magnetizam osniva na *jednolikom gibanju elektrona u malim krugovima.*

U krupnim crtama dala bi se elektronska teorija magnetizma reći ovako: Atomi svih tjelesa okruženi su s elektronima. Ti elektroni kruže oko atoma kao planeti oko sunca. Ako krugovi, što ih oko atoma opisuju elektroni, leže skoro *u istoj ravnini,* kao što leže ekliptike (putanje) planeta u sunčanom sustavu, tada je tijelo «magnetično» ili bolje «paramagnetično». Ako su uz to ti krugovi dosta veliki tako, da prekoračuju međusobnu udaljenost atoma, tada je tijelo «feromagnetično».

Nijesu li ti krugovi u istoj ravnini, nego *u raznim ravninama,* tada je tijelo «diamagnetično».

Kako je već poznato, Weberovu molekularnu teoriju usavršio je Ampére. On je znao, da se dvije paralelne struje međusobno privlače ili odbijaju prema tomu, da li im je smjer toka isti ili obratan. To ga je navelo na misao, da oko svake molekule magnetičke supstance obilazi električna struja (t. zv. Ampére-ove molekularne struje). Jer je taj genijalni fizičar još uvijek mislio, da je elektriciteta impoderabilni fluid, nije nam znao reći, što je izazvalo te molekularne struje. Ta stvar ostala je nerastumačena, dok nije došla teorija elektrona, makar da su s molekularnom teorijom *Weber* i *Ewing* tumačili mnoge magnetičke pojave uspješno.

Ako prerežemo permanentni magnet i gledamo njegov prerez, ići će po Ampére-u molekularne struje sve u istom smjeru, recimo u smjeru kazala na uri, kako se vidi iz prve, a još bolje iz druge, Fournierove[1]) slike.

Gdje se dvije susjedne molekule dotiču, tamo teku dvije paralelne, jednake struje u obrnutom smjeru. Te se dakle struje neutraliziraju. Uslijed toga preostaju samo one struje, što su naokolo magneta, na njegovoj površini.

Moderna, elektronska teorija, kako nam već njezino ime daje naslućivati, uvađa mjesto spomenutih Ampére-ovih molekularnih struja elektrone. Oko svakoga atoma rotiraju elektroni, a jer se kao i molekularne struje u nutrašnjosti magneta neutraliziraju, dolaze u račun samo oni elektroni, što rotiraju na površini magneta. Uslijed neutralizovanja elektrona u nutrašnjosti rezultira rotiranje elektrona oko čitavoga magneta. O brzini, kojom se ti slobodni elektroni giblju, ovisi magnetičnost. Drugim riječima, što više puta elektroni obiđu željezo u 1 sekundi, to je željezo jače magnetično.

Još ću spomenuti jednu pojavu, što je vidimo, kad struja prolazi žicom. Što je struja jača, to će se žica, kroz koju smo pustili tu struju, jače ugrijati. Toj se pojavi veli, da se rađa *Joule-ova* (čitaj: Džaulova) *toplina.* Kod magneta te pojave nema, makar bio magnet kako mu drago jak. «Magnetizam» željezo nikada ne ugrije. Razlog tomu jest taj, što elektroni u magnetu rotiraju bez zapriјeka; ne sudaraju se s čitavim lupama drugih elektrona, kao kod električnoga tijela.

[1]) Vidi njegovo djelo: «Die Elektronetheorie», str. 165.

Teorija ima općeno uzevši dvostruku zadaću. U jednu ruku mora sakupiti po mogućnosti što veći broj činjenica — savršena teorija dapače sve činjenice — i poređati ih. U drugu ruku mora nam jasno pokazati svezu između tih činjenica. Toj dvostrukoj zadaći nije udovoljila ni teorija fluida ni Faraday-Maxwellova teorija, dočim joj elektronska teorija udovoljuje — bar do danas — tako dobro, da se s njom ne može u tumačenju magnetskih i električnih pojava taknuti ni jedna prijašnja. Dakako ne kažemo time, da je ta teorija danas polučila vrhunac svoga savršenstva. Makar kaže *J. J Thompson,* da nam je sada bolje poznat elektron nego li atom, ipak ima na teoriji elektrona kao i na elektronskoj teoriji elektricitete i magnetizma još dosta posla. Zgrada moderne teorije elektricitete i magnetizma nije još gotova, ali se mora priznati, da napreduje rapidno.

Teorija elektrona učinila je elektriciteti i magnetizmu velikih usluga, a — kako prvi pokušaji pokazuju — učinit će ih i ostalim granama cjelokupne fizike. Pokazalo se naime, da se i ostale pojave raznih grana fizike dadu tumačiti s elektronima lijepo i prirodno. Zato se možemo nadati, da ne će proteći mnogo vremena, kad će se teorija elektrona smatrati temeljem prirodoslovnih nauka, pa će današnje naše fizike dobiti sasma drugo lice.

Zaključak.

Pratimo li literaturu o magnetizmu i elektriciteti, vidjet ćemo, da još i danas skoro svi udžbenici, donose teoriju fluida i Weberovu molekularnu teoriju i da s njima tumače razne pojave magnetizma i elektricitete. Zar to nije nedosljednost, kad znamo, da su te teorije zastarjele i zabačene? Čemu ta inkonsekvencija? Znamo, da od godine 1870. hipoteza o direktnom djelovanju u daljinu nema mjesta u ozbiljnoj znanosti. Današnja znanost o magnetizmu i elektriciteti zabacuje pojam «magnetskoga pola», niječe mu realnost, a ipak se na temelju tih pojmova, osobito na pojmu fluida bez težine, tumače mnoge pojave još i u naše doba; na njima se — da tako kažemo — osniva čitava naša grana fizike bilo direktno ili indirektno.

To je sve istina, ali ima valjanih razloga, da se tako radi, da se upotrebljuje isti način izražavanja. No — mora se dobro naglasiti — dok su prije riječi «fluid», «pol», «actio in distans» značile u istinu neku pravu tekućinu, resp. neko realno mjesto

u magnetu, gdje da je tekućina koncentrirana i da je u istinu djelovala na drugu finu tekućinu, drugi magnetizam iz daleka, a da za djelovanje ne treba ni sredstva ni vremena, danas se te riječi upotrebljuju samo *slikovito.* O tom je danas uvjeren svaki fizičar.

Razloge zašto se i danas upotrebljuje stara, kriva terminologija, navađa poznati ruski fizičar Chwolson[1]) ove: *Prvo,* historijska važnost te terminologije. *Drugo,* ta okolnost što nemamo druge, bolje terminologije, nego što je upravo ova, koja je načinjena baš za epohe stare teorije fluida. *Treće,* jednostavnost i lakoća izražavanja mnogih pa i najzamršenijih pojava, t. j. tumačenja nekih pojava bila bi silno zamršena, kad bi upotrijebili kakvu drugu terminologiju. Većina se naime magnetskih i električnih pojava zbiva u prirodi baš tako, *kao da* je teorija fluida, ili molekularna teorija istinita.

Stare nam dakle teorije danas služe, da o mnogim pojavama magnetizma i elektricitete dobijemo što jasnije predodžbe. Kao što svatko zna, što ima razumijevati, kad mu se kaže: Sunce je zašlo, ili Sunce obiđe Zemlju u vremenu od 24 sata, tako znade danas i svaki *pravi* poznavalac fizike, što ima razumjeti, kad čuje ili čita: na sjevernom polu magneta je koncentriran sjeverni magnetizam, a na južnom polu južni. Svaki znade, da se to nema shvatiti u pravom značenju riječi, nego da to znači: magnet se vlada tako, *kao da* bi magnetizam bio kakva dvovrsna tekućina, koja u željezu stoji na nekom mjestu sakupljena: jedna vrst na jednom kraju željeza, a druga na drugom. Da nijesu fizičari pridržali u mnogom pogledu staru terminologiju, mnoge se zadaće ne bi dale rješavati onom lakoćom, kojom se zbilja rješavaju uporabom stare terminologije. Dakako, da moramo kod te uporabe uvijek paziti na granice, do kojih se tom terminologijom smijemo služiti, a da ne zađemo na stranputicu. Osobito se moramo čuvati, da ne zaboravimo onaj «kao da», što smo ga vidjeli kod Newtonova i Coulombova zakona.

Riječi su Vergilove: *«Felix, qui potuit rerum cognoscere causas!»* Rerum cognoscere causas, to je jedan od najvećih problema ljudskoga nastojanja. Najveći umovi svih vijekova nastojali su oko toga, da što bolje proniknu prirodu — to remekdjelo Božje. Tomu nastojanju posvećen je rad svih vijekova.[1])

[1]) Vidi: Chwolson: Lehrbuch der Physik, IV. 1. 1908., str. 24.

Do kakvih je rezultata došao ljudski um na polju magnetizma i elektricitete, to smo vidjeli u kratkim potezima u ovoj historijskoj raspravi.

Vidjeli smo, kako je teoretički dio baš ove grane fizike, nesiguran i promjenljiv. No nije sve nesigurno. Tu ima dosta i takvoga materijala, koji je sasma neovisan o hipotezi, na kojoj ćemo graditi teoriju. Tako će n. pr. bez ikakve sumnje magnetičke i električke pojave, kako ih danas konstatiramo, ostati nepromijenjene i nadalje. Jedino će varirati njihov broj tijekom novih otkrića. Ostat će neuzdrmani i zakoni, po kojima se te pojave ravnaju i po kojima možemo razmatrati njihovu kvantitativnu stranu. Isto vrijedi i za teoretske izvode, koje je nauka izvela iz tih zakona. Uvijek će ostati valjani u ovom području zakoni o održanju energije i entropije. Neoborivo će ostati, što je dokazao Faraday, da je naime medij za električne pojave najvažniji, a «actio in distans» da je nemoguća.

Razne teorije u jednoj samo grani prirodnih znanosti jasno nam pokazuju, koliko se mora čovjek mučiti, svoje nazore korigirati, da se što više približi pravoj spoznaji remek-djela Božjega. Čitajući historiju prirodnih znanosti dolaze nam msli, s kojima je i profesor *W. Wien* zaključio u 77. skupštini njemačkih prirodoznanaca svoje predavanje o elektronima[2]): «*Sve većma spoznajemo, da svi prirodni zakoni, koje postavljamo, sve teorije, koje gradimo, nijesu nego samo slike, koje si stvaramo, da razumijemo i shvatimo ono, što se događa u prirodi*». Te su misli dolazile i pjesniku *Goethe-u*, kad pjeva:

Alles Vergängliche
Ist nur ein Gleichnis.

---

[1]) Iz predavanja sveuč. profesora dr. G. Janečeka.
[2]) Ueber Elektronen, Leipzig, 1909.

Evanđelist revolucije.

Život.

Dne 28. lipnja navršilo se baš 200 godina, da se u Ženevi rodio evanđelist revolucije i polubog slobodnih mislilaca — J. J. Rousseau. Slobodni mu mislioci posvuda pa i u Hrvatskoj iskitiše i prigodom ove obljetnice slavu, iskresaše zanosne ditirambe. Osobito se istakao u «Savremeniku» Lj. Dvorniković, te poznati «mislilac» Davorin Trstenjak, koji je u «Napretku» Rousseaua prikazao a baš uzorom, «koga pravda, istina i ljubav postavi u srcu i glavi prosvjete svijeta na najčasnije mjesto». (Napredak 1912. str. 313.) Zna se, da Trstenjak ne tegli svojih riječi, već siplje onako u vjetar s visoke stolice, pa ozbiljni ljudi njegovih stvari i ne uzimlju ozbiljno. To vrijedi i za one prehvale Rousseaua. Među tim ne će biti suviše zaviriti malko u život i u dušu toga uzora naših slobodoumnika i pretresti njegove nazore.

Roditelji Ivana Jakova Rousseaua bijahu kalvinci. Mati mu umrije, baš nakon što je prigodom posjeta kod sestre rodila njega, a ostavi svu silu romana, što ih je otac urar gutao s nejakim Ivanom. Tako je dijete iskvarilo srce i maštu. Naskoro morade otac R. iz Ženeve radi tučnjave sa franceskim satnikom, a mladi Jean pođe k reformovanomu pastoru Lambercieru. Već je u to doba bio tako iskvaren, te je želio, da ga bije sestra pastorova, djevojka od 30 godina, jer mu se pod njezinom rukom budila strast. A bijaše mu istom osam godina. Nakon dvije godine ostavi pastora i pođe za pisara k nekome odvjetniku. Nu odvjetnik ga brzo otpusti, a on pođe k rezbaru. Sam opširno

pripovijeda u svojim «Ispovijestima», kako je kod rezbara krao. Zbog toga, a i zbog drugih nevaljanština morade otići. Pođe katoličkome župniku Pontverre, a on ga preporuči madami Varens, koja je živjela rastavljena s mužem, a nedavno se istom obratila na katoličku vjeru. M.me Varens posla Rousseaua s preporučnim pismom u Turin u zavod katekumena, gdje pređe R. na katoličku vjeru.

Proboravivši neko vrijeme u Turinu u raznim kućama, vrati se opet k Mme Varens, koja mu od dobrotvorke postade priležnicom. Ona ga posla i u sjemenište, nu tu se Rousseau bavio samo glazbom, matematikom i filosofijom. Radi bolesti pođe u Montpellier k nekome slavnom liječniku. Na putu se upozna s nekakvom damom, koja mu je zamjenjivala više tjedana «mamicu» Varens. Među tim se i mamica postarala za njegova zamjenika. I kad se Rousseau vratio i našao drugoga kod svoje ljubovce, rastavi se s njome i pođe u Lion za učitelja. Nego se i tu pokaza nepouzdanim i nesposobnim, pa bi otpušten. Pođe u Pariz 1741. i tu ponudi akademiji svoj novi sustav nota, ali uzalud. U Parizu se upozna s vođama revolucije D'Alembertom, Diderotom i Voltaireom. Na njihovu preporuku postade tajnikom poslanika grofa Montaigu i pođe u Mletke, gdje ostade samo 18 mjeseci, živeć raskalašeno. Nato se vrati u Pariz. Tu upozna u blagovalištu Tereziju Lavasseur, priprosto, omeđašeno djevojče od 23 godine, zavedeno još u mladosti. Pustopašni Rousseau življaše odsele s Terezijom, izjavivši, da se ne će njome oženiti, ali da je ne će ni ostaviti. S njome rodi petero djece, koju posla u nahodište — bez biljega. Po starome običaju osim Terezije ljubakaše i s drugima. 1749. raspisa dijonska akademija nagradu za rješidbu pitanja: «Si le progrès des sciences et des arts a contribué a corrompre ou à épurer les moeurs?» («Je li napredak znanosti i umjetnosti doprinio, da se ćudoređe pokvari ili pročisti?») Rousseau dobi nagradu, ali ne toliko radi misli, koliko radi vatrenoga sloga. 1753. raspisa ta ista akademija drugu nagradu za radnju: «Quelle est l'origine de l'inégalité parmi les hommes?» («Koji je postanak nejednakosti među ljudima?») Rousseau obradi i taj zadatak, nu ne dobi nagrade. Voltaireu posla jedan primjerak, a on mu sarkastički otpisa: «Primih vašu knjigu protiv ljudskoga roda, pa vam hvala... Nikad se nije upotrebilo toliko domišljatosti, da nas učine životinjama. Kad čovjek čita ovu knjigu, obuzme ga želja, da puza na sve četiri».

Iz Chambéryja, gdje je Rousseau napisao svoj drugi spis, pođe u Ženevu. Da steče tamo građanska prava, prestupi opet na reformovanu sljedbu. Naskoro se vrati opet u Francesku. Tu mu je markizica Epinay ponudila dvorac blizu Montmorency, t. zv. eremitage, a za tri ga godine pozva vojvoda luksemburški u Montmorency. Tu napisa roman «Julija ili nova Heloisa», u kojem je ponovio nazore, već razvijene u prijašnjim djelima i na oko osuđujuć, nastojao uštrcati otrov putenosti. 1762. izdade «Contrat social», evanđelje francuske revolucije, pa roman «Emile ou de l'éducation». Sorbona ustade proti tome romanu, osobito zbog «vjerovanja savojskoga vikara», što ga je upleo pisac. Nadbiskup osudi «Emila», a pariški parlamenat odluči, da se knjiga ima spaliti, a pisac zatvoriti. I u Ženevi bi Rousseauovljev roman spaljen. Prijatelji upozoriše za dobe Rousseaua, a on još po noći strugnu iz svoga boravišta za granicu. Nastani se u Motiers-Traversu u kantonu Neuchatel, odakle pisaše «Lettres écrites de la montagne». Pučanstvo ga tu nerado gledalo, pa se preseli na Petrov otok na bielskom jezeru. Nu tu se ne zaustavi dugo. Sve ga je progonilo: i poglavari i narod, dapače i njegovi sumišljenici filosofi; a zadavaše mu jade i Terezija, čeljade surove ćudi. Prijatelji ga nagovoriše, da posluša filosofa Humea, koji ga je zvao u Englesku. Rousseau pođe 1766. naopako po se. Prijatelji se ljuto zavadiše, pa uzeše jedan drugome čitati bukvicu i ispovijedati grijehe. Međutim mu ishodiše prijatelji, te se mogao vrnuti u Francesku, gdje je pod imenom Renou živio u raznim selima. A pod tim se imenom i vjenčao s Terezijom 1768. Za dvije mu godine bi dopušteno, da se vrati i u Pariz, gdje započe svoje «Confessions», koje nastavi pod naslovom «Rousseau juge de Jean-Jacque». Markiz ga Girardin pozva 1778. u Ermenonville. Tu proživije Rousseau nekoliko mjeseci. Preminu naglo iza šetnje 2. srpnja 1778.

Značaj.

Fr. Ueberweg kratko a jezgrovito prikazuje Rousseaua: «R. war eine eitle und calumniatorische Natur; er hat seine moralische Misère rhetorisch herauszuputzen und die Personen, welche das Unglück hatten, mit ihm in nähere Berührung zu kommen, bei der Mit- und Nachwelt in übeln Ruf zu bringen

gewusst». (Grundriss d. Gesch. der Philosophie d. Neuz. III, 189. Berlin, 1888. Tkogod proštije bez predrasuda Rousseauvljeve «Confessions», sudit će isto tako, pa i gore. Lombroso tvrdi, da je dostatno proštiti djela Rousseauvljeva, napose «Ispovijesti» i «Dialoge», eda uzmogneš dobiti pravi pojam «delle torture interne di un lipemaniaco». (L'uomo di genio... p. 110, sq. Torino. 1894.) Rousseau bijaše fizički slab, sentimentalan, hipohondar. Mati ga nije mogla njegovati niti mu oplemeniti srca, a ni otac mu nije puno koristio. Dapače su oboje krivi, da je još nezreli dječak duboko pao: mati, jer je ostavila svakakve romane; otac, jer ih je djetetu čitao. I u mladića se razvila niska putenost, s kojom se zabacuje do ogavnosti u svojim «Ispovijestima». Čitav mu život bijaše protkan niskom strašću; gdje je god mogao, igrao je ljubavne pustolovine, ne pazeć, je li žensko čeljade vezano ili je nepokvareno djevojče ili pokvarena djevojčura. I onda se pod stare dane time diči i zbori o nekakvoj nevinosti. Zapleće se sa zavedenom ograničenom djevojkom, rađa s njome djecu, pa on, reformator morala i preporoditelj čovječanstva, svoju djecu bez znaka šalje u nahodište.. U nezreloj mladosti počinje krasti, a krade i kasnije: nu tu krađu uljepšava, ispričava, a svu krivnju baca na drugoga. Laž mu je život. Laže iz interesa, laže zbog mušičavosti, laže iz puke zlobe, laže jezikom i perom. Ako je uopće vjerovati njegovu peru, taština ga je pratila od mladosti. Pun je sam sebe. U svojoj umišljenosti piše na početku svojih »Confessions«: »Nek zaori trublja sudnjeg dana, kad joj drago, ja ću s ovom knjigom stupiti pred sudačku stolicu Svemožnika. Ja ću glasno kliknuti: Ovdje je, što sam radio, što sam mislio, što sam bio«. A radio je gadno i podlo. Blatio je sve, što je sveto i uzvišeno. Mijenjao je vjeru iz puke sebičnosti; a gotovo je čitav vijek rovao proti uzvišenoj nauci Isusovoj. Sav je Božji dar upotrebio, da čovjeka učini živinom. A sam je mislio živinski. Bio je rob najnižih strasti. Ni po čuda, što ga slobodni mislioci uzeše za uzor.

Djela.

Šarolik je i nestalan i buran bio život Ivana Jakova Rousseaua. Takovi su mu i spisi. Započeo je ozbiljniji književni rad s nagrađenim spisom:: »Discours sur les sciences et les arts«. a osim članaka o glazbi u »Enciklopediji« napisao je 84 spisa.

Najznamenitiji su mu osim spomenute rasprave:1. »Discours sur l'origine et les fondements de l'inegalite parmi les hommes, 2. »Julie ou nouvelle Heloise«, 3. Contrat social, 4. Emile ou de l'éducation, 5. Lettres écrits de la montagne, 6. Confessions. U tim djelima rješava Rousseau razne probleme: religijski, kulturni, uzgojni, socijalni, a konačno se bavi samo sa sobom, nastojeć uvjeriti svoje štioce, da nema od njega boljih i plemenitijih. Prem je imao jakih protivnika, prem se proti njegovim spisima dizala i državna i crkvena vlast, njegovi su se spisi pohlepno čitali, njegove ideje munjimice širile. Za »Novom Heloisom« se otimale osobito ženske. »Contrat social« je postao evanđeljem prevrata, a i novoga liberalizma. »Emila« i danas kuju u zvijezde liberalni nastavnici.

Sva djela Rousseauvljeva provijava ista glavna misao, sva su osnovana u istoj osnovci, koja ugađa ljudskoj taštini, a pušta uzde strasti. Stoga ni po čuda, da ih je svijet gutao. Budimo pravedni: ima u Rousseauvljivim djelima lijepih misli, ima pjesničkog zanosa, a slog mu je često živa vatra. Nu koja korist, kad je sve pomiješano s kalom i s otrovom! Rousseau je jedan od glavnih osnivača radikalnog liberalizma, i to ne samo u politici, već u svim granama.

Nu ne treba zaboraviti, da je Rosseau u mnogočem samo prekrajao tuđe misli. Da, tuđa je i osnovka, na kojoj je Rousseau sazdao sav svoj sustav. Ta je osnovka deizam. Tko hoće pravo razumjeti misli Rousseauvljeve, mora poznati razvoj deističke misli.

Deizam.

Deizam je filosofski nazor, koji priznaje, da osobni Bog postoji i da je taj Bog stvorio svijet, ali taji dalnje Božje uplitanje u svijet i u njegov poredak i razvoj. Tvrdi dakle, da Bog ne uzdržava svijeta.

Razlikuje se deizam od ateizma, panteizma i teizma.

Ateizam niječe uopće bitak, bivovanje Boga.

Panteizam istovjetuje Boga i svijet.

Teizam priznaje osobnoga, nadsvjetovnog Boga Po svojem korijenu *deizam* i *teizam* znače isto. (Deus = θεός). Nu s vremenom je deizam dobio drugo značenje, posve različno od prijašnjeg i od teizma. Teizam bo ne samo priznaje osobnoga nadsvjetovnog Boga stvoritelja, kako ga priznaje i deizam,

već tvrdi, da je taj Bog i uzdržavatelj, da uzdržava svijet. — Kad je deizam počeo gubiti svoje prvotno značenje, podmetnuli su mu neprijatelji kršćanstva već polovicom 16. vijeka drugo značenje. Reformovani teolog Viret u djelu: »Instruction chrétienne«, što je izdao 1563., napominje, da se neki ljudi nazivlju *deistima*. Ti ljudi da priznaju Boga, ali ne časte Isukrsta; a nauku apoštolsku drže pričama i sanjarijama. Deizam je prema tome bio racionalističko shvatanje kršćanstva.

Prava je domovina deizmu Engleska, gdje su razni čimbenici lako potresli vjerom u objavu i rodili prirodnu religiju«. S jedne strane nepopustljivost i nesnosljivost engleske episkopalne crkve, s druge raspojasane sljedbe, koje se digoše proti episkopalnome despotizmu potresoše vjerom kršćanskom. A Bacon, Hobbes i Locke sa svojim empirizmom, koji se konačno izrodio u skepticizam, pospješiše rasap stare vjere.

Prvi je engleski deist *Edward Herbert* lord Cherbury. Rodio se 1581. od ugledne plemićke porodice u Montgomeryju u Walesu. Bio je vrlo nadaren, pa je već u 14. god. pošao na sveučilište u Oxford. Bilo mu je istom 16 godina, kad se oženio s bogatom rođakinjom. Nastavio je nauke u Oxfordu, a kad ih svršio, dade se na putovanje. Kako je sam naučio franceski, španjolski i talijanski, a bio bogat, lako mu bijaše putovati. 1608. pođe u Francesku, 1610. u Flandriju, gdje stupi u vojsku Mavre Oranskoga i dostade se velikih časti. Kad se vrnu kući, baci se na politiku. Jakov ga I. posla u Francesku, da djeluje u prilog protestantima (1616.) Godine 1625. postade irski, a 1630. engleski peer i lord cherbacryjski. U građanskom ratu pristade uz parlamenat protiv Karla I. Preminu 20. kolovoza 1648.

Nazore je svoje razvio Herbert u spisima: De veritate; De causa errorum, pars prima (— Drugi dio nije ni izašao —) una cum tractatu de religione laici et appendice ad sacerdotes; De religione gentilium errorumque apud eos causis.

U prvome spisu razvija svoju spoznajnu teoriju, koju u drugim spisima primjenjuje na religiju.

Duša nije *tabula rasa,* već nosi u sebi sve istine, a mišljenjem se moraju samo te istine otkriti. Svaka duševna moć ima svoju notitia communis, općeni pojam, usađen od naravi. Općeni su pojmovi u nesvijesti. Kad vanjski svemir potakne duh na razmišljanje, čita duh sam u sebi sakriveno pismo i luči istinu od neistine. Nu koji je kriterij za razliku istine od neistine? Consensus omnium. Samo ono može biti istinito, u čem se slažu svi ljudi svih vremena; jer ono samo može počivati na općenim pojmovima, što ih je Bod usadio u dušu. U čem se ne slažu svi ljudi, ne može biti dobro ni istinito.

I religija se mora oslanjati na urođene općene pojmove. I njezin će kriterij biti općeno suglasje. Da se nađe prava jezgra religije, treba istraživati istine zajedničke svim religijama. Te su istine sadržina religije. Sve je drugo suvišni dodatak. Religija je bitna oznaka čovjeka, pa stoga i nema pametnih ljudi bez religije. A ako ima ateista, to su rijetke iznimke poput luđaka, a ti ateisti vole ne priznati nikakvoga Boga, no onakoga, kakvoga propovijedaju neki zanešenjaci, što iskvariše religijske istine svojim dodacima. Pet je religijskih istina: 1. Opstoji jedan vrhovni Bog, 2. Ljudi su dužni toga Boga štovati. 3. Krepost su i pobožnost glavni dijelovi toga štovanja. 4. Grješnik je dužan grijehe kajati i okanit ih se. 5. Za djela čeka naplata na ovom i na drugom svijetu.

To je čitava sadržina *prirodne ili razumne religije.* Te istine sačinjavaju općenitu, pravu crkvu, koja ne može prevariti niti se prevariti. Sve je drugo prevara i izmišljotina.

Za kršćanstvo vrijedi, što i za ostale religije. I njega iskvariše crkveni oci raznim člancima, koji uz jerarhiju postoje i sada. Nadnaravna objava nije nemoguća, nu morala bi biti neposredna. Jer što se prima od drugih, već nije objava van predaja; a ta može biti za nas samo vjerojatna, jer ovisi o onome, koji predaje. Uostalom osim onih pet istina ne treba nikakve dogme, da ljudi uzmognu živjeti pobožno i složno.

Charles Blount * 1654. u Upper Holloway u grofoviji Middlesex, oženio se u 18 godini, a za rana počeo pisati u prilog deizmu. Kad mu umrla žena, htjede uzeti svast. Nu ona se nećkaše; a kad nadbiskup canterburyjski zabrani tu naumljenu ženidbu, odbi svast odlučno Blounta. Stoga se on ustrijeli 1693. Prvi je znameniti spis Blountov: *De anima mundi* (1679.) Proti pozitivnoj religiji uzdiže i hvali tu prirodnu religiju. Započetu borbu proti kršćanstvu nastavi 1680. prevedavši prve dvije knjige Filostratova »Života Apolonija tijanskoga« (Life of Apollonius Tyanaeus). Ujedljivim bilješkama, što ih pridade djelu Filostratovu, osobito uzbuni javno mnijenje.

Dok Blount tim bilješkama nastoji oboriti vjeru u čudesa Isusova i uzdrmati N. Z., a napreže se, ne bi li dokazao, da Mojsija nije napisao Petoknjižje i tako gleda oboriti ugled St.

Z. obara se u letaku »Velika je Dijana efeška« na pogansku religiju, koja je izmišljotina lukavih i sebičnih svećenika. Kratko vrijeme nakon smrti Blountove izdade mu jedan prijatelj zbirku listova pod naslovom »The Oracles of Reason«. U tim proroštvima razuma svađa Blount religiju na sedam istina:

1. Postoji beskrajni vječni Bog, stvoritelj svih stvari.
2. On vlada svijetom svojim promislom.
3. Čovječja je dužnost Njega štovati kao stvoritelja i gospodara.
4. Štovanje stoji u molitvi i u zahvali.
5. Boga treba slušati, a posluh je u tom, da se vrše propisi zdravog razuma. To vršenje sačinjava ćudorednu krepost.
6. Čovječja je duša besmrtna. Po smrti ima čovjek primiti plaću za svoja djela.
7. Tko zanemari dužnost, mora grijeh okajati, a Bog će mu oprostiti.

John Toland se rodio 1670. u Redcastle kod Lonđonderryja u Irskoj od katoličkih roditelja. Nu već 1687. boraveć u Edinburghu na sveučilištu pređe na protestanstvo, a kasnije se odreče svake vjere. Svršivši 1690. nauke u Edinburghu, postade *Master of arts* i pođe Leyden, gdje je slušao povijest; a 1692. pođe u Oxford. U Londonu izdade 1696. »Christianity not mysterious« i ode u Irsku. Njegovi nazori uzvitlaše silnu prašinu. A on je, braneć i ističuć svagdje nazore, što ih je razvio u »Kršćanstvu bez tajna«, još više podjarivao protivnike. U Dublinu bi njegova knjiga spaljena, a Toland osuđen na tamnicu. Među tim pisac dade petama vjetra i sunu u Englesku. Odatle ode 1701. u Hannover i u Berlin, a 1707. ga posla ministar Harley kao uhodu u Njemačku i u Austriju. Preminu 1722. u Putneyu kod Londona.

Osim napomenutog djela izdade Toland 1699. prozaička djela Miltonova sa životopisom. Da ušutka protivnike, koji se uzgrajali, napisa spis «Amintor ili obrana Miltonova života».

Politički spisi «Anglia libera» (1701.) i «The militia reformed» (1698.) nisu znameniti. Mnogo su znamenitiji veći i manji spisi, kojima se obarao na kršćanstvo, a branio deizam. U porugljivoj pjesmi «Koljeno Levijevo» (1691.) nazivlje popovstvo najgadnijom pošasti, što je snašla svijet. U radnji «Clidophorus» širi slobodoumne nazore. U «Pravnom pozivu na kreposne ljude proti opakim duhovnicima» obara se žestoko na svećenstvo.

U djelu «Adeisidaemon» tvrdi, da su Židovi bili Egipćani, a Mojsije panteist. U djelu «Nazarenus, t. j. pogansko, židovsko i muhamedovsko kršćanstvo» (1718.) pobija autentičnost evanđelja. U djelu «Čovjek bez praznovjerja» tvrdi, da su bezbošci manje pogubni po državu nego sujevjerni. U Letters to Serena (pruska kraljica Sofija Šarlota) usvaja donekle panteističke nazore Spinozine. U «Pantheisticonu» razvija panteističke nazore slične nazorima Giordana Bruna. U «Udesu Rima» proriče nagli i potpuni rasap papinstva. (Slab prorok!)

Za razvoj je deizma najznamenitije djelo «Christianity not mysterious».

Bog je objavio sadržinu kršćanstva. Bez te se objave ne bi uopće ili ne bi lako mogle spoznati više istine. Zadatak je objave, da nas poduči u tim istinama. No razlog, radi kojega vjerujemo objavljene istine, nije objava ni ugled Božji, već očevidnost razuma. Razum je jedina osnovka i poluga svake izvjesnosti i uvjerenja. Vjerujemo sv. pismu, ali samo zato, jer je sadržina očevidna razumu. Na crkvu se ni na samo sv. pismo ne koristi oslanjati, jer bi se to moglo tražiti i za koran. Jer sv. pismo vjerujemo radi očevidnosti razuma, nema u njemu ništa proti razumu ni nad razumom. Nema misterija, tajna u pravom smislu. Istina, o kršć. nauci nemamo izjednačna pojma; nu zato se ta nauka nema držati tajnom. Ta ništa ne poznamo potpunce. Realne biti uopće ne poznajemo, a imenska je bit samo skup glavnih svojstava, izrečena zajedničkim imenom. Tajne, što ih spominje sv. pismo, ili su činjenice, poznate samome Bogu, ili događaji, koji su se zaboravili, ili nauke, nepoznate narodu.

Kad su se obratili židovi i pogani, prilagodili su kršćansku nauku židovstvu i poganstvu, zadržavši levitske običaje i poganske misterije. A obraćeni filosofi pomiješaše posve kršćanstvo s filosofijom i potamniše vedri sjaj kršćanstva. Kad je konačno država uzela zaštićivati kršćanstvo, uvedeni su posve poganski nerazumljivi misteriji, kojih kler nije smio otkriti laicima..

Anthony Collins poteče od bogate plemićke porodice, a rodio se 21. IV. 1676. u Hastonu, u grofoviji Midlesex. U Eutonu kod Windsora i u Cambridgeu proučavaše osobito književnost i filosofiju, a u Londonu pravo. Oženi se u 22. godini, a naskoro se upoznade sa starcem Lockeom, s kojim dopisivaše. To je znanstvo i dopisivanje djelovalo na nazore Collinsove. Nakon dvokratnoga puta u Nizozemsku postade Collins mirovnim su-

cem, a zatim blagajnikom u grofoviji Essexu i steče glas pametna, poštena i nesebična čovjeka. I u parlamenat ga radi toga opetice biralu. Preminu od kamenca 13 prosinca 1729. Književni rad započe navalom na despociju engleske drž. crkve. Prvi mu je znameniti spis: «Pokus o uporabi razuma u izrekama, koje se dokazuju ljudskim svjedočanstvima».

Proti prevlasti episk. crkve izdade Collins i djelce: «Svršena popovska prevara» (još 1709.). Tu dokazuje, da je u 20 čl. engleske crkve ishitreni umetak, kojim je ta crkva dobila vlast, da određuje običaje i odlučuje u vjerskim prepirkama.

Mnogo je znamenitiji: «A discourse of freethinking». (London, 1713.). Na tri je dijela razdijelio pisac to djelo. U prvom dijelu proti slijepoj auktoritativnoj vjeri brani slobodno mišljenje t. j. pravo pojedinačnog razuma slobodno kušati i istraživati. U drugom dijelu dokazuje, da je slobodno mišljenje dužnost svakoga pojedinca, zapovjeđena u bibliji. Proroci St. Z. bijahu slobodni mislioci. Sam Isukrst traži, da se ispituje sv. pismo. Apostol Pavao navađa razloge za svoje tvrdnje. U trećem dijelu brani pisac svoju tvrdnju proti prigovorima. Dokazuje, da je ograničivanje mišljenja uzrok neredu i pomutnji pojmova.

Kad je William Whiston zabacio hipotezu deista o dvostrukom smislu proročanstva i ustvrdio, da se proročanstva u doslovnom smislu sva protežu na evanđelje i da ih je tako shvatio i uporabljivao i sam Isus: ustade proti njemu Collins. U djelu »Discourse of the Grounds and Reasons of the Christian Religion« (1724.) zastupa dvostruki smisao proročanstava.

Glavni dokaz za kršćanstvo crpemo iz proročanstava, nu ova se nikada neposredno i doslovno ne protežu na Isukrsta i na kršćanstvo već samo tipski i alegorijski.

Uzme li se alegorijsko tumačenje, čitavo kršćanstvo počiva na alegoriji. Zabaci li se alegorijski smisao, srušena je osnovka kršćanstva.

Knjiga Collinsova uzbuni duhove. Proti piscu se diže sva sila protivnika. Collins se brani djelom: »The Scheme of Literal Prophecy considered in a view of the controversy occasiored by a late book intitled: A discourse... 1726.« Tu nabraja doslovno tumačenje proročanstava, dodajuć, da se nijedno nije ispunilo na Isusu. Osobito poriče starost i proročki značaj knjizi Danijelovoj.

Toma Woolston, rođ. 1670. u Northamptonu, proučavaše bogosloviju u Cambridgeu. Zarana poče potkapati pozitivnu vjeru i izazva proti sebi javno mnijenje i državnu vlast. Sveučilište ga u Cambridgeu izbrisa između svojih članova, a kraljevski odvjetnik diže proti njemu optužbu. Woolston bi zatvoren, ali plati jamčevinu i izađe na prostu nogu. Nego na slobodi nastavi svoju rabotu. Stoga u ožujku 1729. bi opet zatvoren radi bezbožnosti i pogrde Isusovih čudesa. U studenom puče osuda: Woolston morade odsjedjeti godinu dana u tamnici i za 6 svojih spisa platiti globu 150 funti. Ovaj se put ne nađe nijedna duša, da plati jamčevinu i globu, pa Woolston ostade u tamnici do svoje smrti 27. siječnja 1732.

Woolston pođe stopama Collinsa, kojemu je i pomagao u borbi za alegorijsko tumačenje proročanstava. A pođe i dalje, pa načelo alegorije primijeni i na čudesa. Već u prvom spisu: »Novi prikaz stare apologije kršć. religije« (1705.) kuša dokazati, da doslovno mogu tumačiti sv. pismo samo bezbošci, otpadnici i deisti. Mojsije da je bio alegorijska ličnost, njegova povijest tip povijesti Isusove, čudesa N. Z. alegorije.

Za istom svrhom ide »Origenis Adamantii Ep. I. i Ep. II. (1720.), pa the Moderator between an Infidel and an Apostate«. (1725.) Tu tvrdi, da se čudesa Isusova ne smiju shvatati doslovno kao zbiljski događaji«, jer je to besmisleno, neumjesno, nemoguće. Mogu se samo shvatiti kao simboli i proročke pripovijesti ob onome, što je Isus u Crkvi čudesno djelovao. Tu je misao proširio u djelu: »A discourse on the Miracles of our Saviour, in view of the present controversy betwen Infidels and Apostates« (1727.—1730.) Tu opširno pretresa 15 čudesa Isusovih, pa za svako tvrdi, da ga je teško i neumjesno shvatiti doslovce. K tome drzovito izvrće povijesne činjenice, sumnjiči pripovjedače i osobe, koje djeluju. A svagdje dolazi do istoga doumka, da čudesa treba tumačiti elegorijski i mistički.

Proti knjizi Woolstonovoj ustade preko 60 pisaca. Najznamenitije djelo napisa Toma Scherlock pod naslovom: »The Tryal of the Witnesses« (1729.) Sam je Woolston izjavio, da na to djelo ne može odgovoriti.

Oborivši vjerodostojnost čudesa i proročanstava, mogao je Woolston dosljedno doumiti: Nauka Isusova i Njegovih učenika ne bijaše drugo van zakon i religija prirode. Nema nadnaravske istine, koju bismo mogli dobiti objavom. Među tim je tu misao sustavno proveo.

Mate Tindal, rođ. 1656. u Beer-Ferri u Devonshire, sin nekoga propovjednika, koji ga je sam podučavao do 17. godine. Kasnije pođe Matthews u sveučilište oxfordsko, gdje proučavaše pravništvo. U 22. postade fellow, a kasnije senior sveučilišni. 1685. postade doktorom prava, pristade uz Jakova II. i stupi u katoličku Crkvu. Nu već se 1687. vrati u anglikansku sljedbu. Preminu 1733.

Tindal je »veliki apostol deizma«, kako ga prozvaše deisti, a ujedno je apostol indiferentizma. Već je u prvom spisu, što ga izdade u Londonu 1706. pod naslovom: »Rights of the Christian Church« (Prava kršćanske crkve) pokazao za čim ide. Na oko je to djelce napereno proti katoličkoj Crkvi, nu zapravo udara uplošice na jerarhiju.

Nu glavno je njegovo djelo »biblija deizma« izašlo istom četiri godine prije njegove smrti pod naslovom: Christianity as old as the Creation» L(ondon, 1730.) Sadržina je i jezgra tome djelu (proti kojemu ustadoše branitelji objave sa svih strana, tako te do god. 1767. izađe 115 spisa) označena u podnaslovu: «the Gospel a Republicacion of the Religion of Nature» (evanđelje nova objava prirodne religije).

Religija je istovjetna s ćudoređem. Ćudoređe je izvršivanje dužnosti, koje vode do blaženstva, a blaženstvo je zdravlje tijela i zadovoljstvo sjetila. Tko obuzdava prirodne požude prema zdravome razumu, krepostan je i ne vrijeđa Boga. Zakon, po kojem treba udešavati djelovanje, jest međusobna nepromjenljiva napremica stvari (reason of things — razum stvari). Taj «razum stvari» upoznajemo svojim razumom. Hoćemo li suditi o dobroti ili o zloći čina i prema tome udesiti svoje djelovanje i držanje, moramo upoznati razumom stvari i njihovu napremicu međusobnu i prema nama. Ćudoređe je prema tome djelovanje po «razumu stvari», u koliko se taj razum posmatra u sebi i po sebi, a religija je to isto djelovanje, u koliko se razum stvari posmatra kao volja Božja. Religija je dakle izvršivanje ćudoređa po Božjoj volji, slušajuć volju Božju.

Prirodna se religija osniva na «razumu stvari», pa je jedina prava, opravdana i savršena religija. Jer je «Reason of things» nepromjenljiv, nepromjenljiva je i prirodna religija.

Pozitivna je religija samo u toliko religija, u koliko se pokriva s prirodnom. Ne smije sadržavati ni više ni manje.

Kršćanska je religija istovjetna s prirodnom. Toliko je istinita, koliko je istovjetna. Zato je po svojoj biti kršćanstvo staro kao stvorenje, samo je po imenu mlađe. Isus je došao, da opet objavi ili uspostavi prirodnu religiju. Što je u kršćanstvu više od prirodne religije, puko je sujevjerje.

Toma Chubb bi rođen 1679. u selu kraj Salisburyja. Roditelji mu bijahu niska roda, a Toma se ne mogaše Bog zna kako naobraziti, pa se prehranjivaše obrtom. Preminu 1747. u Salisburyju.

Glavno mu je djelo: «The true Gospel of Jesus Christ» (Pravo evanđelje Isukrstovo). Osim njega napisa i druga, koja izađoše nakon njegove smrti pod naslovom: »The posthumous Works of Chubb» (Posmrtna djela Chubbova).

Chubb gazi stopama Tindalovim. Vjerojatno mu je, da je Isukrst živio, propovijedao, okupio oko sebe kitu učenika i osnovao sljedbu. Nu već su apoštoli iskvarili nauku Isusovu svojim dodacima, a pogotovo pozniji kršćani. Tako su primjerice Isusa, koji je bio puki čovjek, učinili Bogom. Pokvarili su nauku o jednom Bogu dodatkom o sv. Trojstvu i t. d.

Isus je htio ljude spasti t. j. zajamčit im i pripraviti milost Božju i blaženstvo na drugom svijetu. Zato je prikričavao neke istine, potrebne za ćudoredni život. A to:

1. da udesimo svoj duh i život po vječnom i nepromjenljivom pravilu djelovanja, koje se osniva na «razumu stvari»:;

2. ako smo se ogriješili o to pravilo, da činimo pokoru, jer je to jedino sredstvo, da dobijemo milost i oproštenje;

3. da je Bog odredio dan naplate i suda, eda se te istine bolje paze i vrše.

Te tri rečenice sačinjavaju sadržinu kršćanstva, evanđelja. Drugo je sve nuzgredno, s veće strane priče i legende. Prema tome Isus nije učinio ništa nova, već je samo prikričavao, e se održava prirodni zakon. Kršćanstvo nije nadnaravna objava.

Istina, Bog bi mogao objaviti istine, kojih nismo znali ili smo ih zaboravili. Nu već onaj, komu Bog neposredno objavljuje, može dvoumiti, da se možda vara; a kamo li oni, koji primaju objavu posredno od drugih.

Uopće treba držati, da se Bog ne miješa u tok vaseljene. Bog je stvorio svijet i pustio ga, nek ide svojim putem. Ne stara se ni za ljude. Ne mari, rade li dobro ili zlo. Promisao Božji nema posla s ljudskim sposobnostima, darovima, srećom itd. Sve to ovisi o drugim uzrocima. Ne sudjeluje Bog ni pri ljudskom djelovanju.

Stoga je i molitva suvišna i nije dio religije. Bog ne će na

ljudsku molitvu mijenjati prirodnih zakona. Molitva može samo toliko koristiti, jer budi dobre misli i sklonosti.

Kršćanstvo uči, da će doći sudnji dan. Ako se promisli, da je čovjek stvor, koji može dati račun za svoje čine, i ta se nauka čini vjerojatnom, ali ne izvjesnom. Ta uopće se ne može znati, je li duša tvarna ili netvarna, pa ako je tvarna, da li umire s tijelom ili ga preživljuje. Uostalom i bez sudnjega dana teku stvari svojim tokom i čovjek može živjeti kreposno.

Henry St. John visconnt Bolingbroke; rođen 1672. u selu Battersea na Temsi, učaše najprije u Etonu, a poslije u Oxfordu. Već se u mladosti osim nauke bavljaše i pjesništvom, a provađaše raspojasi život. Oženi se bogatom ženom, ali se s njome rastavi. Kad mu bijaše oko 30 godina, izabralo ga u parlamenat. Tu steče brzo glas najboljega govornika i postade 1704. ratnim tajnikom. Nu nakon smrti svoga zaštitnika Roberta Hartleya bi otpušten i uze se baviti opet naukom. Ali svojom spretnošću i previjanošću postade 1710. državnim tajnikom, a dostade se i drugih časti. Kad je Juraj I. sio na prestolje, bi Bolingbroke svrgnut i prognat. Pobježe u Francesku. Za Jakova se III. opet vrati, a Juraj mu I. vrati 1725. i oteta dobra. Nego se ne mogaše više popeti na ministarsku stolicu, već proboravi neko vrijeme na svome imanju, a neko iznovice u Franceskoj! Željeć ostaviti kosti u domovini, vrati se 1742. u Englesku, gdje proboravi zadnje dane baveć se knjigom. Preseli se u vječnost nakon duge i teške bolesti u svom rodnom mjestu 1751.

Prvo je znamenitije djelo Bolingbrokeovo: «Pisma o proučavanju i o koristi povijesti» (1738.) Filosofska mu je djela izdao pjesnik David Mallet 1754. pod naslovom «Philosophical Works». Među inim su tu i članci o deizmu.

Sebičnost je poticalo svemu našemu djelovanju. Svrha je sebičnosti sreća i blaženstvo, a zakon, koji je drži u granicama, jest prirodni zakon„ što ga upoznaje razum. Ne treba objave, da upoznaš taj zakon. Ako je i moguća objava, nije vjerojatno, da se Bog objavio drukčije nego po prirodi i po razumu.

Čovjeku nije naložila ćudoredne zakone Božja volja, već uredba svjetovnoga sustava. Ćudorednost ne stoji u tome, da čini budu propisani voljom Božjom, van da postignu blaženstvo prema našoj prirodi. Kad i ne bi bilo Boga, opstojao bi prirodni

ćudoredni zakon. Vjera u Boga samo potiče, da taj zakon voljnije i spremnije vršimo.

Prirodni nas zakon veže, da priznajemo vrhovno Biće, koje se očituje u svojim djelima, da to biće štujemo i pokoravamo se njegovoj volji. Prirodni je ćudoredni zakon stoga i osnovka prirodne religije. Poganske su religije (a tako i židovska) samo patvorina prirodne religije. Ludost je priznavati objavljenu religiju.

I kršćanstvo je samo prirodna religija. Sve, što je u njemu više, ljudsko je iznašašće, protivno razumu.

Bog se uopće ne upleće u tok i red svjetovni. Bog je dao svijetu nepromjenljivi zakon, po kojem se ravna. Božji se promisao stara možda za narode, ali ne za pojedince. Rade li pojedinci zlo, kazni ih već zamjenik promisla, poglavarstvo državno. Ne da se dokazati, da za djela čeka plaća na drugom svijetu. Trebalo bi prije dokazati netvarnost, duhovnost i besmrtnost duše. Nu dok živimo, možemo misliti i kretati se. Kad umremo, umru i naše moći. Prestaje i kretnja i misao.

Nego ne treba zaboraviti, da je Bolingbroke svoje nazore o religiji držao podesnima samo za više slojeve, a ne za puk, kojemu je potrebna dosadanja religija. Stoga i u listu Swiftu drži, da su «freethinkers» ili «esprits forts» kolera društvena.

Toma Morgan bijaše presbiterijanski propovjednik u Marlboroughu. Nu izgubi 1726. službu, jer je u jednu živio raskalašeno, a u drugu pristao uz arijevstvo. Dade se na liječništvo i proboravi neko vrijeme u Africi, a onda u Bristolu među kvekerima. Nego i tu bješe loše sreće. Stoga dođe u London, gdje se baci na književnost. Prestavi se 14. siječnja 1743. Napisao je više neznatnih liječničkih djela i obranu arijevstva. Naiznamenitije mu je djelo: «The Moral Philosopher, in a dialogue between Philalethes, a Christian Deist, and Theophanes, a Christian Jew». London 1737.-1740.

Morgan se slaže s ostalim deistima u osnovnim nazorima o sadržini religije. Samo prenosi boj u St. Z. Njemu je St. Z. potekao od zlih moći. Židovi su se u Egiptu prilagodili egipatskom sujevjerju. Mojsije im je dao zakone stranom nesavršene stranom zločeste, ubilačke. Slabo prolaze i drugi, osobito neki proroci. Pavao je apoštol «veliki slobodoumnik svoje dobe» upoznao dobro zloću i opakost St. Z. Za N. Z. priznaje Morgan, da je objavljen; al je već u starini iskvaren pod dojmom židov-

skim. Kako se vidi, Morgan je propabirčio stari gnosticizam i deizam, pa sve spleo. A dobrano je pretekao novije napadače na sv. pismo.

Henry Dodwell ml. u djelu: «Christianity not founded on Argument» razlaže iz same stvari i iz sv. pisma, da do vjere ne vodi mišljenje i kušanje već nadnaravna milost. Među vjerom je i znanjem protuslovlje. Znanje je nemoćno.

David Hume, suvremenik i prijatelj Rousseaua, potječe od grofovske škotske porodice. Rodio se 1711. u Edinburghu. Zavolio je osobito filosofiju i lijepu knjigu i pošao 1734. u Francesku, gdje je napisao prvo djelo: «Treatise on human nature», u kojem ističe deističke nazore. 1763. dođe opet u Francesku, gdje se sprijatelji s Rousseauom. Kad su se rastali, otkrivali su nemilice jedan drugome mane. Preseli se u vječnost u Edinburghu 1776.

Dok prijašnji deisti priznaju opstanak Boga stvoritelja i prirodnu religiju, Hume, dvoumeć u svem, dvoumi i o istinama prirodne religije. U dijelu: «Enquiry concerning human understandig» (London, 1748.) tvrdi, da se ne može dokazati opstanak Božji. U «The natural history of Religion» tvrdi, da se najprije razorio politeizam, ali ne sudjelovanjem razuma već zbog briga, koje tište dušu, i zbog dojmova, koji nastaju u šarolikom i promjenljivom životu. Iz politeizma se razvio teizam, opet bez sudjelovanja razuma, odviše velikim laskanjem pojedinim božanstvima. Religija je zagonetka, nepojmljiva tajna. Proučavaš li je ne znam koliko, ne možeš reći konačnog suda, već ti ostaje neizvjesnost i dvoumica. Slična misao provijava «Dialogues concerning natural religion».

Gospodar Svijeta.

Roman. Engleski napisao **Robert Hugh Benson.**

Preveo: **M. A. M.**

POGLAVLJE TREĆE.

I.

Stara gospođa Brand i Mabel sjeđahu kod jednoga prozora novoga admiraliteta na trgu Trafalgar Square, da čuju Oliverov govor povodom pedesete godišnjice, što je prihvaćena reforma sirotinjskoga zakona.

Svijet se počeo kupiti već od rane zore toga krasnog lipanjskog jutra oko kipa Braithwaitova. Taj je državnik, koji je umr'o pred petnaest godina, bio prikazan u svom običnom i poznatom položaju — s ispruženom rukom, podignutom glavom i s lakim koračajem. Toga su dana uz ostalo okitili njegov kip svima slobodnozidarskim znakovima, što ih je nosio za života.

Stara je gospođa Brand bila bolje raspoložena no ikada te je promatrala radoznalo ogromne mase, što su sa svih strana dolazile da čuju njezina sina. Oko kipa je bila podignuta platforma kao da je i sâm Braihwaite jedan od govornika. Sav je trg bio posut glavama i odzvanjao šumom tisuća glasova, koje bi od časa do časa nadglasivala buka trubalja i bubnjeva, kad bi prolazila dobrotvorna društva i demokratske zadruge, svaka sa zastavom, mičući se prema ogromnom prostoru, što je bio

određen za njih oko podnožja estrade. Nije bilo ni jednoga prozora koji nije vrvio glavama, a da i ne brojimo ogromne tribune za privilegovane slušatelje, što su se pružale cijelom dužinom pročelja Narodne Galerije i Sv.Martina. (Stari stup trga[1]) sa svojim lavovima bijaše već davno iščezao. Nelson je kompromitirao Entente Cordiale, dok su lavovi bili previše daleki «novoj umjetnosti». Na njihovom se mjestu nalazio širok prilaz što je vodio k Narodnoj Galeriji). Napokon se na krovovima vrstahu redovi glava, odbijajuć se na jedinstvenom plavetilu neba.

Kad je ura udarila podne, pojave se iza kipa dvije figure i iziđu naprijed. U taj se čas mrmljanje pretvori u živo klicanje.

Najprije dođe stari lord Pemberton, sijed uspravan čovjek, kojem je otac pred sedamdeset godina najviše pomogao da srušiše kuću Lordova, a sin mu je bio vrijedan nasljednik. Taj je čovjek bio sada član vlade i imao je predsjedati kod ove svečane zgode. Za njim je išao Oliver, gologlav, pa su čak i u toj daljini njegova majka i žena mogle vidjeti njegov nagli kret, živi smiješak i kimanje glave, kad se njegovo ime razabralo iz bure glasova, što su se razlijegali oko platforme. Lord Pemberton stupi naprijed, podigne ruku i dade znak i u jednom času zamrije klicanje pred naglim udaranjem bubnjeva, što su preludirali zidarskoj himni.

Nije bilo sumnje, da ti Londonci umiju pjevati. Izgledalo je, kao da ti nekaki divski glas bruji sonornu melodiju, dižući se do entuzijazma, dok ga je svirka sabranih glazba pratila kao što zastava prati kopljaču. Himna je bila uglazbljena pred kojih deset godina i već ju je cijela Engleska znala. Stara gđa Brand podigne mehanički štampani papir k očima i opazi riječi, što ih je tako dobro poznavala:

»*Gospod koji stanuje na zemlji i moru*...«

Ona preleti okom stihove, koji su s humanitarnoga gledišta bili sastavljeni i vješto i oduševljeno. Imali su neki religijski okvir; neinteligentan ih je kršćanin mogao pjevati bez skrupula, pa ipak im je smisao bio dosta prost: stara ljudska vjera, da je čovjek sve. Pače i Hristove su riječi bile tu spominjane. Kraljevstvo je Božje, govorila je pjesma, u srcu ljudskom, a najveća od svih milosti jest Ljubav.

[1]) Nelsonov spomenik. (Op. prev.).

Ona pogleda u Mabel i opazi, da mlada žena pjeva iz sve moći, uprvši pogled u tamni lik svoga supruga, što je stajao kojih stotinu metara podalje. Iz tih se očiju točila njena duša. I majčine se usnice počnu takođe micati u skladu s tom ogromnom navalom glasova.

Kad je himna prestala i prije nego što je moglo doći do ponovnoga klicanja, stari lord Pemberton stade na rubu platforme i njegov tanki metalni glas izgovori dvije-tri rečenice, a onda se povuče natrag da ustupi mjesto Oliveru.

Bilo je odviše daleko za njih dvije da čuju, što je Oliver govorio, no Mabel utisne, smiješeći se uzbuđeno, komad papira u staričine ruke, a sama se nagne naprijed da čuje.

Stara gđa Brand pogleda na papir, znajući da je to analiza govora njezina sina i da ona ne će moći čuti njegovih riječi.

No najednom — sasvim iznenada, začuje ona za svojim stolcem nekaki vrisak, a onda povik Mabelin... Što je to bilo?

Čuo se jedan oštar zvuk, a onda se Oliver gestikulirajući cijelim tijelom naglo trgne i zatetura. Starac se predsjednik odmah dignu, a čas zatim uskomeša nekaka nagla vreva jedan dio svijeta baš tamo do onoga mjesta pred estradom, gdje su stajale glazbe.

Gđa se Brand trgne začuđena i prestrašena i skoči stisnuvši se uz prozor, dok joj je Mabel dovikivala nešto, što nije mogla razumjeti. Velika buka uzbuni trg, glave se njihale ovamo i onamo poput žita na dahu vjetra. Sad je Oliver bio opet sprijeda, upirući u nešto i vičući, jer je mogla vidjeti njegove geste i ona opet naglo sjedne.

— Moj bože! uzdahne ona — što je to?

No Mabel je ustala takođe, zagledavši se živo u svoga supruga, a neki nagli šum razgovora i uzvika začuje se iza njih nadmašujući buku trga.

II.

Oliver im je razjasnio cijelu stvar te večeri kod kuće, naslonjen u stolcu i povezane ruke.

One mu se nijesu mogle približiti onaj čas; uzbuđenost je na trgu bila odviše velika, no jedan je glasnik došao k njegovoj ženi s viješću, da joj je suprug lako ranjen i da je u rukama liječnika.

Bio je to jedan katolik, reče Oliver. — Mora da je došao spreman, jer mu je revolver bio sasvim nabit. No ovaj put nije bilo prilike ni za jednoga popa.

Mabel lako kimnu glavom: ona je već čitala na plakatima sudbinu toga čovjeka.

— Bio je ubit, ugušen i zgažen u času, reče Oliver. Ja sam učinio što sam mogao: vidjele ste me. No — meni da je to bilo milosrdnije.

— No ti si sigurno učinio, što si mogao, sinko, reče stara gospođa zabrinuto iz svoga kuta.

— Da, majko, vikao sam na njih, no nijesu me htjeli slušati.

Mabel se nagnu naprijed.

Olivere, ja znam da to zvuči glupo — no meni bi bilo milije da ga nijesu ubili.

Oliver joj se nasmiješi. On je poznavao tu nježnu njezinu crtu.

Bilo bi svakako pravilnije da nijesu, reče ona. A onda zašuti i sjedne.

— Pa zašto je baš onda pucao? zapita ona.

Oliver obrati oči na čas k materi, no ona je mirno plela.

— Rekao sam, odgovori on, da je Braithwaile učinio za svijet više svojim jednim govorom, nego Isus i svi njegovi sveci zajedno. — On opazi, kako su pletaće igle na čas stale, a onda opet nastavile svoj posao.

— No on je to svakako nakanio učiniti, nastavi Oliver.

— A kako su znali, da je katolik? zapita supruga opet.

— Našla se kod njega krunica; a osim toga je imao baš vremena da zazove svog boga.

— A drugčije se ništa ne zna.

— Ništa više. Dà, bio je i dobro odjeven.

Oliver se nasloni na stolac malo naporno i zatvori oči. Ruka mu je još uvijek zadavala boli, no u srcu je bio sretan. Da, ranio ju je fanatik, no njemu nije bilo žao podnositi boli zbog takve stvari, pa je bilo očito da je simpatija cijele Engleske bila uzanj. Gosp. Phillips je i ovaj čas bio zabavljen u drugoj sobi odgovaranjem na brzojave, što su svaki čas stizali. Taj je atentat bio događaj od najveće važnosti za komuniste i njihov je predsjednik bio napadnut za vrijeme vršenja svoje dužnosti, govoreći u obranu svojih principa; bila je to neizmjerna dobit za njih, a gubitak za individualiste.

Njegova se majka doskora digne i iziđe napolje, ne rekavši još uvijek ni riječi, a Mabel se okrene k njemu položivši mu ruku na koljeno.

Jeli ti već dosadilo govoriti, dragi?

On otvori oči.

— Nipošto, dušo. Što želiš?

— Što misliš, kake bi posljedice mogle nastati od svega toga?

— Posljedice? odgovori on. Ja mislim, samo dobre. Bilo je već skrajnje vrijeme, da se nešto dogodi. Znaš i sama kako sam se osjećao katkada potišten. Sad mi se čini, da više ne ću biti. Bojao sam se katkada, da gubimo sav naš duh i da su stari Torijevci imali donekle pravo, kad su proricali, što će komunizam činiti. No poslije ovoga — ?

— No?

— Pokazali smo, da znamo prolijevati krv. To je došlo upravo u horu kao i kriza. Ne želim pretjerivati: to je tek jedna ogrebotina, no cio je atentat bio tako odlučan i — tako dramatičan. Taj jadnik nije mogao izabrati gorjeg časa. Narod ne će toga zaboraviti.

Oči Mabele zasjaše od radosti.

— Mili moj, reče ona, da li te jako boli?

— Malo, no to ne smeta ništa! No kad bi se mogla svršiti već jednom ta vražja afera Orienta!

On je znao, da je grozničav i uzbuđen, pa se mučio da bude opet hladnokrvan.

— Ah, draga moja, nastavi on, kad bi samo ljudi htjeli razumjeti! Kad bi htjeli uvidjeti, kako je veličajan ovaj ideal što im ga mi pružamo: čovječnost, život, istina i napokon izliječenje od one stare ludorije! ... No čuj! — prekine on sama sebe vraćajući se k stvari, koju je već bio zaboravio — nijesi li ti štogod opazila, kad sam ja ponovio ono, što sam rekao o Isusu Hristu?

— Da, vidjela sam, da je majka prestala na čas plesti.

— Mabel, ne čini li se tebi, da ona ide pomalo natrag?

— Ona stäri, odgovori ona lako, pa je sasvim naravno da gleda na svijet malo »natražno«.

No ti valjda ne misliš, da će majka... To bi bilo strašno!

Ona prignu glavu.

Ne, ne, dragi. Ti si uzbuđen i umoran i ja te uvjeravam, da to nije ništa drugo do malo uzrujanosti... No uza sve to,

Olivere, ja ne bih onako govorila pred njom kao što si to ti učinio!

— Pa ja nisam rekao ništa takovo, što ona ne bi svaki dan i svagdje čula.

— Ne bih rekla. Ta ona gotovo nikada ne izlazi napolje. Pa onda ona toga ni ne voli slušati. A napokon ne treba zaboraviti, da je ona bila odgojena kao katolikinja!

Oliver se baci opet na naslonjač i promatraše sanjarski prozor pred sobom.

— Nije li to čudnovato, kako dugo sugestije ostaju u čovjeku? Ona toga ne može sebi izbiti iz glave ni poslije pedeset godina. Zato će biti dobro, da malo pripaziš na nju!

III.

Mabel se sjeti, što joj je muž rekao i nastojaše kroz nekoliko dana da što bolje promatra staricu, no nije opazila ništa, što bi je uznemirivalo. Gđa je Brand bila katkada mučavljiva, no drukčije se kao obično zanimala svojim sitnim poslovima. Katkada bi zamolila snahu, da joj štogod čita i slušala bi bez i najmanjega traga dosade sve, što bi joj ova čitala. U kuhinji se pozabavila svaki dan, određivala, što će se jesti i živo se zanimala za sve, što se ticalo njena sina. Ona mu je sama spremila kofer, kad se je naglo odlučio na put u Pariz i mahala mu rukom na pozdrav kroz prozor, kad je silazio malim stepenicama žureći se na stanicu. Taj put je imao po njegovim riječima trajati tri dana.

Međutim drugoga dana oćuti stara gospođa, da joj je zlo, i Mabel je, dotrčavši uzbuđena u njenu sobu, nađe u naslonjaču svu crvenu i uzbuđenu.

— Nije mi ništa, drago dijete, reče joj gđa Brand drhtavim glasom.

No Mabel je htjela, da je svakako spravi u postelju, a onda posla po doktora i sjedne da čeka.

— Srce joj nije u redu, reče doktor ispitavši bolesnicu. Ona može umrijeti svaki čas, a može živjeti i deset godina.

Je li nužno, da brzojavno obavijestim muža o tom?

On načini rukom niječni znak.

— Još jednom: sve je moguće, no ne treba se nagliti.

On doda još nekoliko riječi savjeta o upotrebi oksigenskog injektora i oprosti se.

Starica je ležala mirno u krevetu, kad se Mabel vratila k njoj i pružila joj svoju novu navoranu ruku.

— Dakle, drago dijete, što je? zapita ona.

— Mala slabost, majko. Morate ležati na miru i ne raditi ništa. Hoćete li, da Vam štogod čitam?

— Ne, ne, draga. Ja ću malo prodrijemati.

Mabel nije ni iz daleka smatrala svojom dužnošću da rekne bolesnici, e je u pogibli, jer za nju nije bilo nikake prošlosti koja bi se imala okajati, ni suca koji bi imao suditi. Smrt je bila svršetak, a ne početak. I tako je Mabel, opazivši da joj je svekrva slatko usnula, izišla van.

Drugoga je dana g. Phillips došao kao obično upravo u času, kad je Mabel izišla iz sobe gđe Brand i zapitao je za bolesnicu.

— Mislim, da joj je bolje, odgovori Mabel. Mora biti na miru cio dan.

Tajnik se nakloni i otputi u Oliverovu pisarnu, gdje ga je čekala sva sila prešnih pisama.

Koja dva sata iza toga, kad se Mabel vraćala po stubama, susretne na njima g. Phillipsa. On je izgledao smeten i uzbuđen.

— Gđa Brand me je pozvala, reče on. Htjela bi znati, da li će se g. Oliver vratiti danas.

— On će doći večeras, zar ne?

— Rekao mi je, da će biti ovdje na večeri. Stići će na kolodvor oko devetnaest (sati).

— A ima li kakih drugih vijesti?

Tek pustih glasina! odvrati tajnik. G. Brand mi je telefonirao malo čas.

On je izgledao tako uzbuđen, da ga je Mabel promatrala začuđeno.

— Da nijesu vijesti s Istoka? zapita ona.

On se nasmiješi smeteno.

— Oprostite gospođo Brand, reče on, no ja ne smijem ništa reći.

Mabel se nije uvrijedila, jer je imala potpuno povjerenje u svoga muža; no srce joj je živo kucalo, kad je ušla u bolesničinu sobu.

Ova je takođe bila uzbuđena. Ležala je u krevetu s velikim crvenim mrljama na licu i smiješeći se jedva odgovorila na pozdrav snahin.

— Vi ste dakle govorili s g. Phillipsom? zapita Mabel.

Gđa se Brand zagleda u nju na časak oštro, no ne reče ništa.

— Nemojte se uzrujavati, majko. Oliver će se vratiti večeras.

Starica duboko uzdahne.

— Nemoj se ti zbog mene ništa kiniti, drago dijete, reče ona. Meni je sad sasvim dobro. On će se dakle vratiti do večere?

— Ako zračnik ne bude imao zakašnjenja. Hoćete li Vi sada doručkovati, majko?

Mabel je provela jedno vanredno nemirno poslije podne. Bilo joj je kao da će se nešta vrlo sumorna i teška dogoditi. Tajnik koji je s njome objedovao činio se sav preopterećen poslom. Rekao joj je, da ga ne će biti doma cio ostatak dana, jer je dobio upute od Olivera. Na sva pitanja, što mu ih je stavljala o stvarima Istoka, odgovarao bi joj da veliki pariški internacionalni kongres nije još ništa odlučio. A iza toga je naglo otišao.

Stara je gđa Brand izgledala kao da spava, kad se snaha vratila k njoj i mlada je žena ne htjede uznemirivati. No nije joj se dalo ni izlaziti iz kuće. Odšeta se dakle sama u vrt zadubivši se u misli, nade i strah sve do časa, dok nijesu duge sjene popadale po stazama.

Vrativši se u sobu, uzme večernje novine, no ne nađe u njima ništa do li vijesti, da se kongres ima zaključiti toga popodne.

Udarilo je dvadeset sati, a Oliveru ni traga. Zračnik je iz Francuske imao stići već pred jedan sat i Mabel je sama sebe pitala, što se to moglo dogoditi njezinu mužu. Zašto nije došao ili zašto nije barem javio uzroka svome zakašnjenju?

Jedan se čas popne u prvi kat, uzbuđena i sama do ojađenosti, da umiri staricu i nađe je opet nemirnu.

— Nije došao! reče ona. Sigurno je bio zadržan u Parizu.

Staračka se glava maknu na jastuku i promrmlja nešto, a Mabel iziđe opet van. Bio je već jedan sat iza običajnoga vremena za večeru. Stotinu joj se misli motalo glavom o njegovu izbivanju. Napokon se otputi k telefonu i zagleda se unj.

Promatrala je mala okrugla usta i onaj red dugmeta s napisima. Već se gotovo odlučila da takne jedno po jedno od njih i da zapita za svoga supruga: tu je bio njegov klub, njegov ured u Whitehallu, stan g. Phillipsa, Parlamenat i još nekoji. No ona oklijevaše nukajući samu sebe da se strpi. Oliver nije volio da se tko miješa u njegove poslove i on će je se sigurno brzo sjetiti i osloboditi je od ovoga nemira.

I upravo kad je već htjela da otide, zazvoni zvonce oštro, iskoči jedno bijelo dugme i pokažu se slova *Whitehall.*

Ona pritisnu dugme, što je odgovaralo i počne slušati sva dršćući od uzbuđenja.

— Tko je tamo?

Srce joj zakuca življe, kad je razabrala Oliverov glas, sitan i slab zbog tolike daljine.

— Ja — Mabel. Sama sam ovdje.

— O, Mabel. Dobro je. Ja se vraćam: sve je u redu. A sad slušaj. Čuje li se dobro?

— Čuje, čuje!

— Dogodilo se najbolje. Pitanje je Istoka riješeno. To je učinio Felsenburgh. A sada čuj: ja ne mogu doći noćas doma, no za dva će se sata proglasiti zaključak kongresa u Pavlovoj kući (crkvi). Baš smo u poslu sa štampom. Dođi ti ovamo, jer moraš biti nazočna... Da li me dobro čuješ?

— O da.

— Dakle, onda se žuri. Bit će to najveći događaj u istoriji. Ne govori nikome ništa o tom. Za po će ure biti zatvorene sve pruge.

— Olivere!

— Što je? Govori brže!

Mama je bolesna. Zar da je ostavim?

— Kako bolesna?

—Nema neposredne pogibli. Doktor je bio kod nje.

Jedan je časak trajala šutnja.

— Onda dođi. A mi ćemo se vratiti svakako još noćas. Reci joj da ćemo se vratiti kasno.

— Dobro je.

— ... Da, moraš doći. Felsenburgh će biti ovdje.

POGLAVLJE ČETVRTO.

Toga istog popodne primi Percy jedan posjet.

Čovjek nije ni u čem bio osobit, pa kad je Percy sišao dolje i zagledao se u nj u svjetlu velikoga prozora, nije mogao doći ni do kakova zaključka o naravi posla i čovjeka; — jedino što je mogao odmah razabrati, bilo je to, da nije katolik.

— Vi ste htjeli govoriti sa mnom, reče svećenik, pokazavši na stolac. Izvolite se požuriti, jer nemam mnogo vremena.

— Ne ću Vas dugo zadržavati, reče neznanac živahno. Moj će posao biti gotov u pet minuta.

Percy čekaše oborivši oči.

— Poslala me je k Vama... jedna... osoba. Bila je nekada katolikinja i želi da se vrati u katoličku crkvu.

Percy se trgne. Bila je to vijest, kakva se rijetko slušala u one dane.

— Vi ćete doći, gospodine, zar ne? Obećajte mi to!

Čovjek se činio vrlo uzbuđen; na blijedom mu se licu vidjele kapljice znoja, a oči mu bijahu vrlo nemirne.

— Dobro, doći ću, reče Percy smiješeći se.

— Hvala Vam, gospodine. No Vi ne znate, tko je ona. Bilo bi užasne galame, gospodine, kad bi se to saznalo. To se ne smije znati; hoćete li mi i to obećati?

— Ja Vam takva šta ne smijem obećati, odvrati svećenik blago. Ja još ne znam prilikâ.

Stranac griskaše nervozno usta.

— Pa dobro, reče on naglo, no ne ćete ništa reći, dok je ne vidite. To mi možete obećati.

— Svakako, odgovori svećenik.

— Što se pak mene tiče, bolje je da ne znate tko sam. Bit će lakše i Vama i meni. A gospođa je bolesna, morate dakle doći još danas. No svakako ne prije večeri. Hoće li Vam biti zgodno u dvadeset i dva sata.

— A gdje je to! zapita Percy naglo.

— To Vam je... blizu Croydonske stanice. Odmah ću Vam napisati adresu. No prije dvadeset i dva sata ne ćete doći, zar ne?

— A zašto ne odmah?

— Jer... jer bi drugi mogli biti tamo. A onda ih ne će biti, ja to znam.

To se već čini sumnjivo, mislio je Percy u sebi: bilo je već sličnih zamki. No ne htjede ipak odbiti.

— Pa zašto ona ne pošalje po svoga župnika? zapita on.

— Ona ni ne zna tko je taj, gospodine. Vas je jednom vidjela u katedrali i zapitala Vas za ime. Vi ćete se toga sjećati, gospodine? Jedna stara gospođa...

Percy se u istinu tamno sjećao nešta slična, što je bilo pred dva tri mjeseca: no nije bio siguran o tom, pa to i reče.

— Dakle Vi ćete, gospodine, doći, zar ne?

— Morat ću se prije porazgovoriti s ocem Dolanom, odgovori svećenik. Ako mi on dâ dozvolu...

— Ja bih Vas molio gospodine, da Otac Dolan ne sazna njeno ime. Vi mu ga ne ćete reći?

— Pa ja ga još ni sam neznam, reče svećenik smiješeći se.

Stranac opet uzbuđeno sjedne, a lice mu se trzaše.

— Pa dobro, reći ću Vam najprije ovo. Sin je te stare gospođe moj gospodar i vrlo uvažen komunista. Ona živi s njime i njegovom ženom. Ovih večeras ne će biti kod kuće. Zato sam Vas ja sve tražio. Vi ćete dakle, gospodine, doći.

Percy se zagleda u nj čvrsto na čas-dva. Bilo mu je jasno da ako je ovo kaka urota, urotnici moraju biti slabi ljudi. On zato odgovori:

— Doći ću, obećajem. A sada van s imenom!

Stranac se opet ugrize nervozno za usne i gledaše prestrašeno naokolo. Činilo se kao da sabire odlučnost, a onda se nagne i prošapće naglo:

— Stara se gospođa zove Brand — majka g. Olivera Branda.

Percy je jedan čas stajao kao izvan sebe. Bilo je to odviše, a da bi moglo biti istina. On je poznavao ime g. Olivera Branda i odviše dobro; znao, da je taj čovjek u ovaj čas s Božjim pripuštenjem radio u Engleskoj više protiv katoličke stvari od ikoga i da je njega slučaj na Trafalgar-Square digao do silne popularnosti. A sada — njegova mati...

On se naglo obrati svome posjetniku:

— Ja ne znam tko ste Vi, gospodine, i da li vjerujete u Boga ili ne; no hoćete li priseći svojom religijom i svojom čašću da je sve to živa istina?

Uplašene se oči sastadoše s njegovima; no to je bila nesigurnost slabosti, a ne izdaje.

— Pri — prisižem, gospodine. Prisižem Bogom svemogućim!

— Jeste li Vi katolik?

Čovjek zakima glavom niječno.

— Ali vjerujem u Boga, reče. To jest, ja barem tako mislim.

Percy se zamisli, nastojeći da shvati, što to sve znači. U duši nije osjećao nikakova triumfa, nego više nekaki strah, uzbuđenje i čuđenje, a uz to neko uvjerenje o suverenoj moći božanske milosti. Najednom osjeti, da ga čovjek gleda radoznalo.

— Vi se bojite, gospodine? Valjada ne ćete povući svoga obećanja?

Percy se razvedri i nasmiješi.

— Ne ću ne, reče on. Doći ću u dvadeset i dva sata... Je li -smrt blizu?

— Ne, gospodine, to je bolest srca. Od jutros joj je malo lakše.

— Dobro dakle, doći ću. A hoćete li i Vi biti tamo? reče Percy digavši se.

— Ja moram biti s g. Brandom, odvrati stranac ustavši također; imamo jedan sastanak noćas, no o tom ne smijem govoriti... Pitajte za gđu Brand i recite da Vas je ona zvala; ljudi će Vas odmah odvesti u njenu sobu.

— Ja mislim, da ne smijem reći, te sam svećenik?

— Molio bih Vas, da ne.

On izvuče iz džepa bilježnicu, počne u njoj nešto naglo pisati, a onda istrgne list i pruži ga svećeniku.

— Ovo je adresa, gospodine. Molim Vas, da budete tako dobri, pa uništite ovaj papir, kad prepišete adresu. Ja ne bih želio da.... izgubim svoje mjesto zbog toga.

Percy stajaše, motajući papir u rukama.

— Zašto nijeste i Vi katolik? zapita on.

Čovjek zakima glavom niječno; a onda uzme šešir i iziđe van.

To je poslije podne Percy proveo vrlo uzbuđeno.

U ova je posljednja dva mjeseca bilo vrlo malo stvari, koje su ga mogle ohrabriti. Morao je javljati kakih desetak znatnijih otpada, a gotovo ni jedno obraćenje. Bilo je izvan sumnje, da je struja naglo kretala protiv Crkve. Ludi čin u Trafalgar-Square donio je također mnogo škode prošle nedjelje: više nego ikada vikali su ljudi i pisale novine, da se javna djela Crkve silno razilaze od njene vjere u vrhunaravnost.»Ogrebite katolika pa ćete naći ubojicu« bio je tekst jednoga uvodnika u »N. Nar.« A Percy je i sam gledao s gađenjem ludost toga atentata. Istina da je i sam nadbiskup osudio s propovjedaonice katedrale i čin i njegove motive, no to su novine brže bolje prihvatile kao priliku da dokažu kako se Crkva uvijek okorišćivala zločinima, premda je zločince osuđivala. Strašna smrt zločinčeva nije ni najmanje umirila srdžbe puka; bilo je pače glasova, da su ga ljudi vidjeli, gdje je izlazio iz nadbiskupije par časaka prije atentata.

A gle, sada dolazi dramatičnom brzinom vijest, da rođena mati junaka te drame želi da se pomiri s Crkvom, koja joj je tobože htjela ubiti sina.

Nebrojeno je puta promišljao Percy to poslije podne, ne skriva li se u tom neka urota, neki pokušaj da ga uhvate u zamku. No on je obećao, da ne će ništa reći i da će doći.

On svrši svoje svagdanje pismo kao obično. no s nekim čudnim osjećajem fatalnosti, a onda, napisavši adresu i metnuvši marku, siđe u svom građanskom odijelu u sobu Oca Blackmore.

— Biste li htjeli čuti moju ispovijest, oče? zapita ga on naglo.

II.

Kako mu je posjetnik rekao, da nije skrajnja pogibao, nije Percy ponio hostije; no Croydonski mu je župnik telefonirao, da je može dobiti u sakristiji crkve sv. Josipa, tik kolodvora. On je tek ponio u džepu ljubičasti kordon, što ga je običavao prebaciti preko ramena, kad bi bio pozvan k bolesniku.

Silazeći sa stanice u Croydonu iznenadila ga je silna vreva, što je ispunjala trg. Nekoliko stotina ljudi, podignute glave, čitaše ogroman oglas u vatrenim slovima, koji je, u esperantu i engleskom jeziku, javljao ono, što je Engleska grozničavo iščekivala već nekoliko mjeseci. On ga je pročitao deset puta prije nego se ganuo, zureći u nj kao u kakovu vrhunaravnu sliku, koja je mogla naviještati slavlje ili neba ili pakla.

Istočni je kongres dovršen! Mir, a ne rat!

Universalno bratstvo utvrđeno! Felsenburgh večeras u Londonu!...

Trebalo je gotovo dva sata dok se Percy probio kroz svjetinu i zaustavio se pred Oliverovom kućom. Kad se napokon našao pred vratima, opazi, da mu šešir spao s glave i da mu je kabanica poderana. S čela su mu curile krupne kaplje znoja.

Nije znao što da misli o tom najnovijem događaju. Rat bi bio užasna katastrofa, no svećenik je, ne znajući ni sam zašto, pomišljao, da ima i drugih stvari, koje su još gore od rata. On je mislio na onaj sveopći mir — mir, što bi ga mogli osnovati ne Hristovom, nego drugim metodama. Ili se možda Gospod nalazi iza svega ovoga? Ta su pitanja bila beznadna.

Felsenburgh je dakle učinio sve to — a to je čin veći od ikojega svjetovnog događaja, što je do sada bio poznat u civilizaciji. Kaki je to čovjek? Kakav mu je značaj, kakvi motivi, kakova metoda? Kako će upotrijebiti svoj uspjeh?... Ta su pitanja letjela pred njim poput iskrica, od kojih je svaka izgledala neškodljivom, no koja bi isto tako mogla i cio svijet zapaliti. A ovdje je međutim bila jedna starica, koja se htjela pomiriti s Bogom prije nego umre.

On je dva ili tri puta pritisnuo zvonce i čekao. Napokon se pojavi svijetlo nad glavom i on je znao, da su ga čuli.

— Poslali su po mene, reče on začuđenoj sluškinji. Trebao sam biti ovdje već u dvadeset i dva, no zakasnio sam u onoj vrevi. Povedite me, molim Vas, gore.

Prolazeći predsobljem osjećao se kao da je nešta kriv. To je dakle bio stan Brandov, — onoga živog govornika, koji je bio tako gorko rječit protiv Boga. I eto tuda se povlači on, svećenik, sakriven sjenom noći. No nije to bilo njegovom krivnjom.

Pred vratima sobe okrene se djevojka k njemu.

— Vi ste, gospodine, liječnik? reče ona.

To je moj posao, odvrati Percy kratko i otvori vrata.

Prije nego što je dospio da zatvori vrata, začuje se iz jednoga kuta sobe tihi bolni poklik.

— Ah, hvala ti Bože! Mislila sam već, da me je zaboravio. Vi ste, jelte, svećenik, oče!

— Da. Zar se ne sjećate, da ste me vidjeli u katedrali?

— Da, da, sjećam. Vidjela sam Vas, gdje ste se molili. Hvala ti Bože, hvala ti, Bože!

Percy se zagleda časak u nju, u njeno zažareno staračko lice u noćnoj kapici, njene jasne duboke upale oči i drhtave ruke. Da, to je sigurno bilo iskreno!

— Dakle, dijete moje, govorite.

— Ispovjedit ću se.

Percy izvuče iz džepa ljubičastu vrpcu, prebaci je preko ramena i sjedne uz krevet.

— — — — — — — — — — —

No starica ga nije htjela pustiti odmah iza ispovijedi.

— Recite mi, oče, kad ćete mi donijeti sv. pričest?

On oklijevaše.

— Meni je bilo rečeno, da g. Brand i njegova supruga ne znaju ništa o ovom.

— Tako je oče.

— Recite mi, jeste li jako bolesni?

— Ne znam, oče. Ne će da mi kažu. Mislila sam sinoć, da je došao kraj.

—A kada želite, da Vam donesem sv. pričest? Bit će, kako Vi odredite.

— Hoćete li, da pošljem po Vas za dan-dva? Pa onda, moram li to reći i sinu?

— Niste obvezani.

— Ako moram, reći ću.

— Pa dobro. Promislite malo, pa ćete mi reći... Jeste li čuli, što se dogodilo?

Ona kimnu glavom, no gotovo bez svakog interesa, i Percy se u srcu gotovo zastidi. Jer pravo uzeto, izmirenje jedne duše s Bogom veća je stvar od izmirenja Istoka sa Zapadom.

— Stvar bi mogla biti od velike važnosti za Vašega sina, reče on. Jer g. Brand će postat velik čovjek.

Ona još uvijek gledaše u nj nijemo, smiješeći se slabo. — Percy se čudio mladenačkom izgledu toga starog lica. No ono se najednom promijeni.

— Ne ću da Vas više zadržavam, oče. No recite mi jedno: tko je taj čovjek?

— Felsenburgh?

— Da.

— Toga nitko ne zna. Znat ćemo sjutra. On je večeras u gradu.

Ona je bila tako čudna, da se Percy-u činilo kao da su je opet spopali grčevi. Lice joj je izražavalo neko čudno uzbuđenje, gotovo strah.

— Što Vam je, dijete moje?

— Oče, mene je strah kad pomišljam na toga čovjeka. On mi valjda ne može naškoditi, zar ne? Ja sam sada sigurna. Ja sam katolikinja...

— Dakako da ste sigurni, dijete moje. Što bi Vama mogao škoditi taj čovjek?

No izražaj je straha bio još tu i Percy priđe korak bliže.

— Ne smijete se podavati maštanjima, reče on. Predajte se samo našemu Spasitelju. Taj Vam čovjek ne može ništa naškoditi

On je sada s njome govorio kao s djetetom. No staračke su usnice bile još uvijek zatvorene, a oči su joj bludile po mračnim kutovima sobe.

— Dijete moje, recite mi, što je to s Vama. Što Vi znate o tom Felsenburghu? Vi ste valjda sanjali.

Starica kimnu naglo i energično glavom i Percy osjeti po prvi put u srcu kao neki strah. Da nije možda ta starica sišla s uma? No zašto joj se to ime činilo tako strašnim? A onda se sjeti da je i O. Blackmore govorio jednom isto tako. On se sabere i sjedne opet.

— Recite mi dakle iskreno! reče on. Vi ste sanjali. Što je to bilo?

Ona se malo podigne u krevetu kružeći opet očima, a onda dohvati jednom svojom rukom, punom prstenja, njegovu.

— Jesu li vrata dobro zatvorena, oče? Da nas tko ne sluša?

— Ne, ne, moje dijete. Zašto dršćete? Ne smijete biti praznovjerni!

— Reći ću Vam, oče. Sni su besmislice, zar ne. No evo Vam ipak, što se meni snilo. Bila sam u jednoj kući, koje nijesam nikada vidjela. Bila je to jedna od starinskih kuća, vrlo mračna. Činilo mi se kao da sam dijete i kao da se nečesa vrlo bojim. Svi su hodnici bili tamni i ja sam išla plačući i tražeći svjetlo. A onda najednom začujem nekaki glas, koji je govorio vrlo daleko... Oče...

Ona stade i stisne još jače ruku Percy-u. U kući je vladao tajanstven mir i ocu se činilo kao da se nalazi zajedno sa staricom u onoj kući o kojoj je ona govorila.

— Čula sam, oče, riječi i stala bježati hodnikom sve do jednih vrata, pod kojima sam vidjela svjetlo... Tu sam stala... Dođite bliže, oče!

Glas je postajao sve slabiji i bio na koncu tek neko mrmljanje, a duboke se oči upiljile u svećenika kao da ga žele zadržati silom.

— Zaustavila sam se, oče: nijesam se ufala ući. Čula sam riječi i vidjela svjetlo, no bojala sam se ući. A onda mi je najednom bilo jasno, da je u toj sobi bio Felsenburgh!...

Odozdo se začuje najednom tijesak zatvorenih vrata i šum koraka u predsoblju. Percy se naglo dignu.

— Što je to? zapita on.

Dva su se glasa jasno razabirala na stubama.

— To je moj sin i njegova žena! odgovori starica. Oče... ono...

Prekine je jedan blag glas mlade žene, koji je dolazio iza vrata.

— Ta u njenoj je sobi još svjetlo! Hajdemo unutar. Olivere, no tiho!

I vrata se otvoriše.

POGLAGLJE PETO.

I.

Najprije se čuo jedan povik, a onda je nastala tišina, kad je visoka krasna žena zaraženih obraza i sjajnih sivih očiju ušla u sobu i sustavila se praćena čovjekom, koga je Percy odmah prepoznao po njegovim slikama.

— Šta je to? reče Mabel, a onda se zagleda u čovjeka mlada lica a sijede kose.

Oliver gledaše takođe u stranca uzbuđena lica. A onda otvori usta.

— Tko je to? zapita on oštro.

— Olivere, reče Mabel obrnuvši se k njemu, to je onaj svećenik, što sam ga vidjela...

— Svećenik? klikne Oliver i pođe korak bliže. A što on ima tu posla? Jeste li Vi poslali po nj, majko?... nastavi on drhtavim glasom i tresući se cijelim tijelom.

— Da, svećenik, odvrati Percy, sav zbunjen nenadanom situacijom.

— I Vi ste došli u moju kuću? poviče Oliver. I ostali ste ovdje cijelu večer?

Mabel pride ponovno k mužu i uhvati ga za ruku.

— Olivere, reče ona, ne treba da bude kakih scena! Ne zaboravi, da je sirota mama bolesna. Ne biste li došli s nama dolje, gospodine?

Percy zakorači prema vratima, no prije nego što će izići, povrati se i podigne ruku.

— Bog Vas blagoslovio! reče on zajecanom stvorenju u krevetu, a onda iziđe i pričeka na hodniku.

Iz sobe se čula nagla izmjena riječi, u kojoj je Percy osobito razabirao sućutni ton u glasu mlade žene. Odmah zatim iziđe i Oliver blijed kao stijena i uzbuđen i davši mu rukom nijemi znak, pođe pred njim niza stube.

Cijela se ta stvar pričinjala Percy-u kao san; jedini jasni osjećaj bilo je zadovoljstvo, da je mogao obaviti svoj posao kod bolesnice prije katastrofe.

Oliver otvori vrata, odvrne dugme elektrike i uđe s Percyem u naglo rasvijetljenu sobu. Tu mu dade znak da sjedne, a sam ostade stojeći i turivši ruke u džepove. Prošlo je dosta vremena u šutnji, a za to je vrijeme Percy mašinalno proučavao osobu mladoga govornika. Promatrao je taj visoki stas, elegantni zavoj usnica, čisto blijedo lice, tanak nos, idealni zavoj nad očima i tamnu kosu. To bi bilo lice pjesnika, reče on samu sebi. Najednom se vrata otvoriše a unutra uđe Mabel. Ona položi ruku na rame mužu.

— Sjedni Olivere, reče ona: treba da se malo razgovorimo.

I kad sve troje sjedoše, započe Mabel snova:

— To se mora smjesta urediti, reče ona; no jednostavno i bez buke. Razumiješ il, Olivere? Ne pravi galame; ostavi sve to meni da uredim.

Ona je govorila glasom otvorenim, sigurnim, čudnim nekim veseljem i Percy zamjeti na svoje veliko čudo, da je sve to bilo iskreno. Nije tu bilo ni traga kakome cinizmu.

— Olivere dragi, reče ona, ne gledaj gospodina tako srdito. Ta on nije učinio ništa zla!

— Ništa zla? promrmlja ovaj.

— Ni najmanje. Koga to smeta, što misli ona jadna starica gore? A vi ćete, gospodine, biti tako dobri, pa nam reći, pošto ste došli ovamo.

Percy uzdahno. Nije očekivao, da će se tako početi.

— Došao sam ovamo, reče, da primim gđu Brand natrag u Krilo Crkve.

— I to ste učinili?

— Jesam.

— A biste li nam htjeli reći svoje ime? Bit će to nekako mnogo zgodnije.

Percy malo poćuta, a onda odluči da se bori njenim oružjem.

— Svakako. Zovem se Franklin.

— Otac Franklin? zapita mlada žena s malim prizvukom ironije u izgovaranju riječi «otac».

— Da, otac Franklin iz nadbiskupije Westminster, reče on čvrsto.

— Dakle, oče Frankline, biste li nam mogli reći, tko Vas je zvao da dođete ovamo?

— Gđa je Brand poslala po mene.

— Dobro, no kako, na koji način?

— Toga ne smijem reći.

— Tako? Vrlo dobro... A smijemo li znati kakvo je dobro u tom kad netko bude «primljen u Crkvu»?

Percy naglo skoči sa stolca.

— Čemu ta pitanja, gospođo? zapita on.

— Čemu ta pitanja, oče Frankline? Ta mi hoćemo da znamo! Ja mislim, da nema crkvenih zakona, koji Vam brane da nam to kažete.

Percy oklijevaše časak; nije nikako shvaćao, što hoće Mabel, no držao je, da je svakako najbolje uščuva li do kraja hladnokrvnost. Zato se sabere i odgovori:

— Dakako da nema, gospođo, i ja ću Vam sve reći, kad to želite. Kad je čovjek primljen u Crkvu, znači da se izmirio s Bogom.

— A tako? (Olivere budi na miru!) A kojim načinom polučujete Vi to izmirenje, oče Frankline?

— Čuo sam ispovijed gospođe Brand i podijelio joj odriješenje.

— I više ništa?

— Osim toga morala bi gospođa Brand primiti još sv. pričest kao i posljednju pomast kad bi bila u pogibli od smrti.

Sad se Oliver već nije mogao suzdržati, nego skoči.

— Olivere, moljaše Mabel, zaklinjem te, ostavi mi da ja tu

stvar dovršim! Dakle, oče Frankline, Vi kanite podati našoj mami i te druge stvari, o kojima ste govorili, zar ne?

— Ni jedno ni drugo nije baš apsolutno nužno, gospođo! odgovori svećenik, osjećajući nekako u isti mah kao da unaprijed gubi bitku.

— Nije apsolutno nužno? No Vama bi bilo svakako milije kad biste joj mogli to podati?

— Ja ću to i učiniti, bude li mi moguće: no ono, što je bilo najnužnije već je učinjeno.

— Tako! reče ona blago. Dobro, oče Frankline, no ja držim, da se Vi valjada ne nadate te će Vam moj muž dopustiti da se još jednom ovamo vratite. Međutim meni je vrlo milo, da ste Vi učinili ono, što ste smatrali, da je bilo nužno. Bit će to, bez sumnje, neko udovoljenje za Vas, a još više i za našu sirotu mamu gore. Što se nas tiče... — i ona čvrsto stisnu ruku svoga muža — nas to ni najmanje ne smeta... To jest, dà, bilo bi nešto...

— Izvolite? reče Percy čudeći se, što bi to moglo biti.

Vi kršćani — oprostite reknem li štogod neprijatno — vi ste kršćani na glasu račundžije, koji se znate okoristiti svojim obraćenicima. No mi ćemo Vam, oče Frankline, biti vrlo zahvalni, ako ne oglasite nigdje ovaj, ovaj — slučaj. To bi uzrujalo moga muža i moglo bi mu prouzročiti neprijatnih stvari.

— Gospođo... poče svećenik.

— Još samo časak, molim Vas... Vi vidite da mi nijesmo s Vama rđavo postupali. Nije bilo s naše strane nikake sile. Obećajemo Vam, da ne ćemo mami praviti nikakih neprilika ni spočitavanja zbog toga. No zato ćete i Vi nama obećati, što ću Vas moliti?

Percy je već dospio da promisli i odgovori smjesta:

— Svakako, gospođo, obećajem Vam unaprijed!

Mabel uzdahne zadovoljno.

— Vrlo dobro. Mi smo Vam veoma zahvalni... i ja mislim da mogu reći, te će moj muž, kad stvar malo promisli, naći načina, kako bi Vam dopustio da dođete ovamo još jednom i da obavite tu Vašu pričest i tu — drugu stvar.

Muž se opet trgne.

Vidjet ćemo, nastavi ona, vidjet ćemo! Sad znamo Vašu adresu, pa ćemo Vam poručiti... U ostalom, oče Frankline, Vi se kanite vratiti u Westminster noćas, zar ne?

On potvrdi glavom.

— Nadam se da ćete se moći proturati. Vidjet ćete, kako je London uzbuđen. Valjda ste čuli...

— Felsenburgh? reče Percy.

— Da, Julijan Felsenburgh, reče mlada žena blago, dok joj se u očima pojavilo opet onaj uzbuđeni žar. — Julijan Felsenburgh, ponovi ona. On je tu kao što znate. Ostat će za sada u Engleskoj.

Percy i opet poćuti onaj osjećaj straha pri spomenu toga imena.

— Kako sam mogao razumjeti, bit će mir, reče on.

Mlada se žena digne, a muž s njome.

— Da, reče ona gotovo samilosno, bit će mir. Napokon mir. A sad se vratite u London, oče Frankline i otvorite oči dobro! Možda ćete vidjeti i njega samoga, toga spasitelja svijeta, no svakako ćete vidjeti interesantnih stvari. A onda ćete možda razumjeti zašto smo s Vama tako postupali, zašto Vas se više ne bojimo i zašto pristajemo, da naša majka radi, što ju je volja! Da, oče Frankline, Vi ćete to razumjeti sjutra, ako ne razumijete danas!

— Mabel! poviče muž.

Mlada se žena prignu, ogrli muža žestoko i poljubi ga u usne.

— Ne stidim se ja, ne, dragi. Neka ide i vidi sâm. Laku noć, oče Frankline!

Pošavši prema vratima Percy se na čas obrnu sav smeten i uzbuđen: muž i žena stajahu još na istom mjestu u blagom svjetlu kao preobraženi. Žena je ogrlila jednom rukom muža i stajaše uspravna i svjetla poput ognjena stupa. A i na licu je muža iščezla sada svaka srdžba — to je lice izražavalo tek neki vrhunaravni ponos i povjerenje. Oboje se smiješilo.

Onda Percy otvori vrata i uđe u blagu ljetnu noć.

II.

Mladi je svećenik trebao gotovo tri sata dok se protisnuo do Westminstera kroz ogromnu masu svijeta, što se valjala trgovima i ulicama. Zora je počela pomalo svitati, šireći slabašno blijedo svjetlo u kom su se još blijedima prikazivale sjajne električne kugle, što su osvjetljivale grad.

Percy je gledao pred sobom zvonik katedrale, no sam je sebe pitao, da li će mu ikada uspjeti da prevali još ono nekoliko metara puta, što ga je dijelilo od njega. I on se pomalo borio rivajući se laktovima naprijed, kad ga nagli talas gibanja u ljudstvu prisili da podigne glavu kao što su to i drugi činili. Tu mu se prikaza očima slika, što je ne bi mogao do smrti zaboraviti.

Nekaki sitni predmet naličeći donekle na ribu, bijel poput mlijeka i fantastičan poput sjene, kružio je lako po zraku oko tornja katedrale, a onda se počeo spuštati prema mjestu gdje je stajao Percy, pričinjajući se kao da pliva na valovima šutnje što ju je proizvela njegova pojava. Raširenih se krila spuštao sve niže, a onda se počeo zaustavljati u visini od neko deset metara nad glavama.

Dok se Percy mogao sabrati — u prvi je čas bio sasvim zaslijepljen nenadanim prizorom — približio se bijeli predmet još više k njemu. I bližio se sve više leteći lagano tiho poput galeba nad morem. Percy je sada mogao razabrati sve dijelove zračnoga broda, okićeni pramac, niski rub ograde, pilotovu glavu; razabirao je pače i lako vrtenje vijka i — napokon opazio ono, što je čekao.

Visoko na srednjoj palubi stajaše stolac, presvučen bijelim suknom i s nekakim znakovima, što su se vidjeli na naslonu, a na stolcu sjeđaše čovjek nepomičan i sam. On ne davaše nikakova znaka; crna mu se roba živo isticala na okolnoj bjelini; glava mu je bila uzdignuta i on je lagano micao njome od časa do časa na jednu ili na drugu stranu.

Brod se još više približio u dubokoj tišini; glava se okrenu i lice se čovjeka moglo za čas jasno vidjeti u blagom jasnom svjetlu.

Bilo je to lice blijedo, izrazito, mladenačko s uzvinutim crnim obrvama, tankim usnama i bijelom kosom.

Glava se opet maknu, pilot se uspravi, prekrasni brodić obiđe ugao i krene prema palači.

Negdje se začu histeričan poklik, a onda provali opet bučni šum glasova.

(Svršetak «Dolaska»).

Gibanje tvari i opstojnost Boga.

Piše: **Božo Milanović, stud. theol.**

Vječni je i u svakom pogledu beskrajno savršeni Bog imao od uvijek odluku, da uz velike, neizbrojne čete čistih duhova stvori i bića, kojima je bistven spoj duše sa materijom. Ta bića jesmo mi ljudi. Dobri nam je Otac i za ovo kratko vrijeme života stvorio i sagradio divan stan:, podao nam za stanovanje čitavu, sjajno uređenu i iskićenu Zemlju — opkoljenu ogromnim svemirskim prostorijama, da se na njoj rađamo, odgajamo i da sami stičemo zasluge, da nas iza nekoliko godina života uzme na drugi ljepši svijet, u vječnu i divotnu domovinu, gdje ćemo - budemo li zaslužili — živjeti srećni i blaženi uvijek bez prestanka. — Kad je već ovaj kratkotrajni svijet ogroman i pun ljepote, kakav li će tekar biti onaj, koji nam je spremljen za vječni boravak!

Dva su samo carstva od svega, što jest: s jedne strane Bog i cijelo carstvo duševno i s druge strane carstvo materijalno, a mi ljudi jesmo u sredini spajajući u svojem bistvu jedno i drugo. Kako pak tvar niža od duha, dolikuje se da i mi prema svojem bistvu živimo najprije u svijetu tvarnom, a zatim u duševnom: da najprije gledamo duševnost u materiji, a onda tekar da osjećamo radost u gledanju Boga, koji sam od sebe opstoji bez materije.

Ali gle! Onaj, koji nam kao vječni i beskrajni um te istine šalje i ideje svojom stvaralačkom moći u razumu uspostavljati pomaže, objavio nam i samoga sebe i to ne samo izravnom objavom, nego se sam zasvjedočio i uvijek svjedoči već i ovim

svijetom. Svaki kamen, što na zemlji leži, svaki list, što na stablu šušti i svaki dašak, što ga dahnemo, kazuje nam uvijek i stalno: Bog jest. Kad smo Bogu na slavu obdareni razumom, pokažimo, da je to posve sigurna istina. Dokažimo, da se varaju oni, koji se u oholosti dotle uzdižu, da se sami proglasuju bogovima, a pravog Boga hoće da iščupaju iz čovječjeg srca te da ga skinu s neba i oltara. A dokazati se može upravo metafizički iz svršnosti i reda i iz mnogog drugog, čim se priroda odlikuje i iz čega se uvijek odrazuje bistvovanje Božje.

Ali mi ćemo radi kratkoće i pregleda uzeti u obzir jedino gibanje tvari te prema prirodoslovnim i ontološkim rezultatima stalno i neoborivo dokazati, da opstoji Bog.

I. Gibanje tvari u opće.

Baš gibanje možemo uzeti na pretres kao sredstvo dokazivanja najveselije zbog toga, što se u njemu najbolje očituje vremenitost i uzročnost i jer je ono u svijetu tako običan i nuždan pojav, da bez njega ne može nastati uopće nikakva tvarna promjena.

Jer što je materijalno, a da se ne miče? — U utrobi se zemaljskoj zbivaju užasne oluje, rastvaraju se brda, prelijeva se lava i kamenje, trese se zemlja. U moru se vuku ogromne vodene mase od jednoga kontinenta k drugome, a osim toga se sad slabiji sad jači valovi prevaljuju malne uvijek u bijesnome metežu. U atmosferi bismo uopće teško našli i manji obujam zraka, koji bi mirovao. Zbog razlike u temperaturi miču se uvijek slojevi uzduha te nastaju sad vjetrovi i vijavice, sad vrtlozi i vihori. A osim toga imade u toj neživoj prirodi i gibanje živih organizama: po cijeloj zemaljskoj površni od sjevera do juga, a i po morskom dnu sišu biline vodu i vuku je u lišće te rastvaraju ugljičnu kiselinu; povrh toga giblje se bezbroj životinja u zemlji, nad njom i u moru, dok se med njima i u zraku i u vodi natječu i miješaju kvintilijuni sitnih infuzorija. Ali ni to nije sve! Ta šta je toplina drugo, nego brzo titranje molekula? A kako imade topline svaka materija, to su u svakom tijelu svi molekuli u neprestanom titranju, sudaranju i odbijanju. Osim toga i čitava zemaljska kruglja sa ostalim planetima i kometima oblijeće Sunce, a s njime opet leti sve to zajedno med druge zvijezde, koje se također miješaju u gibanju pô

pčele u roju. A sve se to komeša u tanahnom eteru, u kojemu opet svaki molekul ili atom zbog prenašanja energija mora u svakoj sekundi zatitrati na stotine bilijuna puta!

A u tom silnom i neprestanom gibanju kakav sklad, kakva harmonija! Nego pustimo to i potražimo iz samoga gibanja očite i sigurne dokaze za opstojanje Boga. Potražit ćemo zajedničke izvore svega gibanja, razjasniti principe i stvoriti zaključke.

II. Izvori gibanja.

Sve se tvarno gibanje može razdijeliti u dvije vrsti: u gibanje tvari, u kojoj vlada životni princip, i tvari, koja je bez njega — ili u micanje tjelesa oživljenih i mrtvih.

Razlika je između te dvije vrsti gibanja ta, što ovdje kod mrtve anorganske materije nastaje svako micanje posve nužno samo utjecajem vanjskih uzroka prema prirodnim zakonima, a ovdje kod žive organske materije djeluje također uzrok unutarnji — supstancijalni princip, koji daje gibanju na nama nepoznati način poticaj i smjer.

1. Kod oživljenih je tjelesa duševni princip samo upravljač micanja u vremenu, brzini i smjeru, ali sila, koja je potrebna za proizvađanje tog micanja, mora dolaziti iz vanjskog materijalnog svijeta — iz mišica, jer duševni princip nema po prirodnom redu sposobnosti ni za kakvo micanje tvari. To se vidi i iz toga što bez hrane, bez dolaska uvijek nove materije i s njom energije prestaje u svakom organizmu micanje bilo vlastitih udova, bilo druge materije. Med svim pak organizmima razlikujemo samo životinje (u širem smislu) i biline. Budući da se svako životinjsko tijelo troši radnjom i u anorgansku materiju dijelom rastvara i budući da nijedan organizam ne može upotrebiti nikada *svu* materiju drugog organskog bića u svoju građu, moraju svi životinjski organizmi postajati bilo izravno bilo neizravno iz bilina, jer je to jedina preostala organička hrana, a iz neorganičke tvari životinje ni ne mogu svojeg tijela malne ništa izrađivati. Dakle sva životinjska tjelesa postaju napokon — bilo posredno bilo neposredno — iz bilinske građe.

2. U svim se pak bilinama opet bilo izravno bilo neizravno sakuplja građa i s njom spojena sila — prema ravnanju bilinskog supstancijalnog principa — iz vanjske materije i pomoću

sila, koje vanjskim neživim tjelesima pripadaju. — Pomoću topline molekularnih sila dolazi voda s rastopinama iz zemlje kroz tanke cijevi u lišće, a pomoću svijetla rastavlja se u lišću ugljična kiselina u ugljik i kisik.

— Budući da se dakle svaki organizam sam giblje — kako vidjesmo — pomoću sile, koju proizvađa tvar, iz koje se organizam sastoji, a sva organička građa ima svoj uzrok u vanjskom neživom svijetu, imade gibanje svih životinjskih i bilinskih organizma uzrok u sili, dotično u micanju mrtve materije.

3. Gibanje pak mrtve materije može se razdijeliti u tri dijela: a) u gibanje raznih dijelova materije na svemirskim tjelesima i u njima, b) u gibanje svemirskih tjelesa samih i c) u gibanje vanredno fine tvari med svemirskim tjelesima.

U prvi dio spada n. pr. svako gibanje zemaljske materije kao vjetrovi ili micanje zraka, potresi ili micanje zemaljske površine, valovi rijeke i potoci ili micanje vode, padanje kiše, kamenja, ledenjaka, lišća, prelijevanje lave i uopće svako gibanje tjelesa, što u zemlji ili na zemaljskoj površini nastaje; zatim sve slično micanje dijelova materije na Suncu i na svim drugim svemirskim tjelesima i u njima kao oluje, protuberanse, erupcije i t. d.

U drugi dio spada okretanje Zemlje i drugih planeta oko sebe i oko Sunca, putovanje kometa, micanje Sunca i zvijezda i svemirskih tjelesa uopće.

U treći dio spada gibanje etera u svemirskim prostorijama kao svijetlo i toplina, magnetizam ili elektriciteta, Röntgenove i Bequerellove zrake, sila molekularna i sila teža, zatim sve slične energije.

a) Gibanju prve vrsti uzrok je u gibanju treće vrsti. Tako n. pr. potres i lava nastaju pritiskom i raširivanjem materije u nutrinji zemlje, a tome je opet uzrok u teži i toplini, što smo ubrojili u treću vrst. Kod nastajanja valova djeluje teža, koja porađa nastojanje, da se uspostavi ravnoteža, i vjetar, koji vodu uzbiblje. Vjetar pak nastaje zbog razlike u tlaku zraka, a tu djeluje toplina i teža: dakle samo ono, što smo ubrojili u treću vrst. Ishlapljivanje vode prouzrokuje toplina i molekularna sila ili koja slična energija, a kiša, tijek rijeka i uopće svako padanje ima svoj uzrok u teži. Te energije djeluju i u olujama na Suncu i na drugim svemirskim tjelesima. A i kod mašina djeluje bilo elektriciteta i magnetizam,

bilo toplina i molekularna sila vodene pare ili plina. — I tako je eto u svemirskih tjelesa uzrok svakome gibanju raznih dijelova materije u trećoj vrsti.

b) Kod druge vrsti — naime kad gibanja svemirskih tjelesa djeluje teža uz osobitu ulogu ustrajnosti. Tu ćemo razlikovati tri vrsti: gibanje tjelesa jednih prema drugima, oblijetanje jednih oko drugih i okretanje pojedinih tjelesa oko vlastite osi. — Ravnocrtno gibanje nastaje uslijed teže: međusobnim pritezanjem tjelesa. Jasno je dakako, da to gibanje, ako ga uopće ima, mora opstojati pod ravnanjem razumnog gospodara, jer kad bi to micanje bilo prepušteno samo sebi, morali bi se toliki milijuni tjelesa zbog neprestanog pritezanja i sve većeg ubrživanja brzo sudariti i spojiti u jednu veliku kruglju. — Oblijetavanje jednih masâ oko drugih i okretanje pojedinih tjelesa oko vlastite osi ima uzrok svoga postanka također u teži; a dade se to ovako protumačiti: dvije se mase uslijed teže primiču, ali se zbog pritezanja drugih pokrajnih tjelesa za toliko pomaknu na stranu, da se ne sudare ravno prema središtima, nego samo rubovima udare jedna o drugu i odlete naprijed: nu uslijed toga udarca zaokrene se svaka masa oko svoje osi. Tako nastaje okretanje oko osi. Kad se pak zbog zgušnjivanja odijeli središnja materija takvog tijela od materije na periferiji, onda ta materija na kružnici kao nastali planet mora naravski nastaviti okretanje oko mase u središtu ili svojeg sunca. Tako eto nastaje oblijetanje jednog svemirskog tijela oko drugog. Postanak se dakle tog oblijetanja i okretanja dade protumačiti jedino pomoću teže i ustrajnosti. Podržavanje pak takvog gibanja, ako ga eter ili što drugo ne usporuje, nije učinak i zato nema uzroka. Teža je samo nužni uvjet oblijetanja: ona priječi planetu da odleti tangencijalnim smjerom uslijed centrifugalne sile, a okretanje se oko vlastite osi mora samo po sebi nastaviti prema zakonu ustrajnosti. Nu i tako zvana »centrifugalna sila« nije uopće sama u sebi nikakva sila: ona je samo pojav ustrajnosti, zbog koje bi tijelo svojom brzinom moralo proslijediti ravno napred, kad ga ne bi na putu druga sila zakrenula. Zato bi bilo bolje da se ta pojava zove »centrifugalnom ustrajnošću«. Sama pak ustrajnost također nije sila, nego dosljedno provedeni princip uzročnosti, princip metafizički, apsolutno nuždan. Od sila je nužna za uzdržavanje oblijetanja sama teža, ali pri tom nije ona uzrok nego samo nužni uvjet. Ako pak eter ili što drugo

okretanje i oblijetanje tjelesa usporuje, tada mora. da gibanje ostane jednako, djelovati još koji drugi uzrok, koji gibanje toliko pospješuje, koliko ga što drugo usporuje. Taj drugi uzrok mora također biti izvan tjelesa, dakle u gibanju treće vrsti, ako već ne dolazi izravno od Boga, kojemu je eksistencija svrha našeg dokazivanja. — Vidimo dakle, da i svako gibanje svemirskih masa imade prema današnjim prirodnim znanostima svoj uzrok u gibanju treće vrsti.

— Kako iz svega toga proizlazi, imade uopće svako tijelo izvor svega svoga gibanja u energijama, koje smo ubrojili u treću vrst, naime u teži, u molekularnoj sili, u toplini, svijetlu, elektriciteti, magnetizmu, u Röntgenovim i drugim sličnim zrakama.

c) A što su pak te energije?

Budući da svijetlo dolazi k nama od Sunca i zvijezda, mora imati oblik gibanja, a budući da stvara različite učinke na razna tjelesa, mora biti tvar. Svijetlo je dakle tvar u stanju gibanja: svijetlo je brzo titranje finog i elastičnog etera, koje dolazi sa Sunca i zvijezda u obliku valova. Tu je teoriju potvrdila i znanost dokazima tako, da nas sili uviđavnost uzeti to kao sigurnu istinu. Kad ti valovi udaraju u kruta tjelesa, onda postavljaju i njihove molekule u titranje — a to osjećamo i pojmimo kao toplinu. Tako dolazi i toplina preko etera sa Sunca i drugih vrućih svemirskih tjelesa. — Bistvo elektricitete ne poznamo tako dobro, ali svakako to je stalno, da je elektriciteta gibanje nekakve tvari od jednoga prostora prema drugome. Ta je materija uz vrlo veliku vjerojatnost također eter. Jednako je sa Röntgenovim zrakama, koje su samo zgodno odbijene električne zrake. — Kod magnetizma opaža se vrlo velika sličnost i srodnost sa elektricitetom. Bit će da tu djeluje eter kroz zgodno poredane molekule mekog željeza ili čelika. Da su elektricitet i magntizam jedno te isto, samo u drugom obliku, dade se zaključiti iz toga, što jedno može biti uzrok postanku drugog ili što se jedno može pretvoriti u drugo. Da je magnetizam gibanje etera, vidi se iz toga, što magnetički polovi Zemlje putuju sa jednog mjesta na drugo; a da magnetizam dolazi sa Sunca, dade se suditi po tome,što oluje na Suncu silno utječu na nemirno titranje magnetične igle. Elektriciteta pak postaje iz topline ili utjecajem onih sila, koje imadu u toplini svoj uzrok, i tako dolazi i ona barem posredno iz Sunca. — Što je pak sa težom i sa silom molekularnom, to ne

znamo. Fizičari uzimlju obično i jednu i drugu kao nešto nužno spojeno s materijom, tek gdjekoji iznese kakvu hipotezu o njihovom bistvu, ali i takav dođe zajedno s njome brzo u zaborav. Nu svakako to je stalno, da su ili materija u gibanju ili materiji vlastite i s njom spojene.

Pošto smo tako potražili izvor svemu gibanju sviju tjelesa u nekoliko energija, dotično sila i pošto smo i njima kušali prodrijeti u bistvo, preći ćemo na dokazivanje, da iz njih sigurno proizlazi opstojanje Boga — samo ćemo se prije svratiti na metafiziku, da što bolje razjasnimo istinitost principa, koji nam pri tom dokazivanju nužno trebaju.

III. Istinitost principa.

Što dokazati, što razjasnit ćemo ove istine: 1.) bez uzroka nema učinka, 2.) nema djelovanja u razmak; 3.) nijedan učinak ne može imati beskrajno mnogo uzroka.

1. Bez uzroka nema učinka — non datur effectus sine causa. — Taj je uzročni princip tako jasan, da samo filosofi, koji su zašli sa puta istine i koji hoće da zabace Boga, mogu o njemu podvojiti i to samo u teoriji, a nipošto u praksi.

Ta kome nije jasno i sasvim očevidno, da kad pade stablo, mora biti i nekakav uzrok tome padu? Kad nađemo gdjegod ubijenog čovjeka sa puščanim zrnjem u glavi, onda odmah nastaje istraga, a nikome ne pada na um misao, da ga nije nitko ubio, nego da mu je puščano zrnje nastalo samo u glavi. Tako je svakome jasno, da ne može ništa, što u vremenu nastane, sâmo postati, nego da mora biti stvoreno. Jednako shvaća svatko, koji misli zdravim razumom, da nijedno mrtvo tijelo ne može samo od sebe, bez ikakvog uzroka preći iz mirovanja u gibanje.

a) Skeptici hoće da taj jasni princip zaniječu. a pri tom nastoje obrazložiti to ovim dvijem razlozima: 1.) uzročnost se ne može ćutilima osjetiti, pa ju zato nitko ne može pravom ni tvrditi; 2.) ako se bilo koliko puta i dogodi, da učinak ima uzrok, ne proizlazi iz toga, da je uvijek i posvuda tako.

Na prvi prigovor, da uzročnost ne može nitko osjetiti pa zato ni tvrditi, odgovaramo: ne dobiva se sigurnost jedino pomoću sjetila ili izravno preko njih, nego i samo jasnim shvaćanjem razuma. Tko pak niječe tu istinu, taj mora nijekati i si-

gurnost za istinitost principa protivurječja, a tako dolazi do apsurda: protuslovi samome sebi, jer tvrdi onu istu rečenicu, kojom svaku tvrdnju zabacuje. Budući da je razum osim toga stvoren baš za spoznaju istine, a to mu sa stalnošću nije moguće, ne opstoji li spomenuta istina o sigurnosti u spoznaji pomoću samog jasnog shvaćanja — možemo postaviti ovaj silogizam: svaka tvrdnja, koja se uvijek i svuda posve jasno shvaća, istinita je; princip se pak uzročnosti uvijek i svuda tako shvaća: dakle je istinit.

Time je riješen i drugi prigovor, jer mi ne kažemo. da svaki učinak mora imati uzrok zato, što se to često događa, nego zato, što to svi svuda uvijek jasno i sigurno shvaćaju.

b) Inače možemo taj princip potkrijepiti i ovako: 1.) Istinitost te zasade osjećaju i praksom potvrđuju uvijek svi narodi na svijetu i svi ljudi posebice. Kad pak to ne bi bilo istinito, tad bi se svi uvijek užasno varali, a to ne može niti Bog dopustiti niti čovječja duša vjerovati. — 2.) Da princip uzročnosti nije istinit, došli bismo odmah držeći se toga u praksi do najužasnijeg apsurda: nitko ne bi mogao ni ukoriti ni kazniti zločinca, jer se nikad ne bi moglo sa stalnošću reći, da je on uzrok zločina; nitko ne bi trebao pobjeći sa željezničkih tračnica, jer bi mislio, da vlak ne mora biti uzrokom njegove smrti i t. d. — 3.)Ko misli, da može nešto nastati bez uzroka, mora pod pritiskom razuma uzeti, da je to nešto postalo ili iz samog sebe ili iz ničega ili iz puke mogućnosti. No iz samoga sebe ne može ništa nastati, jer prije nego je nastalo, nije ga bilo, a ono čega nije, ne može ništa iz sebe dati. Iz ničega ne može također nešto postati, jer ništa ostaje ništa te se ne može promijeniti u nešto. Puka mogućnost ne može također ništa poroditi, jer može kao oznaka moći pripadati samo onom subjektu, koji postoji i jer bi također i mnoge druge stvari mogle biti, pa ipak ih nema. Preostaje dakle jedino to, da nešto postaje sâmo iz nečega: da svaki učinak imade uzrok. To nam iskustvo uvijek potvrđuje. U znanosti ne znamo svakome učinku za uzrok, ali da svaki učinak svoj uzrok imade — ne dvojimo, nego ga tražimo i nalazimo. — 4.) Najveću pak sigurnost za istinitost uzročnosti podaje nam činjenica, što se poput drugih takvih glavnih principa ne može niti taj nijekati, a da se tim istim nijekanjem ne tvrdi. Prema jasnom i posve sigurnom ljudskom shvaćanju, mora sve, što jest, imati za svoje opstojanje dovoljan razlog.

Učinak pak ne može imati ni u čemu dovoljan razlog nego jedino u uzročnosti. Tko niječe dakle princip uzročnosti, taj niječe i princip dovoljnog razloga. No tko to čini, izriče tvrdnju kao nešto istinita. Time pak predstavlja i uključuje dovoljni razlog za istinitost te svoje tvrdnje, kojom to niječe. Tko bi pak kazao, da o toj tvrdnji dvoji, taj bi onda za opstanak svoje dvojbe uključio taj princip i time priznao također uzročnost. — Prema tome ne može se ni nijekati ni dvojiti o principu uzročnosti, a da se taj tim istim nijekanjem ili tom istom dvojbom u isto vrijeme ne tvrdi.

Tako imademo eto za istinitost tvrdnje »bez uzroka nema učinka« tako sigurni oslon, da sigurniji ni ne možemo imati.

2. *Nema djelovanja u razmak.* — To su skolastici složno tvrdili rečenicom: non datur actio in distans.

Da jedno tijelo djeluje na drugo, mora biti s njime bilo kako spojeno. Hoćeš li batom razbiti kamen, moraš se ti bilo posredno bilo neposredno dotaknuti bata, a bat kamena. Pisati se može perom po papiru samo pod pogodbom, da se pero dotiče papira. Ima djelovanja i iz razmaka ili udaljenosti, ali samo posrednog — prenašanjem udaraca, a pri tom može svako tijelo podijeliti udarac samo onom biću, kojeg se dotakne. N. pr. brzojav bez žica javlja preko velikog razmaka, ali to se zbiva tako, da električne iskre potresu valove etera, a onda se njihovo gibanje prenese na aparat uz stvaranje znakova.

Taj nam princip potvrđuje uvijek svakidanje iskustvo, a sigurnost nam za njegovu istinitost podaje kao i za princip uzročnosti posve jasno shvaćanje.

Mnogi pak kažu, da treba reći, da svaki predmet može djelovati samo dotud, dokud siže polje njegovog djelovanja. To mišljenje nastaje pojimanjem magnetizma, munjine, teže i sličnih sila, ali tim silama ne poznamo bistva, pa si njihovo djelovanje u udaljenost samo fantazijom predočujemo, dok ga razumom nipošto ne možemo shvatiti. No da se iz udaljenosti ne može djelovati niti u nekoj određenoj sferi, dokazuje već samo djelovanje tih sila time, što raste ili pada razmjerno sa kvadratom udaljenosti. Bog može nekom tijelu dati sposobnost, da djeluje u nekakvom razmaku, ali tada bi to djelovanje proizlazilo neposredno iz Božje volje i svemogućnosti, a ne iz naravi tijela.

3. ***Nijedan učinak ne može imati beskrajno mnogo uzroka.*** — Tvrdimo, da idući od učinka na uzrok, a od tog uzroka na

uzrok toga uzroka i t. d. — moramo doći do uzroka, koji je prvi, a nije sam prouzročen.

Kod prouzročnog gibanja materije moraju postojati tjelesa, od kojih jedno drugo postavlja u gibanje te moraju biti jedno do drugoga u prostoru i to se mora nužno događati u vremenu, jer je tu jedno iza drugoga, a to nužno uključuje vrijeme.

a) Što je u nekom smislu beskrajno, to u tom smislu apsolutno ne može imati kraja. Dakle u beskrajno dugom redu uzroka jednog pojava ne može također biti kraja to jest ne može eksistirati prvi uzrok, jer bi tada u tom uzroku imao red svoj kraj, a kao beskonačan ne može ga imati. Nu u takovom je nizu svaki uzrok ujedno i prouzročen od svojeg prеđašnjeg uzroka. Budući pak da prvog ili neprouzročenog uzroka nema, svi su uzroci prouzročeni ili svi su uzroci također učinci, to jest: imademo red sa beskrajno mnogo učinaka bez ikakvog uzroka, koji ne bi također bio učinak, drugim riječima imademo red od beskonačno mnogo učinaka, koji su svi zajedno neprouzročeni. Budući pak da je samo jedan učinak bez uzroka, kako vidjesmo, apsurd, onda je beskrajno mnogo učinaka bez ikakvog uzroka beskrajno puta veći apsurd: beskrajni niz uzroka uključuje u sebi protuslovlje.

b) Svako tijelo može prenašati udarac samo u ravnom pravcu i tako može gibati samo onu masu, od koje samo nije gibano. Zato se kod gibanja tvari za beskrajni niz uzroka jednog učinka zahtijeva beskonačno mnogo tjelesa, koja se dakako moraju pružati u beskrajno velikom prostoru i od kojih moraju prema tome biti mnoga — dapače beskonačno mnoga — jedna od drugih beskrajno daleko. Nu svaka dva tijela, koja eksistiraju, jesu i moraju biti krajevi onog pravca, koji ih spaja i u mirnom stanju eksistencije spajati može. Pravac pak sa krajevima ne može biti beskrajan. Zato niti dva tijela, koja postoje, ne mogu biti jedno od drugoga beskonačno daleko. Stoga ne mogu materijalna tjelesa zapremati beskrajno veliki prostor i tako ne može beskonačno mnogo tjelesa eksistirati: zato ne može kod gibanja biti ni beskrajno mnogo uzroka ni za koji učinak.

c) Putujući od jedne točke dopirat ću uvijek u sve veću udaljenost od nje, ali putovao makar milijun puta brže od svijetla i makar kroz decilijune godina, bit ću uvijek u nekoj stalnoj udaljenosti od te ishodišne točke, a beskrajno daleko ne mogu se od nje apsolutno nikada udaljiti. Koliko je pak od mene do bilo kakvog mjesta, toliko je bez dvojbe i od takvog mjesta do mene. Budući da ja ne mogu doći u vremenu od neke ishodišne točke apsolutno nikada u beskonačnu udaljenost, ne mogu zato doći apsolutno nikad ni iz beskrajnosti do te ishodišne tačke, ali jednako ne mogu doći ni do koje, jer se svaka tačka može uzeti za ishodište. Dakle se u vremenu iz beskonačnosti uopće nikamo ne može doprijeti. Svako pak gibanje tvari dolazi nužno nekamo i u prostoru i u vremenu. Zato je gibanje od uvijek apsurd i prema tome beskrajni red uzroka za bilo koji pojav apsolutno nemoguć.

IV. Prvi uzrok gibanja.

U prvom dijelu bijasmo sveli čitavo gibanje na nekoliko izvora i to 1. na težu i silu molekularnu, 2. na energije etera: svijetlo, toplinu, magnetizam, elektricitetu i druge slične zrake; a za naše dokazivanje možemo uzeti još napose u obzir 3. gibanje svemirskih tjelesa i 4. razvoj vasioni.

1. Počet ćemo sa dvije tajinstvene sile: sa težom i sa molekularnom silom.

Teža proizvađa pad svakoga kamena, drži na okupu čitavu Zemlju, njom se pritežu sva svemirska tjelesa, i poznato je da joj jakost pada sa kvadratom udaljenosti. — Za molekularnu silu kazuje nam fizika, da pripada svakom molekulu i atomu, da pomoću nje putuje voda kroz kapilarne cijevi, da proizvađa sve kemičke procese te da se njome privlače i tako na okupu drže čestice tjelesa.

Težom zovemo onu silu, kojom se privlače tjelesa, a molekularnom silom označujemo vlastitosti, kojom se privlače molekuli i atomi raznih tjelesa.

Budući da se djelovanje tih dviju sila jednako očituje kao privlačivanje, samo jedno u većoj, a drugo u manjoj mjeri, i budući da između njih ne poznamo nikakve bistvene razlike, možemo ih uzeti za naše dokazivanje zajedno u obzir kao vlastitost, kojom se uopće privlače tjelesa.

Prema već dokazanom principu uzročnosti, mora imati svoj uzrok i sve ono gibanje, koje potječe iz privlačivanja tjelesa ili koje se pripisuje teži i molekularnoj sili.

Taj je uzrok ili a) u samim tjelesima, koja se privlače, ili

b) izvan njih, ili c) u njima i izvan njih. Nu svaki član te trileme dokazuje opstojanje Boga:

a) Ako uzrok privlačivosti postoji u samim tjelesima, tada može opstojati samo na dva načina: ili je ta sposobnost tjelesima kao prirođena tako, da se iz udaljenosti privlače bez uporabe ikakvog sredstva, već samom masom, bez nužde, da tim djelovanjem nastaje u njima kakva promjena; ili se privlače tjelesa uporabom vlastite energije, uz bilo kakvu nutarnju promjenu, preko kakvog sredstva.

Nu taj drugi slučaj ne može spadati ovamo, jer bi i takva promjena morala biti u obliku gibanja, koje bi moralo biti prouzročeno od kojeg drugog tijela, budući da mrtva materija ne može gibati samu sebe: time se pak uzrok privlačivosti odstranjuje iz tijela, a ovamo spada samo uzrok koji je u tijelu.

Ostaje dakle samo prvi slučaj, da se tjelesa privlače već po svojoj naravi izravno, bez uporabe ikakvog posrednog gibanja ili kakvog drugog sredstva (tvar naime, koja bi privlačila neku masu gibanjem kakove posredne tvari, morala bi to gibanje prouzročiti izravno bez medija, a tada se vraćamo na isto). Nu budući da bi takvo privlačivanje bilo djelovanje u razmak — actio in distans, za koje dokazasmo, da je nemoguće, ne može nijedno tijelo imati takve sposobnosti po svojoj samoj naravi. Ako dakle takva sposobnost opstoji, tada mora dolaziti od takvog bića, koje je kod svakog takvog tijela, koje privlači, prisutno, koje nije materijalno i koje može stvarati kao prvi uzrok, a to je Bog.

b) Uzmimo, da uzrok privlačivosti nije u tjelesima nego izvan njih.

U tom slučaju proizvađa gibanje, koje se pripisuje teži i molekularnoj sili, kakvo vanjsko tijelo. No to vanjsko tijelo može postaviti nešto u gibanje ili svojom vlastitom sposobnošću — a za to već dokazasmo, da uključuje opstajanje Boga — ili svojim vlastitim gibanjem. U tom pak slučaju mora biti gibano od nekog drugog tijela, a to drugo od nekog trećeg i t. d. No već dokazasmo, da nijedan učinak ne može imati beskrajno mnogo uzroka. Moramo dakle doći u tom redu gibanja do nekog prvog uzroka, koji giblje, a da se ne miče: to je pak apsolutno biće — Bog.

Dakle i taj drugi dio trileme dokazuje, da Bog opstoji.

c) Treća pretpostavka, po kojoj bi uzrok privlačivosti bio u tijelu i izvan njega, sadržaje se sasvim u prve dvije pretpostavke: u koliko je uzrok u tijelu, dokazuje prva točka, a u koliko je izvan njega, dokazuje druga točka nuždu Božje opstojnosti. Ako je ta pretpostavka istinita, onda se tjelesa i sama privlače i privlačivana su, pa vrijede dokazi i prvog i drugog dijela trileme.

— Dakle iz najmnogobrojnijeg i u prirodi najobičnijeg gibanja, koje pripisujemo teži i molekularnoj sili, proizlazi neoborivo, da opstoji Bog.

2. Sad ćemo vidjeti, da nam to isto dokazuje i gibanje, koje držimo titranjem etera, a za koje rekosmo, da mu je izvor u Suncu, dotično u zvjezdama.

Svijetlo, toplina, elektriciteta, magnetizam i slične energije dolaze na Zemlju, tako smo vidjeli u prvom dijelu, u obliku eternih valova ili svakako u obliku gibanja nekakve tvari. To gibanje ne može — prema već dokazanom principu — doći iz beskrajnosti. Prema principu uzročnosti ne može također samo nastajati usred svemira. Zato ga mogu porađati jedino svemirska tjelesa — ne ćemo li da to pripišemo odmah izravno Bogu. A kako se može zbivati to porađanje finih eternih valova ili nevidljivog gibanja tanahne svemirske tvari? — Samo titranjem molekula svemirskih tjelesa. A kako dolaze ti molekuli u gibanje? Znanost kazuje, da se čestice privlače molekularnom silom, pa kad se sudare, da se odbiju, i tako da uz pojav topline nastaje titranje.

Ako je to istina, onda proizlazi iz toga, da Bog opstoji, jer i molekularna sila ima — kako već dokazasmo — izvor u Bogu.

Ako pak to nije istina, onda također proizlazi da Bog jest, jer u tom slučaju imade gibanje tih čestica izvor u gibanju drugih čestica ili tjelesa, a to drugo gibanje imade opet svoj uzrok u trećem i t. d., dok ne dođemo do prvog nepomičnog micatelja-Boga, jer je sigurno da ni to gibanje ne može dopirati iz beskrajnosti.

Dakle i tu proizlazi u svakom slučaju, da Bog opstoji.

3. Da vidimo, što je sa gibanjem svemirskih tjelesa.

Tu ćemo opet razlikovati gibanje jednih svemirskih tjelesa prema drugima i jednih oko drugih (okretanje oko vlastite osi ima uzrok u razvoju svemira).

a) Prva vrst gibanja bila bi bez teže nemoguća, jer bi bez njezinog djelovanja poletjelo svako tijelo sa staze svojeg oblijetanja — kako već vidjesmo — tangencijalnim smjerom. No eksistencija teže — kako vidjesmo — nije moguća bez eksistencije Boga. Dakle i oblijetanje jednih tjelesa oko drugih dokazuje, da Bog opstoji.

b) Isto tako nije moguće bez teže ni gibanje jednih svemirskih tjelesa prema drugima — ta to je obični pojav privlačivanja. Dakle i iz takvog gibanja jednako proizlazi opstojanje Boga.

4. Napokon nam i razvoj vasioni sigurno dokazuje opstojanje Boga.

Svemirska se tjelesa prema rezultatima astronomije mijenjaju i prelaze iz jednog stanja u drugo. Nu tu vidimo, da

a) svaka znanstvena teorija o razvoju svemira počinje sa materijom, koja je najprije mirovala, a zatim prešla u stanje gibanja. Začetnici takvih teorija kažu, da je to gibanje nastalo djelovanjem molekularne sile i teže. No te sile djeluju nužno i nevezanu materiju nužno giblju, pa budući da prije tog prvog gibanja nijesu djelovale, znak je, da nijesu postojale, dakle su stvorene iz ništa — od Boga. A inače smo već dokazali, da te sile i same po sebi svjedoče, da Bog jest.

b) U razvoju vasioni može prijelaz iz jednog stanja u drugo nastati samo u obliku gibanja, a gibanje mora imati — kako dokazasmo — svoj početak — dakle i svoga začetnika — Boga.

c) Svakom je stanju u razvoju svemira uzrok pređašnje stanje, a da nema prvog uzroka, da je ta mijena od uvijek, bilo bi beskonačno mnogo učinaka bez ikakvog uzroka. To je pak nemoguće i apsurd: opstoji dakle prvi uzrok — Bog.

* * *

Prešli smo eto u duhu čitavo gibanje, vidjeli smo, da svaka promjena tvari nastaje samo u obliku gibanja. A kako je svako tijelo, koje opstoji, došlo u sadašnje stanje bilo kakvom promjenom, vidimo eto, što smo prije rekli, da možemo veselog srca i s najvećim udivljenjem ustvrditi, da nam doista svaki kamen, koji na zemlji leži, svaki list, što na stablu šušti, da nam svaki dašak, što ga dahnemo sigurno svjedoči i govori: gle od uvijek bistvuje apsolutni, vječni, beskonačni Bog!

Henrik Ibsen o pitanju žene.

Piše: **N. Sabatini-Subotić.**

Tereza Billington-Greig pisala je otrag četiri godine u jednom časopisu: žena se danas buni i ovaj prevrat je »signum temporis«![1]) Ove se godine moglo čitati u novinama, da je ogromna povorka od nešto 150.000 usijanih ženskih glava istupila po ulicama grada Londona, pa napravila iskaze, porazbijala prozore i dućanske izloge, pri čemu je bilo štete oko 80.000 kruna. Zahtijevale su od vlade pravo glasa u izborima za donju kuću. To se nije događalo, kad je prorok sa sjevera, Henrik Ibsen, pisao svoje socijalne drame. Nego oštrom i dubokom pogledu norveškog pjesnika nije ipak izbjeglo to moralno vrijenje ženskoga svijeta, taj duševni pokret, te je probio površinu XX. vijeka.

»Ja nijesam član društva za ženske interese. Sve, što sam napisao, bilo je iz promišljene tendencije... Dobro je, da se riješi žensko pitanje, onako kao sporedno: to nije moja prva svrha. Moja je zadaća bila: opisivanje ljudi«. Tako je govorio sedamdesetgodišnji Ibsen 26. svibnja 1898. na sastanku norveškoga društva »za ženske interese«. Pamtite dobro njegove riječi: »Dobro je, da se riješi žensko pitanje onako kao sporedno«. — Po tomu Ibsen u prvom redu traži, što se hoće društvu, koji lijek valja priviti na ljudske rane — opisivanje ljudi, to je glavno.

---

[1]) **Contemporary Review, Juli 1908: Today woman is in rebellion and her rebellion ist the fact of age.**

U navedenim riječima stari Ibsen odbija od sebe sociološku karakteristiku, ali nema pravo. On je proglasio svoja socio-loško-etička načela u pjesmi i prozi, ističući pitanje individualizma, naime zagovarajući bezobzirni, slobodni razvoj pojedinca ispred etičkih i konvecionalnih zahtjeva države i društva. Nema pjesnika, koji je tako snažno djelovao na način mišljenja djece 19. i 20. vijeka, kao Ibsen. Da se je Ibsen odalečio od tradicionalnog kršćanskog pojimanja društvenih baza, o tomu nema sumnje, a cijelo njegovo razumijevanje druš. potreba polazi sa krivog stanovišta, da se razvoj, savršeni razvoj individualizma ne da postići pod dojmom kršćanstva. I kao što je Spencer, i prije njega Comte, bio revolucionarac u sociologiji, tako je Ibsen bio prevratni dramatičar. Nije bio prevratnik u Nietzsche-ovom smislu, da se samo ruši, nego je njega svakako vodila plemenita misao, da se čovječanstvo domogne svog konačnog razvoja. Zapravo nije ni Ibsen svojim dramama riješio socijalno pitanje, ali je on postavio mnoga vitalna pitanja, da čovjek današnjega vijeka, sebe i svoje duševne postulate upozna; da vidi, e je bolestan, a to je već nešto pozitivne rabote. On je kušao tu i tamo, da na postavljena pitanja odgovori, i tu se je spotaknuo; a već sam spomenuo, zašto. I u ženskom je pitanju iznio Ibsen zdravih misli. Rasvijetlit ćemo zato njegove nazore i njegov konačni neuspjeh.

Pravac ženskog pokreta.

Treba sa zadovoljstvom spomenuti, da se ovaj genijalni dramatičar nije nalazio u redovima Karbonara, da u socijalističnom duhu «reformira» društvo ognjem i mačem, niti napose niješi pitanje žene uličarskim demonstracijama poput engleskih i američkih «suffragettes». Ibsen je želio, a to sudimo iz njegovih drama, dovesti ženu do njenih opravdanih ciljeva samo u djelokrugu općeg socijalnog pitanja. To je crta ženskog pokreta, što je povukao Ibsen. I zbilja, ne može se inače shvatiti, zašto bi se «žensko» pitanje imalo lučiti od «muškoga», budući da nam je prije svega imati pred očima interese čovjeka uopće. Kad nije još riješeno socijalno pitanje, što uznemiruje najvedrije duhove vremena, budalaština izgleda razbijanje prozora javnih vladinih zgrada ili parlamenata, da stvorimo za ženu povoljno stanje, dok društvo uopće stenje pod nesnosnim društvenim prilikama. Ako je prema tomu Ibsen naglasio, da se najprije čovjeku pomogne, dotično društvu, a onda tekar, sporedno, kao i ostala manje važna pitanja, riješiti pitanje žene, zacijelo je time shvatio situaciju socijalnu žene i pokazao pravac, kojim moraju stupati društveni reformatori i uopće pregaoci društvenoga napretka.

Žensko pitanje je ljudsko pitanje. To je glavni momenat u Ibsenovom shvaćanju stvari. Sadašnji ženski pokret nije zato dobar, što je moderan, kao što nije sve savršeno, što je klasično. Jedna od najoduševljenijih zagovarateljica ženskih prava i posvemašnje ženske emancipacije Tereza Billington-Greig ističe ove glavne tačke ženskog pokreta: žene traže reformu i potpunu slobodu i ravnopravnost sa muškima u ime humaniteta, a njima ta prava ne će da priznadu, s razloga, da će žena zlo upotrebiti željenu slobodu.[1]) Miss Billington nije ipak pobila ili uništila tu predsudu ozbiljnih muškaraca o ženi. Ali da se žena previše tuži, do skrajnosti, očituje se iz riječi Selme u Ibsenovom «Mladenačkom Savezu» («Der Bund der Jugend»):

«Oh žedna ti sam bila samo kapljice vaše brige! Jesam li što prosila, vi ste me odbijali onako od šale! Navijali ste me kao lutku, igraste se sa mnom, kao što se igra s djecom».[2]) Nego žena u svojoj naglosti lakoumno se mjeri sa ljudima. Ne mislim ovdje na «rekorde» žene u bici na šake, foot-ballu, ili lawn-tennisu; mislim na duševni temperamenat i duševne sposobnosti, gdje je narav razlučila ženu od čovjeka, a da ne govorim o fizičnim diferencama među ženskim i muškim organizmom, pri čemu je uzalud govoriti o izjednačenju žene sa mužem. Ni Henrik Ibsen nije imao na umu engleske «suffragettes», među kojima se jedna u Münchenu javno hvalila, da bi je jedva sedam krupnih muškaraca moglo odstraniti iz plesne dvorane.[3]) Kad bi se radilo o snazi mišica i čvrstom tjelesnom sustavu, genijalni pruski general Moltke bio bi najlošiji vojnik u povjesti. Pobornici za žensku jednakopravnost imali bi se radi toga sjetiti, da nipošto tjelesni razvoj organizma kod žene ne biva uzrok ženske podređenosti, nego snaga duha i srca, što se kod žene ne nalazi u dotičnoj mjeri kao kod muža. Miss Billington ističe drugu tačku ženskog pokreta: «Mi tražimo pravo,

[1]) Cf. American Journal os Sociology — september 1908 s. 276.
[2]) Izd. Reclam, II Bg. s. 60.
[3]) Dr. P. E. Schmidt: Anregungen, München 1909 s. 196.

da same odredimo, hoćemo li biti majke ili ne, naime hoćemo li imati djece ili ne. Manje djece od veće je koristi po narod nego li mnogobrojan i nesposoban naraštaj».[1]) Ne vidite li u ovim riječima jedne moderne pobornice za žensku emancipaciju neku revoluciju u etici i obiteljskoj svetinji, pokrivenu slobodnu ljubav, što bi imala dovesti društvo u prahistorično primitivno stanje? Manje djece, manje matera! To je bježanje pred elementarnom i karakterističnom dužnosti žene. Žena današnjeg ženskog pokreta ne će da bude ni uzgojiteljica, a ovaj smjer dovodi do toga, da žena postigne onu nazovi-slobodu, što bi uskorila dekadencu naraštaja, i na taj bi se način žensko pitanje riješilo na štetu društva uopće. Dosta da ovo rečem: ženski pokret u današnjem smjeru zna propovijedati samo o pravima žene, a mimoilazi dužnosti, a time se osuđuje u načelu svaka socijalna akcija žene, kao što to donekle uviđa sama Miss Billington-Greig.[2])

Ibsen je naprotiv predložio, da se pitanje žene potisne nazad, a da se u prvom redu riješi socijalno pitanje. Ibsenu je pjesništvo bilo neko sveto zvanje, da promiče etične ciljeve. A tko hoće, da doprinaša nešto k etičnom podizanju društva, valja da uzme u obzir uzgajanje čovjeka i žene. Njemačka je poslovica: «ljudi stvaraju zakone a žene običaje». Nema socijalnog etičnog pokreta, gdje nije žena, kao pročišćen kršćanski ideal, snažno djelovala. Ibsenu, pjesniku «Cara i Galilejca», sigurno je bilo poznato, koliko je kršćanstvo postiglo svojim idealom žene. I ako je Ibsen upozorio na glavni socijalni postulat: pomozite čovjeku i — pomogli ste ženi, tad je Ibsen okrenuo pitanje žene na pravu stazu.

U cijelom Ibsenovu dramatskom radu ističe se temeljna misao: individualizam. Prema Ibsenu mora čovjek posjedovati neograničenu slobodu, da uživa sve blagodati života, pače interesi individualni ne smiju kapitulirati, kada dođu u sukob ili u doticaj sa zahtjevima socijalne etike, običaja, crkve, države,

---

[1]) Cf. American Journal of Sociology, September 1908 s. 276.

[2]) L. c. s. 277: Those who are afraid of the great dangers now in the making, point to the extremist who exist among us. They see those (women) who taking licence and refusing responsability, yet seek to retain the privileges by which woman's subject lost was gilded in the past...»

[1]) Liane Becker: Die Frauenbewegung. — Bedeutung, Probleme, Organisation. Sammlung, Kösel. 1911.

konvencionalizma. Sve što smeta slobodnom razvoju individualizma, ima se pobijati i ukloniti.

Ibsen prigovara društvu ovo dvoje: društvo žrtvuje pojedinca da se uzdrži većina. Drugo: društvo se ne brine. da pojedinca spasi ili da mu dade zadovoljštinu za njegovu žrtvu. Svi stoje, kaže Ibsen, pod pritiskom teorije, da život, imanje i čast pojedinca ima uzmaknuti pred interesima zajednice. Čitajte: »Stützen der Gesellschaft«. Konsul je žrtvovao svog šurjaka, mladog čovjeka, da spasi porodicu ili čast kuće Bernick.

»Pritisnuše nas vjerovnici; trebalo ih je ušutkati — radilo se o tome, da uklonimo svaku sumnju o solidarnosti naše trgovačke kuće; časovita nedaća zadesi nas, — pa da nas nijesu napastovali! — da su nam priuštili samo malo vremena — svak bi bio dobio svoje!« — »A jeste li svakoga podmirili?« — Dakako, Lona, taj je glas obezbijedio našu kuću! — Ali kako? Time, što je jedan individuum morao izgubiti svoje ime, izgledati lopov. To nije dosta. Konsul Bernick upropašćuje toliko radnika, koje otpušta iz svoje tvornice bez razloga, a njihove obitelji baca na put božji. Bez milosrđa, bez samilosti. To mora biti, jer o novim mašinama ovisi napredak tvornice i kuće Bernick. To je plod kapitalizma. A odšteta tim bijednicima? Naše doba, doba kapitalizma, koji Ibsen mrzi. odgovara prostodušnim »hm«! — I tako ti naše hipercivilizovano doba konsekventno provada načelo stare srednjovječne Hanse:

navigare necesse, vivere non necesse.

Da žena još više trpi ispred zahtjeva teorija i zahtjeva društva, jasno je. Ibsen se bori i za indiviualizam žene. Ali kako? Da ne popušta nikako pred običajima i etičkim postulatima društva. Ovo je glavna pogreška u Ibsenovom socijalnom programu žene: »Nora« je revolucijonarni tip žene kod Ibsena.

Ibsen je htio pokazati, da se u kući i u školi uči samo laž. Plod toga odgoja nosi u sebi i Nora. Ali je u Nori jako razvijen personalizam. Ona se bori proti tobožnjim predsudama društva. Helmer žarko ljubi Noru, i osjeća se pravim mužem. U zadnjim, kritičnim časovima veli:

Nora:... Dosta ste mi krivice učinili, Roberto, otac i ti.

Helmer: Kako! Nas obojica, koji smo te više ljubili nego svi ljudi na svijetu.

Nora (klima glavom): Nikad me nijeste ljubili. Ljubili ste me, ali samo iz strasti, za zabavu.

Helmer: Nora, ne luduj!

Nora: Nije li tako, Roberte? Kad sam bila još kod roditelja, otac mi je iznosio svoje misli, i ja sam tako mislila. Ako sam bila protivna mnijenja, nijesam se smjela izraziti. To mu ne bi ugodno bilo. Zvao me je svojom lutkom, igrao se sa mnom, kao ja sa svojom igračkom. Onda sam došla k tebi u kuću — —

Helmer: Koji su to izrazi, kojima se služiš za naš posvećeni brak!

Nora (mirno): To jest, prešla sam iz očevih ruku u tvoje. Ti si sve krojio po tvome ćeifu, i ja sam stekla jednak ukus; ili — radila sam onako, ne znam ni sama kako... čas jedno, čas drugo. Ako se sada osvrnem na prošlost, čini mi se, kao da sam ovdje živjela kao siromašak — iz ruke u usta... Vi ste krivi, da sam ja postala stvorenje za ništa«. — —

Tako Nora mrzi na sve, što joj sapinje slobodu, ona je nesretna, jer je nadziranje muža zamijenilo nadziranje njena oca, ona je nesretna, jer je vezana ženidbom. Nora kao ženski protagonist naglašuje, da brak u sadašnjem kršćanskom obliku stvara od žene bitku. Norina ljubav prestaje ondje, gdje spoznaje, s kakvim se je čovjekom vjenčala. Nora očekuje čudo, to jest da muž za nju sebe žrtvuje, da pokrije nezakonitu njezinu ljubav prama Doktoru Rantu. Zaludu! Helmer se ne usuđuje stupiti pred javnost i kazati: — ja sam kriv! On, uvrijeđeni, obljubljeni, ali ipak zavarani muž kaže Nori: »Drage volje bih za te radio dan i noć i podnio za te križe i muke, ali nitko za ženu, koju ljubi, ne žrtvuje svoju — čast!

Nora: To je radilo tisuću žena!

Helmer: »Ah ti misliš i govoriš kao bedasto dijete!

Nora: Možda! Ali ti misliš i govoriš kao čovjek, komu se ja ne mogu pridružiti.

Ibsen pristaje uz Noru, on brani pojedinca proti društvu. Ibsen se ne obazire na posljedice Norina postupka: što bi bilo, kad bi svaka žena bila s jednom nogom u braku, s drugom izvan braka, dijelila ljubav sa svakim, koga sretne na putu? Ibsen pristaje ovdje uz pojedinca, koji nešto trpi zbog zahtjeva javnog morala. A ipak više trpi Helmer i njegova djeca radi neobuzdanosti i prevratnih načela žene, nego sama Nora. I Nora ostavlja kuću, muža, djecu. A djeca bez majke? Nori za to nije stalo. Nora odlazi u svijet.

Helmer: Nora, nemoj sada! Čekaj do sutra!

Nora (ogrne se plaštem): Ne mogu se preko noći zadržati u kući tuđeg čovjeka.

Helmer: Možemo li živjeti ovdje bar kao brat i sestra?

Nora: Ti znaš, to ne bi dugo potrajalo... (prebacuje shawl na glavu). Zbogom, Roberto! Djecu ne ću da vidim. U boljim su rukama nego kod mene...«

Tako radi Nora bez vjerskog uzgoja, bez samoprijegora, bez morala i viših zahtjeva uopće. Ona ostavlja djecu, jer ne će sebi dužnosti nego prava. I ako je Ibsen i htio kazati prstom na prava pojedinca ispred zajedničkih ciljeva, zaboravio je naglasiti i dužnosti pojedinca, jer jedno bez drugoga ne može stati. S druge strane stoji činjenica, da svaka nedaća ili pobijanje zajedničkih interesa mora da urodi i katastrofom individualizma. Ako Nora mora nešto trpjeti, jer je njezin individualizam sputan u okovima socijalnog konvencionalizma, moraju se svakako odrediti granice, dokle je tužba ove bitke, recimo Nore, opravdana. Ali krstiti socijalnu etiku, što je označila prava i dužnosti ženidbenog veza, kao prosti namet proti razvoju individualizma, posve je pogrešno, a ova se pogreška razabire iz zadnje odluke Nore: ona bježi od svoga muža, nakon neugodnih afera, i prepušta neizvjesnoj sudbini svoju nejaku djecu. Naravno da je to tragika obitelji, kojoj se jedna ili druga stranka otimlje žrtvovanju ili etičnim postulatima, na kojima mora da počiva društvo. Nora je — to Ibsen valjda nije predviđao — prototip današnjih sifražeta u Americi i u Evropi, modernih dama bez materinske samosvijesti, koje hoće po svojem programu, da muž priznade njihovu jednakost u duševnim sposobnostima, a onda da se ženi otvore širom vrata obrtnih i trgovačkih poduzeća, policajskih instituta, sudbenih dvorana, parlamenta i t. d.

Za kućni prag je lako — muž i žena morat će odslije razdijeliti vrijeme, da obojica jednako pripaze djecu i kuhinju. U ostalom je nemir i borba žene za promjenu socijalnih odnošaja žene sa mužem, kako tvrdi Sir Almroth Wright, izlijev histeričnog prevrata u ženi.[1])

[1]) Cf. Dnevnik «St. Francisco Escaminer», July, 14, 1912: «A coicilia-tion with hysterical revolt is neither an act of peace nor will it bring peace». — Nadalje razlaže liječnik Wright, da popuštanje ispred revolucionarnih ženskih zahtjeva značilo bi očito prezirati fiziološke i psihološke razlike, što ih je Bog postavio među mužem i ženom...

Žena kao — družica i mati.

Naša kršćanska civilizacija drži ženidbu krunom socijalnog života, narešenom sakramentalnim dostojanstvom, vezom od Boga postavljenim i nerazrješivim, rajem dviju ljudskih duša, pred kojim stražu straži Herub s ognjenim mačem u ruci. To je, kako veli Sv. Pavao, «sacramentum magnum in Christo et in Ecclesia», na kojemu se osniva razvoj i duševni napredak čovječanstva. To je shvaćanje ženidbe u svijetlu kršćanstva, shvaćanje, što odgovara prirodno-etičnom zahtjevu ljubavi i duševnom dopunjivanju, ali istodobno ovom prirodnom dijelu čovjeka nadodaje pečat neumrlosti putem milosti. Prema tomu žena kao *družica* mora se stopiti s potpunim razumijevanjem individualizma svoga muža, a da ne izgubi svoj ženski individualizam, mora sačinjavati jedinstvenu cjelinu sa svojim drugom, onako kao što hrizanteme u proljeću zajedno sa zelenom travom načinjaju naravni neprispodobivi ćilim na našim poljanama.

Ibsenovo razumijevanje ženidbe kosi se sa dosmrtnom kršćanskom ženidbom, posvećenom milošću Sakramenta, time što on vidi u njoj neku vremenitu instituciju čovjeka, naime države i crkve, instituciju, što od žene pravi karikaturu.

Nešto oko 50.te prošlog proljeća, kad je služio kao ljekarski pomoćnik u jednoj apoteki u Grimstadu, pa onda dok je gladovao kao akademičar u Kristianiji, napisao je svoje «Plesačice».[1]) Ono njegovo mlado oko, što sve zakvači i pronikne, opažalo je ne samo užitak tjelesnih kretnja-plesanja, živahno valovlje lijepo nacifranih mladenačkih glava, nego i duševnu žalosnu prazninu one plesaone, okretnost i spretnost otmenih djevojčica, što na prvi mah nauče te društvene umjetnosti.

«A nije li to ironija sudbine, da tražiš ideal svoga srca u plesnoj dvorani? — Pa bi li se radovao, da je tu nađeš? Bi li ti ja mogao čestitati, da se tvoj ideal utjelovi u idealima jedne plesne dvorane?» — — Ove Ibsenove opomene vrijede, da se poštuju osobito u današnje iščiljeno i izmoždeno doba. A borme i «plesni vjenčići» uopće nijesu nego pazar, gdje majke i oci nuđaju svoje kćeri u plesnoj, nepristojnoj toaleti finijem kupcu. Tako je mislio mladi auktor «Plesačica». Ali u njemu je s vremenom sazrela posve protivna ideja o ženi, što krije u srcu borbu proti opstojećem socijalnom redu. Čitajte drame «Komedija ljubavi», «Nora», «Hedda Gabler», «Sablast». Zato i jest Ibsen onaj reformator, bolje deformator, koji je u svojim socijalnim dramama posijao sjeme današnje borbe za tobožnju žensku emancipaciju.[1])

[1]) Lothar: Henrik Ibsen, Leipzig 1902.

Današnja se žena s punim pravom pozivle na Ibsenovu nauku, ako danas u ime slobodnog razvoja svog individualizma prekoračuje granice svoje obitelji.

A to se mora dogoditi po Ibsenovu načelu, kada iščezne međusobna ljubav i štovanje, ili povreda prava obojice. Pošto žena i muž imaju biti neprekidni lanac jedinstva i odanosti, žena ima duševno učestvovati pri svemu, što se odnosi na čovjeka. Osobito u danima kušnje i boli muža, u danima, gdje se borba i briga za život obaraju na čovjeka kao orijaš, da ga slome ili skuče. Tu treba da priteče mužu u pomoć nježno žensko srce, da mu udijeli nov život i nove nade.[1])

Time je označena glavna zadaća žene kao družice u koju Ibsen ne dira. I njegova Nora ima pravo, gdje razlikuje prostu više manje sensualnu zaljubljenost od prave ljubavi, koja se pokazuje požrtvovnom i jakom, pomoćnicom života. Zapravo je u smislu Ibsena prekršaj, da ne rečem zločin, kad se ne bi računalo na razvoj djevojčice k nekom neodvisnom personalizmu, koji bi se imao očitovati prije svega u unutrašnjem sporazumljenju, u duševnoj asimilaciji dvojice, a ne u iluzornom milovanju i mekoputnoj nježnosti. Tako razvijenim sposobnostima i snazi žene treba nametnuti zvanje ili zadaće, što odgovaraju ženskoj naravi i diferenciranju među ženom i mužem.[2])

[1]) Dr. E. Breit: Ibsens Sociologie u. Ethik, Glasbach 1912 s. 47-48.

[2]) U drami iz mladih dana: «Catilina» Ibsen zgodno opaža: «Zu trösten ist der Frauen Fug und Recht».

[3]) Vrijedno je u ovom pogledu zabilježiti neke misli, što ih gđa. Ana Weigl (München) iznijela na I. internacionalnom sastanku za kršćanski Odgoj u Beču na 10 Septembra 1912 (Cf. «Reichspost» br. 418 s. 8). «... Differenzierung der Geschlechten ist nicht anerzogen und erzwungen, denn gerade das germanische weibliche Ideal, das durchs Christentum geläutert wurde, gründet sich darauf, ohne der weiblichen Psyche je Gewalt angetan zu haben. Diesen Unterschied (medu čovjekom i ženom) zeigt sich besonders deutlich im höher entwickelten Gefühlsleben des Weibes, das der christlichen Charitas empfänglicher entgegenkam als der Mann... Mann und Weib sollen sich gegenseitig ergänzen. Dennoch besteht da fürs Weib kein innerer Zwang..... Bei der Wahl eines Berufes ist das Mädchen be-

Ali ako doslije u ovom pogledu povlađujemo Ibsenovu misao, dotično opoziciju Nore proti načelima svoga muža i društva uopće, zato ćemo osuditi ipak Noru radi njena postupka sa Helmerom, s kojim riješava svoj brak.

Ibsen, ako je htio u drami etično djelovati, imao je prikazati, da kod ovog ženidbenog para nema nepremostivih psiholoških poteškoća, što se inače mogu lijepo, nakon žestoke dramatske borbe medu dva načela protivna, izgladiti i postići svoju svrhu, naime »ženitbu« u Ibsenovom smislu. Do definitivnog preloma ili razvjenčanja morao je Ibsen svoje «dramatis personae» dovesti, jer Nora, sasvim drukčije nego Helmer, ne misli na dosmrtni, sakrament. vez, ne cijeni dužnost ustrpljivosti, samozataje, pregaranja u interesu «zajedničkog» mira, jer ona kao moderna revolucionarna žena daje prednost svome «individualnom» interesu i načinu mišljenja. Tako mi uzalud tražimo kod Ibsenovih ženskih tipova, kod gospođe Alving, Hedde Gabler, Nore, Lone i tako dalje — rasadnice čiste duševne radosti, ideal supruge, prokušani život prave ljubavi.

Postavivši, da je ljubav uslov ženidbe u interesu obadvojice, ipak je *volja* uzrok sklapanja braka, volja, da će jedan drugomu pripadati i vjeran ostati za vazda. Ovo treba da se oštro istakne proti modernim tendencijama, kojima se pridružuje Henrik Ibsen:

Schwanhild: Al ako ljubav, koja nas združila,
U buri žića ohladni i pade,
Bi li dalje našu sreću kovô?[2])

Falk: Oh ne! Jer ognjem tijem sve bi se — ugaslo!

To je dosta. Schwanhilda, uvjerena da će s vremenom minuti (Komedija ljubavi) mlado proljeće ljubavi, traži svoj prsten od Falka i — odalečuje se. To je plod principa «slobodne ljubavi», naviještene u prvoj problematičnoj Ibsenovoj drami «Komedija ljubavi». Čustvena je ljubav nešto vremenita, nestalna, dočim volja, odanosti i vjernosti i pregaranja — to je vladar samostalni u čovjeku, koji gospoduje nad nižim dijelom u čovjeku i smatra brak sa božanskog idealnog stanovišta proti shvaćanju današnjih romana preljuba i traktatima o divljoj lju-

sonders auf die charitativen und erziehlichen Gebiete hinzuweisen. Niemals darf aber die Ausbildung der natürlichsten Fähigkeiten zur Hausfrau und Mutter unterlassen werden...»

[1]) Ibsen, IV. sv. s. 88.-89.

bavi i ženidbi.[1]) Postojanost je volje do smrti bezuvjetno potrebita u interesu svog druga i svoje djece. Na domaćem ognjištu, u složnom krugu kršćanski uzgojene obitelji žena kao prava družica upoznaje sebe i svoje zvanje, upoznaje i ispravlja svoje slaboće i krivine k međusobnom nesporazumku, nalazi utjehu u svojim obiteljskim zabavama i zanimanju, a pređe li kućni prag, tamo se joj otvara, osobito po napučenim mjestima i gradovima, široko polje kršćanske ljubavi prama bližnjemu.

Pa ipak sam Ibsen, usprkos svojim prevratnim načelima, označuje ženu, kao motornu silu društvenog podizanja. U svome govoru držanom na sastanku «Društva za ženski pokret» u Christianiji dne 28. svibnja 1898. ističe:

«Uvijek sam nastojao, da se unapredi zemlja i narod i podigne do višeg gledišta civilizacije. A pri tome treba da surađuju dva faktora — to jest: ovisi o ***majkama,*** da postupnom i ustrajnom radnjom probude u svom naraštaju osjećanje ***pitomosti*** i ***stege.*** Ovo dvoje valja da se nađe u narodu unaprijed, prije nego se nastavi podizanje društva. Žene su, što će riješiti ljudsko pitanje, a to će riješiti kao ***majke.*** Samo tako je moguće. U tom leži po žene velika zadaća»[2])...

Dakle je gola istina, što je Konsul Bernick iskusio i rekao, da su matere «oslon društva». One su poluga društva putem stvarajućeg ognja majčine ljubavi. U toj riječi leži blago lijepih i čistih osjećaja. I ovi osjećaji, naravno, sadrže u sebi velike dužnosti uzgojiteljice, dužnosti što su za samoprijegornu majku samo slatki med i cvijeće. Jer majčina je ljubav pobjedonosno sunce, što se ne da sakriti od oblaka ni kiše, nego vazda prosiplje naokolo svoje životne zrake kao jake sulice, što su jače nego zlostavljanja, nevjernosti, gorke riječi nesretna muža: mati stoji nepomično na svom mjestu i ne popušta.

Ali kod Ibsena ovaj naravni plod naravnog materinskog života, što ima spasiti ljudstvo, blijedi i propada pred njegovim

[1]) Jacques Mesnil u svom djelu: «Le mariage libre» (njemačko izdanje «Die Freie Ehe») napada na kršćanski brak: «Er scheint, als hätte das Christentum einen Zwiespalt in unserem Wesen bewirkt und wir das Bewusstsein der Einheit unseres Wesens verloren. Es hat die Menschen gelehrt, dass sie aus zwei feindlichen Prinzipien zusammengesetzt seien: der Seele und der Leib, dem Geist und dem Fleische... Diese Trennung... ist dem Menschen verhängnissvoll gewesen...!» Time bi htio, da se ljubav istovjetuje sa seksualnošću!! — —

[2]) Dr. Breit, 1. c. str. 49.

«idealnim» zahtjevom, pred oporim zahtjevom personalnog egoizma. Nora n. p. peri dužnosti «prama sebi» proti dužnostima muža i djece, i jer su njeni osobni interesi stariji, nego interesi majke, ona ostavlja svoj dom, a da nije niti jedan pogled svratila u zadnji trenutak na svoj porod. Za ljubav svoje dramatičnosti i ideje osnovne Ibsen hoće iznakaziti ženu i njenu psihologiju pogrješno konstruirati, dok on time poriče narav žene, ljubav majke, raskršćuje se s realizmom života i osjećaja, on puca u — oblake.[1]) Kod normalnog ženskog tipa psihološki je nemoguće, da prelom među mužem i ženom traje do kraja i svršava time, da Nora u ime slobodnog individualizma proti kucajima svog srca bez samilosti ostavlja neizvjesnosti sudbinu svoje djece. Isprika kritičara P. Schlenthera, da «kulminacija duševnog vrenja i savjesti goni Noru od djece», nema temelja, jer baš savjest u svojoj kulminaciji ili punom jeku donosi težnju i nastojanje, da popravi upoznate pogrješke i napuni prazninu u području slabe i nestalne volje. Thorwald Helmer nije posvema čist, ima dobre doze neiskrenosti i tjesnogrudnosti, ali Nora nema pravo, da te mane izgladi tako, da zaplete nove pogrješke, i otvori veću ranu. A ona njena osveta proti Helmeru, kojom ona izbjegava glavnu karakteristiku i dužnost žene i družice: rabotu majke, baca na Noru crnu sjenu, s tim više, jer se ona osvećuje za neuspjelo prijateljstvo i očijukanje sa Dr. Rantom. Ne traži se ni od gospođe Alving, ni od Hedde Gabler ni od Nore, da bude svaka u svome obiteljskom krugu puka *igračka;* kao što se u sve glase tuži Nora, jer upravo žena kao majka na svome domaćem ognjištu, okružena svojim porodom, uživa ili može uživati potpunu samostalnost kao majka i uzgojiteljica, dok otac mora da slijedi svoje zvanje obično izvan kućnog praga. Ali Ibsen, u ime slobodnog individualizma hoće otvoriti ženi širom vrata kuće, dopustiti ženi onaj moderni neograničeni «laissez faire», što se ne da nikako spojiti sa pojmom družice i — majke.

[1]) Na predlog Hedwige Nieman-Raabe Ibsen je promijenio finale ove igre, tako da Nora, ne mogući odoljeti pozivu majke, baca zadnji pogled na svoju djecu, što slatko spavaju i ostaje — u kući. Ali Ibsen u listu na Direktora H. Laube u Beču 18. II. 1880. izrazuje se proti ovoj varianti, koju da je sastavio proti svom «uvjerenju» na predlog jednog kazališnog impresaria u sjevernoj Njemačkoj! — — Cf. Ibsen sv. I. s. 91-2.

Zaključak.

Nema sumnje, da je socijalni dramatičar sa sjevera Henrik Ibsen upoznao mnoge mane današnjega vremena, raščinkao i šibao farizejštinu društvenih krugova, prikazao slabe temelje mnogih socijalnih uredaba, što počivaju na pukim formalnostima, običajima, konvencionalizmima. On je stavio mnoga zgodna pitanja, ali njegovi pokušaji nijesu imali uspjeha. Njegovo stanovište, da kršćanska etika, koju krsti «zahtjevima crkve», sprečava razvoj slobodna individualizma, urodilo je katastrofom ženskih protagonista u njegovim dramama. Njegov «idealni postulat» ne samo da nije dovoljan da se personalizam žene usavrši, nego joj stavlja goleme zapreke, da žena izvrši zadaću majke i uzgojiteljice.

Tko hoće biti štovatelj ženskog tipa u pravom smislu riječi, taj mora uvažiti i cijeniti dostojanstvenu i svetu stranu u njenoj duši, nadasve biser njena srca, — čistoću, u koju ne smije dirati. U njenoj vanjštini treba da najprije traži lik unutrašnjih vrijednosti, što nikad ne propadaju, drugim riječima, moramo o ženi ***kršćanski*** misliti. Od ove kršćanske misli odalečuje se Ibsenova sociologija. Ibsen zabacuje osamljenost žene, navodeći, da žena stiče svoju vrijednost samo miješanjem sa čovjekom. Celibat pri tome ne bi bio za ženu nego okrnjenost ženskog tipa. Ali onda s kojim pravom traži Ibsenov ženski protagonist, da proti svome drugu bira lakoumno i bezobzirno svoje pute i svoj način življenja bez odnošaja na obiteljsku harmoniju? Možda ni Ibsen sam nije sasvim uvjeren o svojem stanovištu, kada prikazuje plemenitost Rebeke West, koja savladava u sebi nedopuštene strasti i požude. Slična se iznimka nalazi i kod Marte Bernick. Velim iznimka. Jer mnoga frivolna i nećudoredna mjesta u Ibsenovim dramama potvrđuju, da auktor nije pazio na integritet žene, bilo kao djevojke bilo kao supruge.

Tendencija Ibsena, da se supruga ne osvrće na zajedničke interese, nego da slijedi svoj put u ime slobodna individualizma, nije istinita činjenica, što odgovara psihološkoj analizi žene uopće. Nego Ibsen je očevidno htio žrtvovati psihološki realizam žene radi socijalnog realizma, radi činjenice, da čovjek hoće priuštiti ženi neograničenu slobodu. Zašto? Ne zato jer je čovjek zadojen liberalnošću i velikodušnosti prama ženi,

nego zato, da žena s puta zade stranputice, a onda — čovjek nalazi širom otvorena vrata svojim strastima, lakoumnosti, bezbrižnosti. To je dakle onaj gadni egoizam, što danas proglašuje «slobodnu ljubav» djevojke i žene. Zar ne bi žena istom postala lutka u rukama muškarca, kad bi ženidba bila puki rezultat prvog susretaja čovjeka sa ženom, koji bi trajao, kao kod nerazumnih životinja, do susljednog sretaja, kako što bi to želio drugim riječima jedan od novijih pobornika slobodne ženidbe, Edward Carpenter?[1])

Svak, koji nešto razumije zadaću i pravac pedagogije, zna vrlo dobro, ili može znati, da je u historiji pa i u sadašnjosti samo kršćanstvo moglo jamčiti za položaj žene kao majke i uzgojiteljice. Kršćanstvo je bacilo verige i negve sa uda sasužnjene žene, koja je čamila u ropstvu neobuzdanih strasti i samovolje muža sve do božanske betlemske noći, koja je vidjela najsavršeniji uzor žene i majke: Nazaretsku Djevicu! Kršćanstvo, oslanjajući se na nježnu stranu ženskog srca, pokazalo je ženi i u javnom životu široko polje, gdje se može istaknuti kao dobri anđeo bolnog čovječanstva na uzgojnom i karitativnom području.

Ibsen je na početku pokazao u istinu dobar pravac za riješenje ženskog pitanja: mora se najprije pomoći generično čovječanstvu, a iz te akcije proizlazi tačno riješenje ženskog pitanja kao korolarij. Ali smo vidjeli, da je Ibsen došao u proturječje sa tim pravcem, jer je razlučio interese, osobne interese žene od društvene zajednice, koju on nazivlje tiranom individualizma. I premda ćemo Ibsenu priznati izvanredni literarni, osobito dramatski talenat, zabacit ćemo njegov pokušaj, da objektivno odgovori na pitanje žene; jer se njegovi nazori odalečuju od kršćanskog pravca i faktično dovode do tragike pojedinca i obitelji.

---

[1]) Carpentier, «Wenn die Menschen reif zur Liebe werden» — njem. prevod, Berlin u. Leipzig, s. 140, 141.: «Es wäre vielleicht (!) das richtigste in einer wahren Ehe, nichts zu sagen, keine Versprechung zu machen, weder für ein Jahr, noch für Lebenszeit...» Je li to kao kod lastavica i vrabaca? Znači li to *reformirati* položaj žene?...

312-1912.

Τούτῳ νίκα.

Dr. Ib.

Dne 28. septembra 312. srazišе se kod milvijskoga mosta dvije goleme vojske. Jednu je vodio car Konstantin, drugu cesar nametnik Maksencij. U Maksencijevoj vojsci bijaše do 190 tisuća bojovnika, u Konstantinovoj jedva 100.000. Hrabri bojovnici Konstantinovi, koji istom 26. septembra osvanuše kod Tibra, porazivši prije Maksencijeve čete kod Turina i kod Verone, navališe i sada junački na protivnike, smrviše pretorijance, prevladaše konjicu i svu vojsku nagnaše u divlji bijeg. I Maksencij dade pleća. Nu crni ga udes zadesio: prolomi se milvijski most i Maksencij se utopi. Pobjednik Konstantin uđe u slavlju u Rim. Senat ga proglasi prvim carem, odluči, da mu se dižu spomenici. S tom se pobjedom započinje novo razdoblje.

Eusebij[1]) pripovijeda, da mu je sam Konstantin pouzdano pričao, e je razmišljajuć o svojem pothvatu upoznao, da bez više pomoći ne će odoljeti neprijatelju. Odlučio se uteći božanstvu svoga oca, Apolonu ili Mitri. Među tim oko podne opazi rođenim očima sjajni znak križa baš iznad sunca i natpis Τούτῳ νίκα = time pobijedi! To je sve opazila i vojska, pa se sve uzelo devetiti. Konstantin nije znao rastumačiti priviđaja i razmišljao je dugo. Spustila se i noć. U snu se javi caru Isukrst s mišljao je dugo. Spustila se i noć. U snu se javi caru Isukrst s onim znakom i zapovjedi mu, da načini priliku onoga znaka i služi se njome u boju. U cik zore ustade Konstantin, posavjetova

---

[1]) Vita Const, I, 27.-30.

se s kršćanskim biskupima i zapovjedi, da se na labarum, vojničku zastavu, upiše križ i monogram Spasiteljev.

I Laktancij (De mort. persec. c. 44.) ističe, da je Konstantin opomenut: «ut coeleste signum Dei notaret in scutis». Isp. Sokr. H. E. I, 3. Sozom. H. E. I, 2, Ruf. H. E IX. 9. Nazar, Paneg. 14.

I izvršilo se obećanje Isusovo. Nakon pobjede dade Konstantin načiniti sebi kip s križem u desnici i s natpisom: «Ovim sam spasonosnim znakom, prilikom prave jakosti, oslobodio vaš grad od silnika i senatu i narodu povratio njegov stari sjaj».[2])

*

Krvavim ratovima, junaštvom hrabrih bojovnika, vještinom uzornih državnika raširila se nakon 700 godina ogromna rimska država od Eufrata do Atlanskog oceana, od Dunava, Rajne i kaledonskih bregova do Nilovih katarata, Sahare i Atlasa. Obuhvatala je oko 6 milijuna km² i preko 100 milijuna duša. (Gibbon, The history of the decline and fall of the Roman empire, I., ch. I. a. II.) Ogromnu je državu branila i ogromna vojska: 25 legija po 6100 momaka i 732 konjanika, isto toliko pomoćnih četa, pa 12.000 mornara, 10.000 pretorijanaca i do 6000 gradskih kohorata, koje su se poput oružništva morale starati za gradski mir i poredak.

Na sve strane bijahu načinjene ceste, čvrsti mostovi, prokopi, rovovi. Saobraćaj bijaše živ i lagan, prem ne bijaše ni željeznica, ni automobila, ni telefona. Trgovina se u velike raširila. U Rim je teklo iz Egipta staklo, papir, platno; iz Indije dragulji i slonova kost; iz Babilona sagovi; iz Grčke umjetnine; iz Afrike cedrovina i ebanovina; iz drugih krajeva blago, sukno, rude. Osvojene zemlje biše napučene, uljuđene. Jedna je trećina svake osvojene pokrajine zapala naseljenike, koji bi brzo podigli gradove i tvrđave.

U jakoj je i zaštićenoj državi mogao cvasti red i napredak. U samom se Rimu nitko nije mario starati, e će ga tko okrasti. Sve je bilo pod javnim nadzorom: tržišta, ceste, gradnje, gostione, ljekarne, dapače i misli državljana. (Capit. Macr. 12.) U glumišta je i u cirkuse moglo poći sve građanstvo, jer straža pazila na svačije vlasništvo. Nu dousnici su pazili i na svačiju kretnju. Sve je imalo oči i uši. (Sen., Benef. 3, 26., Phil., Apollon.

[2]) Hist eccl. IX, 9.

8, 7, 45.) Bogatstvo bijaše ogromno, a s bogatstvom i sjaj i raskoš. Pojedinci su imali posebne stanove za zimu i za ljeto, a njihovi dvorci i dvorovi bijahu poput gradova. Tu bijaše biblioteka, muzeja, zbirka oružja i starina, kabineta, vrtova, jezera, ribnjaka, zvjerinjaka, izvora, slapova. U kućama zlatno pokućstvo urešeno draguljima; obuća i sobe nakićene biserjem. Na sve strane veličajne građevine. U samom Rimu bijahu 423 hrama, 1352 zdenca, 856 javnih kupališta. (Olymp. Theb., Frag. 43.) Osobito veličanstvena bijahu glumišta. Glumište je Emilija Skaura obuhvatalo 80.000 glava, a Skribonijevo, razdijeljeno u dva krila, do 100.000.

Dok su se isprvice knjigom bavili robovi i dokonjaci, u poznije vrijeme prionuše uz nju i odličnjaci. Umjetnost postade obilato vrelo dohodaka i časti. Lijepu knjigu osobito potpomagaše proslavljeni Mecena, pa se lijepa knjiga diže i proširi. Virgilij, Horacij, Kornelij Gal, Tibul, Propercij, Ovid ostaviše djela neprolazne vrijednosti, ali i njetila živinske strasti. Rimski je svijet osobito gutao raskalašene pjesme Ovida i Marcijala, koji sami tvrde, da ne bi onako rđavo pisali, da vrijeme ne traži taku hranu, a oni sami da nisu onako pokvareni, kako pišu. (Ovid, Trist. 2, 353. sl. Martial, 3, 95, 7, 1, 5, 8.) Zloglasne grčke romane prekrojiše Rimljani na svoju, a svijet ih je lakomo i neumorno čitao. I sami rimski časnici nošahu takova djela na bojno polje. (Plut., Crassus 32, 4.)

Rimljani su u osvojenim stranama našli lijepu kulturu; našli su podlogu, na kojoj su mogli zidati. I zidali su. Vanjski je sjaj rimske države posve odgovarao njenoj veličini. Ali srce, duša, unutrašnjost rimskoga naroda bijaše razvalina i jadna pustoš. Sav je život Rimljaninu jelo, pilo, spavanje i putenost. Zato i nema veće želje od želje za brzom smrću. Zato i srću u smrt ne samo bijedni robovi, već i bogatuni i filosofi. Djed cara Nerve, prijatelj Tiberijev, Kokcej Nerva zadade sam sebi smrt, ne znajuć sam razloga. Tac., Annal. 6, 26.) Filosof Demonaks smače sam sebe, samo da ne traži tuđe pomoći. (Luc., Dem. 4, 65.) Apicij spraska 60 milijuna sestercija, pa se otrova u strahu, da ne bi s 10 milijuna mogao pristojno živjeti.

Država je i po mnijenju Aristotelovu cjelina, a pojedinci su česti, koje postoje samo po njoj. (Polit. I, c. 1, § 11.) Stoga je čovjek izvan države ništa, a u državi opet iščezava njegova osobnost. Stoga i vrijedi samo «civis Romanus». Građanstvo potiska u pozadinu čovještvo. Tko nije rimski građanin, ili je varvar,

čovjek, ali bespravan; ili je rob, «kao neki drugi rod ljudi» (Florus III, 20.) I žena je bespravno biće, u mladosti pod vlašću očinskom; kad se uda, pod vlašću muževom. Muž je u Grčkoj drži zatvorenu, a uz nju uzimlje hetere; u Rimu se ona emancipuje i broji godine po muževima, a ne po konsulima. Ženidba je samo građanski ugovor, sklopljen iz državnih interesa. Emancipovana žena prepušta djecu robovima, a ona se kiti, gizda, hrli u kazališta, ljubaka. Da što, djeca se ne užiju majčine ljubavi, ne tetoši ih nježno srce, pa o njihovu uzgoju nema govora. Uostalom su i djeca bespravna. Kad se dijete rodi, metnu ga pred oca. Ako ga primi i podigne, ima pravo živjeti, ako ne, mora se izložiti, da ga izjedu zvijeri ili da mu se smiluje koje dobro srce. Zakoni na dvanaest ploča, pa i veleumi Platon i Aristotel prikričavaju, da se izlažu slabašna i nagrđena djeca. (Plt., De rep. V.; Arist., Polit. VII, 14.) I nad odraslima ima otac «ius gladii».

Ogromno rimsko carstvo stoji na pjesku. U jednu ruku rasklimana porodica bez čvrstoga veza ljubavi, u drugu bezbroj robova (pojedini je građanin znao imati po tisuću robova) drže golemu zgradu bez pravoga moralnog moždaca. Sve počiva na sili, a svaka sila ima jaču sestru. Potišteno roblje mrzi na gospodare, a gospodari, robovi svoje strasti i državnoga sustava, čekaju mig odozgo, da piju otrov ili rinu bodež u srce. Stara je rimska krepost, stari ponos davno iščeznuo. Rim je pun bogova i božurina, koji u sebi nemaju ništa božansko. Religija je puko obožavanje prirode i najnižih strasti.

Da što, takova religija i ćudoređe, na njoj sazdane, ne može gajiti čistoće, poniznosti, vjernosti, pravednosti ni drugih kreposti.

Kakav je bio narod, takovi i vladari. Iza Augusta, koji je zaman nastojao uskrisiti stare kreposti i ćudoređe, sjede na prestolje jedan od najgorih silnika, što ih pozna svijet. Tiberij Klaudij Neron okalja krvlju već početak svojega vladanja, krvlju i nasiljima ispisa svu vladavinu, dok ga ne udavi Nevij Sertorij Makron. Ipak su tome silniku laskali Rimljani, iskazujuć mu božansku počast i nazivljuć ga ocem domovine. Od 37.-41. tišti rimsku državu bijesni silnik Kaligula, kojega nazivlju laskavci: «Jupiter, bog zaštitnik Lacija» i dižu mu hramove i prinose žrtve. A taj novi Jupiter izazivlje staroga, za grmljavine mumlja, ruga se i baca pod nebo kamenje, pa prkosno kliče u uho kipu Jupitrovu: «Ili ti smrvi mene ili ću ja tebe». Živi u rodoskrvnju sa svojim sestrama kao i stari Jupiter, pa kad mu umre

nesretna sestra ljubovca Drusila, uvršćuje ju među boginje kao Panteu i podiže joj hram. Luđak mrzi na istinu, kalja ruke krvlju, za gozbe izdaje po 10 milijuna sestercija. Za kratko vrijeme zatroši do 450,000.000 kruna. Kad na karte proigra novac, ubija bogataše i prisvaja njihov posjed. Kukavica i podlac kreće na vojsku i bori se sa školjkama, a na sam glas o neprijatelju daje petama vjetra. I tu nagrdu štuje kao boga ogromno rimsko carstvo. A «bog» imenuje konsulom svoga — konja. Kad ga smakoše dva uvrijeđena časnika, sjede na osramoćeno prestolje drugi luđak Tiberij Klaudij, lutka raskalašene žene Mesaline. Dok se Klaudij kartao i opijao, pa u pijanstvu određivao smrtne osude, Mesalina je dnevice ljubakala, pa se konačno i javno vjenčala s Gajom Silijem. Kad je ludi pijanac smakao preljubnicu, oženio se Agripinom, koja je u nježnoj mladosti ljubakala s raznim uglednicima, a kasnije živjela u rodoskrvnom prilegu s bratom Kaligulom. Prem je bila sinovka Klaudiju, uzeo ju j za ženu, a ona je gospodarila i njemu i državi. Bojeć se za svoju vlast i glavu, dade Agripina strica-muža otrovati.

Carskim se grimizom ogrnu Neron, koji smače mater Agripinu, kreposnu ženu Oktaviju, pa silu drugih. Umišljeni umjetnik ugađa raspojasoj strasti i otvara širom vrata raspuštenosti u rimsko društvo. Dio Kasij ističe, da nikad ne bješe ćudoređe dublje palo.

Ipak u tome novom Babilonu bijaše ljudi, koji se nisu valjali u kalu živinskih strasti i opačina, svijesni, da su rođeni za nešto više. A tih ljudi bijaše svuda, pa u carskome dvoru. Svijet je na njih mrzio i osuđivao ih, a nije ih poznavao. Židovi su podstrekavali lakovjerne i sijali najluđe vijesti o kršćanima i prišivali im najgrdnije opačine. Pa eto! Godišta 64. planu Rim. Tacit natuca, a Svetonij i Dio Kasij stalno tvrde, da je silnik Neron dao sam zapaliti stari grad, da uzmogne na njegovim razvalinama podići *Neropolis.* (Tacit., Ann. XV, 38. sq. Suet. Nero, 38. Dio Cass. L XII. 16. sq.) Narod uze mrmljati proti Neronu, a silnik obuzroči kršćane. I započe se strašno progonstvo, kakvoga svijet ne vidje. Od 64. do 312. uz male oduške teče kršćanska krv. Na sve se strane traže kršćani, optužuju i osuđuju samo stoga, jer su kršćani. Izmišljaju se najgroznije muke, umaraju se mučitelji. A vjernici raspetoga Boga veselo srću u smrt. S Neronom se takmi u progonu kršćana podli zlobni silnik Domicijan, koji mrzi na sve, što je dobro i veliko, a sam se daje nazivati: «Gospodin i Bog naš». (Suet., Dom., 3.) Trajan, inače

velik, prema kršćanima je maljušan i nepravedan. Ni učenjak i propovjednik pravednosti i kreposti Marko Aurelij ne pozna pravednosti, kad se radi o kršćanima.

Septimij Sever, Maksimin Tračanin, Decij, Valerijan, Aurelijan kršćanskom nevinom krvlju ispisaše povjest svoje vladavine.

Oštroumni, lukavi Dioklecijan isprvice pusti kršćane s mirom. Uzevši za sucara Maksimijana, imenova cesarima Galerija i Konstancija Hlora i tako razdijeli državu. Surovi Galerij nagovori Dioklecijana, koji je imao i ženu Prisku kršćanku, te izdade 303. i 304. četiri ukaza proti kršćanima. I poteče opet rijekom mučenička krv. 305. se odrekoše carstva Dioklecijan i Maksimijan, a Konstancij i Galerij postadoše carevima.

Spletkarijom Galerijevom biše imenovani cesarima Sever i Maksimin Daja, a Konstancijev sin Konstantin i Maksimijanov Maksencij ostadoše kratkih rukava. Među tim preminu Konstancij, a vojska iskliknu Konstantina. Maksencij ne htjede zaostati, proglasi se cesarom, a oca nagovori, da opet primi grimiz. Zapletaji se sve više zamršivali. Sever izgubi glavu, Maksimijan se opet odreče časti. Zapadnim carem bi proglašen Licinij. Galerij i Maksimin Daja nemilice i zlosrdice ugnjetavahu kršćane. Konstantinu, kome je mati Jelena usadila plemenštinu u srce, pusti kršćane s mirom. Dapače 30. aprila 311. izađe ukaz careva Galerija, Licinija i Konstantina, kojim se dopušta kršćanina, da slobodno ispovijedaju vjeru. Maksimin se nije držao ukaza, a ni Maksencij, koji je nakon smrti Galerijeve nastojao, ne bi li savladao suparnike i dostao se vlasti. Složio se u to ime s Maksiminom i počeo se spremati proti Konstantinu. U znaku križa pobijedi Konstantin. 313. izdade zajedno sa zetom Licinijem znameniti milanski ukaz. Maksimin se ukaza nije držao, već bjesnio proti kršćanima. Licinij mače vojsku proti njemu. Kod Drinopolja se sukobiše. Mekoputna vojska Maksiminova bi pobijeđena. Sam se Maksimin otrova u Tarsu. Nakon deset godina planu razdor između zeta i šurjaka. Licinij iz mržnje na Konstantina uze progoniti kršćane. Planu rat. Kod Drinopolja stade 120.000 Konstantinove vojske proti 165.000 Licinijevaca. Konstantin potuče protivnika, a pobijedi ga i kod Kalcedona. Krispo, sin Konstantinov, smrvi Licinijevo brodovlje kod Bizanta. Licinij vrati grimiz i pođe u Solun u zatočje. Naskoro krenu vjecinij vrati grimiz i pođe u Solun u zatočje. Naskoro krenu vjerom i uze okupljati čete. Stoga bi zadavljen. Konstantin ostade samodršcem. Kršćani odahnuše.

Još će se jednom nadviti tmurni oblak nad kršćansko obzorje. Julijan odmetnik tegnu uskrisiti poganstvo. Zaman. Pobijedi ga mrski «Galilejac».

Dok je državna vlast upotrebljavala najokrutnija sredstva, da smrvi kršćanstvo, zaoštriše pero umnici i učenjaci. Neki ocrnjivahu i ponizivahu kršćansku vjeru, drugi nastojahu oplemeniti poganstvo s pomoću kršćanstva i filosofije. I sam se Julijan lati pera. Zaman.

*

Na razvalinama se trulog, rastrovanog poganstva ponosno digla Isusova Crkva, sazdana na čvrstoj stijeni, što je ne će oboriti ni paklena vrata. U znaku je križa pobijedio Konstantin Maksencija, zastupnika i stjegonošu starog poganstva. U znaku križa prevladaše kršćani sve duhovne navale, polomiše sve otrovne strijele poganskih učenjaka. Kršćanstvo vrati čovjeku prava, što mu ih oholi Rim osporavao. Čovjek ne vrijedi zato, jer je «civis Romanus», van jer je čovjek. Žena nije robinja muževa, nije oruđe za zasićivanje niskih strasti, već vjerna drużica, jednaka ali pokorna mužu. Ženidba se ne sklapa iz državnih interesa već iz ljubavi. Nije puki građanski ugovor već sv. tajna, skopčana s milošću. Otac nije silnik svoje djece, nema «ius gladii», ne smije zapuštati ni slabašne djece, jer svako dijete ima pravo na život, na razvoju, na vremenitu dobrobit, na nebo. Muža i ženu, roditelje i djecu ne veže strah već ljubav. Robovi su djeca Božja, ljudi kao i ostali. Imaju sva prava, koja i drugi ljudi. Ropstvo je rak-rana društva ljudskoga, sramota i za pojedince i za društvo. I oprala ju je Crkva Isusova. Digla je pojedince iz kala i otvorila im šire vidike. Posvetila je porodice, obnovila društvo, zbližila čovječanstvo, porušila onaj zid, što je dijelio Židove, Grke i varvare.

I pomladile su se klonule duše. Procvale su kreposti osobne i društvene. A ljudstvo je uzelo živo napredovati na svakome polju. U znaku je križa pojedinac nadvladavao svoje strasti i niske porive, a ljudsko je društvo trijebilo otražje starog sujevjerja, što je priječilo put do prave sreće vremenite i vječne. A što je najviše pomagalo Crkvi u spasonosnom radu?

Izvilo se 1600 godina. Na razvalinama ogromnoga rimskog carstva nicale države i državice, pomaljali se mladi nepoznati narodi i tegnuli osnovati sreću. Dizale se države, banili se vladari i sezali sve dalje. Uminuše silni kraljevi, iščezoše kruti silnici, polomiše se jake države. A narodi plaču tužni udes ko Ži-

dovi na vodama babilonskim. Samo jedna država stoji stalna, neslomita. Stoji velika i sveta Isusova Crkva. Preživjela je Nerone i Domicijane i Julijane. Pobjednica je slavila slavlje na pustomu groblju svojih grobara. Trzali su se kroz 16 stoljeća vanjski i nutarnji neprijatelji, naprežuć se, ne bi li uništili znak golgotskog Pobjednika. I mnogo ih pođe za lažnim krstovima, za krivim prorocima, mnogo ih smoči crnu zemlju za sv. križ. Dah nevjere okuži mnoge, pa se digoše tisuće, kličuć glasno opijelo Crkvi i križu Isusovu.

A evo: na Balkanu, gdje je kršćanska raja uzdisala 500 ljeta pod nemilim jarmom nekrstovim, skočiše osvetnici potištenih, bojovnici križa i slobode. Naša po krvi braća Bugari i Srbi, pa potomci grčkih junaka navijestiše u znaku križa rat starome krvniku. I prem je slobodnozidarska evropska diplomacija uprla svim silama, da spasi bosporskoga krvopiju, prilika je, da će mu u Evropi omrknuti, a na crkvi Božje Mudrosti u Konstantinovu gradu zasjati križ Isusov. *Usadit će ga slavenska ruka.*

A još prije, nego je orosila balkanske klance jadikovce krv krvoloka i kršćanskih junaka, slavio je križ divno neviđeno slavlj baš u onome gradu, u kojem prije 1732. god. izdahnu car-filosof Marko Aurelij, kivni zatornik križa i sljedbenika toga svetoga znaka. Sa svih se strana svijeta zgrnule tisuće u carski Beč, da ispovjede svoju vjeru u raspetoga Boga, da modernome poganstvu uskliknu: «Zaman vam napor i muka. Ni vrata je paklena ne će nadvladati». U onome gradu, koji je nekada polijevala krv kršćanskih mučenika, slavilo je kršćanstvo velebno slavlje pobjedničko, slavlje presv. Euharistije. I mlakim kršćanima i odmetnicima i onim jadnicima, koji odvratiše oči svoje, da ne vide Boga, divikivahu oko polovice rujna u ogromnoj bečkoj rotundi umnici, da je jedini pravi spas čovječanstva u presv. Euharistiji. U njoj mladić nalazi svijetlo i snagu, da izbjegne mudro i muževno mnogim zamkama, što se stavljaju njegovu duhu i srcu. U njoj muž uči, kako će udesiti svoje djelovanje po uzvišenim katoličkim načelima i djelovati združen s Isusom. U njoj roditelji crpu snagu, da pobožno i ćudoredno poduče svoju djecu; a svećenik, da prednjači svakome svojim životom i vodi k spasu duše; a svak drugi, da uzmogne savjesno vršiti sve svoje dužnosti.

Dovikivali su umnici, da je presv. Euharistija najveća i najdublja tajna uzvišene Isusove religije, koja sakriva divne tajne moći; da je to oporuka Isukrstova, koja predočuje pobjedničko

slavlje kraljevstva Isusova, slavlje ljubavi. Sva je povjest toga kraljevstva — Isusove Crkve — povjest Euharistije, koja je jezgra čitave religije, najjače oružje u ratu proti neprijateljima vjere, koji su zajedno i neprijatelji prave civilizacije. U euharistiji je prava hrana svakome, osobito siromašnome radniku, koji će se s njenom pomoću najlaglje isporaviti i oporaviti. U njoj je pravi život redovnički, pravi život i slava država, pravi sklad svećenika i svjetovnjaka, pravi mir i bratstvo naroda. I sve se to očito pokazivalo svakome. Svak je na svoje oči mogao vidjeti, što čini ***pravi Kruh vječnoga života*** Taj je Kruh jačio kršćanske mučenike, kad ih bacahu na najteže muke i zvjeradi za hranu. Taj je anđeoski Kruh krijepio djevice, da očuvaju svoj dragocjeni cvijet nevinosti od zavodnika. Taj je Kruh jakosti jačio junake u borbi za uzvišene uzore čovječanstva. Taj je Kruh živi udahnuo pravi život svim udima Crkve, Isusove neporočne Zaručnice, a u carskom je Beču zbližio sve narode čitavoga svijeta.

Prije 1600 godina ogromna vojska držaše na uzdi podjarmljene narode, koji su jedva čekali čas, da se dignu proti svome tlačitelju. Ove godine pohrliše svoje volje zanosni predstavnici iz najduljih strana svijeta, da se združe bratskom ljubavi pred Onim, koji je put, istina i život, koji se ponizio do križne smrti, a uzvišeni od zemlje sve privukao k sebi. Tu se živo očitovala prava sloboda, bratstvo i jednakost svih naroda.

Prije 1600. godina zamnijevaše golemim rimskim carstvom užasni poklič: «Christianos ad leones!» Ove godine ori čitavim svijetom veseli, pobjednički glas: «Pobijedio je lav od koljena Judina, korijen Davidov». (Otkr. 5, 5.) «Hvaljen Isus!»

NEKA SE ZNADE!

Iznosi: O. Petar Vlašić, franjevac.

---

1. Književni rad Davorina Trstenjaka.

Ima više godina, da Davorin Trstenjak truje hrvatsku inteligenciju, poimence mladež našu, razvratnim spisima. On znade zamjernom lakoćom pisati o svemu i svačemu. U najnovije doba bacio se i na teološko polje i *napisao* knjigu od 167 stranica pod naslovom «*Biblija u svijetlu istine i morala*» (Zagreb — Dionička tiskara— 1912.) U toj knjizi prikazuje se naše sveto Pismo u tako ružnoj slici, da izgleda nemoralnijim i neistinitijim od ijedne druge knjige. Nije stoga čudo, da je ta knjiga u mladenačkim krugovima pobudila neku senzaciju; to bar razabirem iz jedne notice u prošlogodišnjoj «Luči» br. 24 i 25.

Što i Trstenjak raspravlja o Bibliji, tome se nije čuditi; dandanas o vjerskim pitanjima hoće da raspravlja i onaj, koji se u to najmanje razumije. Ono, što se naš zemljak sv. Jeronim, tužio na svoje savremenike, možemo s potpunim pravom primijeniti i stanovitim ljudima naše dobe: «Što je liekarsko davaju ljekari, zanatom bave se zanatlije, samo znanje sv. Pisma na sve strane svak sebi prisvaja. Baka blebetuša, starac, koji je izvjetrio, sofist govorljivi, svi cijene, da ono znanje imaju; svi raskidaju sveto Pismo, svi su učitelji, prije nego će biti učenici. Jedni namrgodiv se namještaju u govoru krupne riječi i pred ženicama zbore kao filosofi o svetim knjigama. Drugi, oh sramote, uče se od žena, što će učiti ljude i da to ne bude premalo

nekom lakoćom riječi, dapače drskoćom *razlažu drugima, što ni sami ne razumiju*». [1])

Jedan od takovih, koji razlaže drugima, što sam ne razumije jest Davorin Trstenjak. To će jasno pokazati ovo moje otkriće, koje raskrinkava književni rad Trstenjakov i prikazuje ga *plagijatorom najniže vrsti*. Međutim čujmo prije što Davorin Trstenjak govori o svome biblijskom znanju.

2. Trstenjakovo „naučno uvjerenje" o Bibliji.

U predgovoru svoje knjige o Bibliji, piše Trstenjak među ostalim doslovce ovo:

«Bivši još đakom kupih sebi Bibliju. Čitao sam ju vrlo rado. Bijaše mi ona u istinu sveto pismo. U svaku riječ ja sam vjerovao. Petnaest godina ležala je ona na mom noćnom stoliću i čitao sam je svake večeri u krevetu. Čitah ju i za školske mise. Privlačio me koliko sadržaj, toliko jezik. Ali što sam ju više čitao, to sam više opažao njezina protivurječja. Napokon zaboravih na ljepotu jezika, te *čitah kritičnim očima*.[2]) Otvorih oči. *Stao sam čitati kritička djela o Bibliji, jedno pa drugo i sve dalje. Moje se uvjerenje ojača.* Ne bih nikako htio, da sam na krivu putu. Čitao sam i djela koja brane Bibliju. Čitao sam i povijest Babilonaca i drugih starih naroda. Čitah o iskopinama babilonsko-asirskim, što znači mnogo za povijest i napredak ljudski. Čitah Frid. Delitzscha. *Moj je uvjerenje* raslo i ja osjećam potrebu, da ga iznesem na javu. Ne naturujem ga nikomu, nego kažem: «tko ima oči, neka vidi». Tko misli drugačije neka govori....

«Biblija mora da se proučava, istražuje i kritikuje na istim načelima i istim metodama kao svaka povijest... Ja sam i na to pazio i *tražio samo istinu*. Istina nada sve! *Ovo je moje naučno uvjrenje*».

Tako Trstenjak; suviše pridodaje, da je pišući «slijedio krasno i učeno djelo Maksa Maurenbrechera: «Biblische Geschichten» Berlin 1910. i da se je služio raznim djelima, od kojih nekoja navodi. Iz svega se dakle razabire, da se Trstenjak stav-

---

[1]) Po hrv. prijevodu Dr. I. Markovića: Izabrane poslanice sv. Jeronima. Sv. I. (Zagreb 1908) str. 269.

[2]) Podcrtao sam ja, jer je to važno znati.

lja u pozu ozbiljnog učenjaka, koji je više godina temeljito «kritički» proučavao Bibliju, te o njoj stekao naučno uvjerenje, koje evo na javu iznosi. Ovo, što on piše u knjizi «Biblija u svijetlu istine i morala» jest plod iliti rezultat njegova višegodišnjeg proučavanja Biblije. Tako Trstenjak hoće, da sudimo o njemu.

A što je u stvari? Ovo, što Trstenjak u svojoj najnovijoj knjizi iznosi o Bibliji, je li zazbilj njegovo «naučno uvjerenje?» Je li to rezultat njegova znanstvenog proučavanja Biblije?

3. Trstenjak - prosti plagijator.

Imam pri ruci djelo na njemačkom jeziku napisano pod naslovom: «*Biblische Geschichten*» — Beiträge zum geschichtlichen Verständnis der Religion». Pisac je Maks Maurenbrecher, a tiskano je u Berlinu, (Verlag: Vorwärst) 1910. To je djelo koje Trstenjak u uvodu spominje, da ga je slijedio. Isporeďujuć Trstenjakovu knjigu o Bibliji sa ovim djelom, došao sam do zanimljivog otkrića: misao po misao, rečenicu po rečenicu, riječ po riječ *prevodi* Trstenjak iz Maurenbrechera i prodava hrvatskoj javnosti kao plod vlastitog proučavanja. To ne znači više slijediti, to znači naprosto *prevoditi. Do 79 stranica* preveo je Trstenjak iz Maurenbrecherova djela, i to doslovce preveo, a da nigdje i ne spominje, da je preveo. *To je plagijat* najniže vrsti. To znači zavaravati javnost. A drugih po prilici 20 stranica preradio je prema Maurenbrecheru tako, da blizu 100 stranica Maurenbrecherovih imade u Trstenjakovoj knjizi od 167 stranica. Dakle dvije trećine čitave Trstenjakove knjige jesu Maurenbrecherove.

Možda sam se u računanju gdje pomeo, pak slobodno može se deset stranica ispustiti ili nadodati. Činjenica, za koju jamčim jest, da je više od pol Trstenjakove knjige *doslovni prijevod* iz Maurenbrechera ili preradba Maurenbrecherovih misli. A bilo se je lasno pri isporeďivanju pomesti, jer je Trstenjak prevodeći lukavo radio. On je znao stavit u svom članku na prvo mjesto ono, što je kod M. svršetak kojeg članka; ili je opet poskorupio dva i tri M. članka, od svakoga po nešto uzeo i sve pod jedan naslov postavio, dakako sve *doslovce prevodeć*. Valjda je to učinio za to, da se po nesreći ne bi spazilo, da je on Maurenbrechera prevodio, nego da svako misli,

da je to plod njegovog znanstvenog istraživanja. Češće je i naslov drukčiji.

Iznosim cijenjenim čitateljima dva tri primjera, kako je T. prevodio M.:

Trstenjak	**Maurenbrecher.**
str. 23. *„Stvaranje“.*	Str. 14. „Formung, nicht Schöpfung“.
Stvaranja u smislu kršćanske dogme nema u Bibliji. Stvarati znači učiniti nešto od ništa, a to ništa Biblija ni ne pozna To „ništa“ nije još mogla shvatiti fantazija onoga čovjeka, koji je tu priču izmislio itd. Cio članak *doslovni je prijevod triju članaka* M. str. 14 (Formung nicht Schöpfung) 15 Mensch, Tiere und Weib) 17 (Kleinbauern-Religion). Naravski T. je dosta toga ispustio.	...Von einer Schöpfung im Sinne des christlichen Dogmes bei dieser Geschichte überhaupt gar keine Rede sein kann. Schöpfung heisst: Hervorbringung aus dem Nichts. Vom „Nichts“ aber ist hier gar nicht die Rede. Dieses „Nichts“ hat die Phantasie dieses Erzählers noch nicht zu fassen vermocht.
Str. 27. *Stanje zemlje u pravijeku.*	Str. 13. *Der Urzustand.*
Prije nego li je Jahve-bog stvarao svijet, zemlja je već postojala, ali nije bilo ni grma ni drugoga bilja na cijeloj zemlji. Na zemlji još nije ništa raslo, jer nije još padala kiša a bez kiše ne može ništa da raste. Nije bilo još ni čovjeka da obraďuje zemlju, a bez čovječjega rada polje ne daje pitoma roda i t. d. Cio članak doslovni prijevod osim 4 zadnja retka, koja su Trstenjakova.	Der Urzustand wird beschrieben, der vor dem schöpferischen Eingreifen Gottes in der Welt bestand: es gab nicht Strauch noch Halm auf der ganzen Erde. Die Erde als solche war da. Aber es wuchs nichts auf ihr. „Denn“ - es war noch kein Regen gefallen und ohne Regen kan doch nichts wachsen. Und es war noch kein Mensch da, den Acker zu bestellen. Und ohne menschliche Arbeit gibt das Feld keine Frucht.
Str. 58. *Babilonski utjecaj u izrailjskoj vjeri.*	Str. 102. *Israels Ansiedelung in Kanaan* (4 zadnja retka ovog članka).
Izrailjci borahu se dugo dok osvojiše Hanan. Izmijenilo se dvanaest generacija, dok Hanan posta zemljom Izrailjaca a po tom Jahveova. Izrailjci bijahu u doba tih dvanaest generacija pastirski narod i ne imadijahu svoje kulture. Bilo je dosta posla, dok su najprije uredili temelje kulture, ratarstvo i vrtlarstvo i dok izvojštiše svoju političku samosvojnost. Za duševno, vjersko ili umjetničko stvaranje nije im ostalo mjesta i vremena i t. d. Cio članak doslovni prijevod.	Erst unter David ist Israels Herrschaft in Kanaan unbestritten gewesen. Es sind im ganzen etwa 12 Generationen vergangen, bis wirklich Kanaan als Israels und damit als Jahves Land gelten konnte. Ovdje M. počinje posebni članak pod naslovom *„Babylonische Einflüsse in der israelitischen Religion:* (str. 102). In diesen zwölf Generationen hat das Nomaden und Bauernvolk Israel eine einige Kultur noch nicht zu entfalten vermocht. Es hatte genug

zu tun, zunächst einmal die Grundlagen aller Kultur, den Acker- und Gartenbau und die politische Selbständigkeit zu erringen. Für geistige, religiöse oder künstlerische Schöpfungen blieb daneben kein Raum.

Str. 113. *Zvijezda i mudraci.*	str. 482. *Der Stern und die Magier.*
Iste noći, kad se Isus rodio, kaže Biblija, pojavi se na nebu zvijezda, koje još nitko nije vidio, a sjala je tako krasno, da su zvjezdoznanci odmah znali, da se rodio kralj židovski. Priroda je dakle sama htjela, da ljudi vide znameniti događaj i t.d. Cio članak doslovni prijevod osim sedam zadnjih redaka, koje nijesam našao kod M.	In derselben Nacht, in der das Jesuskindlein geboren ward, ist, so setzt die Magier-Geschichte voraus, ein neuer Stern am Himmel erschienen, den noch niemand bis dahin gesehen hatte und der doch so wunderbar herrlich strahlte, dass die Sternkundigen sofort wussten, er müsse die Geburt des neuen Königs der Juden bedeuten. Die Natur selbst will also die Menschen zwingen, das ungeheuere Ereignis zu sehen.
Str. 119. *Hirud.*	str. 473. *Der König Herodes.*
(Druga stavka:) U tom obliku pričahu prastaru priču istočnjaci i Grci u mnogim primjerima, pa evo zgodnom prilikom priče o Hirudu. Mnogo se djece pomori, ali samo ne ono, koje hoće da se utamani. Faraon zapovjedi, da se pomore svi izrailjski dječaci. Zapovijed se izvrši i t. d. Cio članak doslovni prijevod.	In dieser Form ist die uralte Erzählung bei Orientalen und Griechen in massenhaften Beispielen erzählt worden. Gelegentlich aber erhält sie eine Form, die der Herodes-Erzählung noch ähnlicher ist als die eben genannte. Das drohende Unheil trifft eine Masse von Kindern, nur gerade den nicht, den es treffen soll. Der Pharao hat befohlen alle israelitischen Knaben zu töten. Dem Befehl wird gehorcht.

4. Krinka je pala!

Takovih primjera, koji pokazuju Trstenjaka plagijatorom, mogao bih iznijeti na pregršti. Više od polovice njegove knjige o Bibliji doslovni je prijevod iz Maurenbrechera ili slobodna preradba Maurenbrecherovih misli. Od ono malo stranica, što još u Trstenjakovoj knjizi ostaje, nešto je uzeto iz Drewsa, nešto je prosti navod biblijskog teksta, tako da u cijeloj Trstenjakovoj knjizi od 167 stranica ima najviše *desetak,* za koje se može kazati, da su njegove, a i te stranice sadrže samo otrcane fraze, prokuhane misli, glupe napadaje na Bibliju, na kat. svećenstvo, na Papu, na crkvu, na istog Gospodina Boga. Tu su izrazi i fraze, koje smo vični čitati po stanovitim protukatoličkim novinama. Eto dakle na što se dade svesti rezultat višegodišnjeg Trstenjakova kritičkog proučavanja Biblije!

Ovakova plagijatora, mislim, da je rijetko gdje naći. To je «unicum» svoje vrsti. U ime svoje iznositi tuđe misli i tuđe riječi! U ime «istine i morala» nestinito i nemoralno prisvajati si tuđe nazore i prikazivati ih javnosti kao svoje «naučno uvjerenje». To je sve drugo, nego istina i moral.

Krinka je pala. Sad znademo, odakle Trstenjaku mudrost i lakoća, da raspravlja o svemu i svačemu. Zanimljivo bi bilo, kad bi ko druge Trstenjakove spise proučio i isporedio ih sa kojim njemačkom djelom, što o istom predmetu raspravlja. Možda će se i tu otkriti Trstenjakovo duboko znanje u — plagijatorstvu.

Književnost

Ocjene novih djela.

Dr. A. Schneider: Die philosophishen Grundlagen der monisitschen Weltanschauungen (Sammlung »Natur und Kultur« Nr. 1) München, Isaria-Verlag. Mk. 1.

Monizam se sve više širi, pogotovo u njemačkim stranama. Blistavim frazama zasljepljuje neupućene, koji u monizmu gledaju spas znanosti i čovječanstva uopće. Treba stoga monizam razgaliti i pokazat ga u pravom svijetlu. To je učinio sveučilišni profesor dr. A. Schneider. U maloj je knjižici mnogo iznio. Pokazao je, da su monisti složni i jedinstveni samo u borbi proti Bogu, a da inače ne može biti ni govora o kakvom jedinstvenom njihovu nazoru o svijetu. Dokazao je, da je osnovka monističkih hipoteza trula i nestalna. Dokazao je, da se uzalud monisti naprežu, ne bi li metafizički oborili empirijski dualizam; dosljedno, da je dualistički nazor o svijetu najbolja i najstarija rješidba antološkoga problema. Djelce je pisano jedro, jasno i pregledno. I vanjska mu je oprema ukusna. Preporučujemo ga toplo.

P. Tito Bottagisio: Appunti sereni sulla Storia della Chiesa antica di Mons. L. Duchesne. III. ed. Padova, 1911. Tip. Seminario.

Znani učenjak Mons. Duchesne, koji je još 1887. napisao »Etude sur le »Liber pontificalis« tako, te je sablaznio bogoslove, počeo je 1880. litografski izdavati »Histoire ancienne de l'Eglise.« Franceski biskupi ustadoše proti tome djelu. G. 1895. bi Duchesne premješten u Rim za ravnatelja »Franceske Škole« i tu izdade 1905. uz neke promjene svoju »Povijest stare Crkve«. Proti tome djelu prevedenu na talijanski ustade odrješito Isusovac Bottagisio. Pa katolički, liberalni i modernaški listovi skočiše na obranu Duchesna, ali i katolički listovi pružiše ruku pomoćnicu neustrašivome kritičaru, koji lanjske godine svoje članke posabra i proširi. Oštroumni je pisac razgalio mnogo slabina slavljenoga učenjaka. Upozorio je na glavne njegove zablude: u povijesti se svojoj bavi samo čovječjim, ne obziruć se na božansko; krst i euharistiju definuje dvoznačno; tvrdi, da sv. Petar nije pravi osnovatelj Crkve rimske; pretpostavlja, da se prvenstvo rimskog biskupa polako razvilo od kolegijalnog oblika crkvenog; uvodi evoluciju i na područje dogme; da je katolički kult puko oponašanje poganskog kulta; kleveće i ponizuje velike crkvene oce, braneć krivovjerce i t. d. Ujednu: djelo je Duchesnovo puno modernaških zabluda.

Kritičar nije htio suhoparno znanstveno raščinjati učenjakovih zabluda, već piše zanimljivo, sad šaljivo sad ujedljivo, ali vazda umjereno i istinito. Njegovi su A p p u n t i zbilja s e r e n i. K tome su napisani popularno, a lijepom talijanštinom, pa su i vrijedni svake preporuke.

Johann Peter Bock, S. I.: Die Brotbitte des Vaterunsers. Ein Beitrag zum Verständnis dieses Universalgebetes und einschlägiger patristisch-liturgischer Fragen. Paderborn, 1911. Druck und Verlag der Bonifacius-Druckerei. Mk. 5.

Iza kraćih mu uspjelih pokusa, iza pomna istraživanja, prikupljanja i savjesna proučavanja podao je učeni Isusovac opsežno djelo, koje će zanimati nesamo eksegeta, već i dogmatičara i liturgičara i povjesničara, učenjaka i vjernika. Poput marne je pčele posabrao sve, do česa je u Sarajevu mogao doći.

Na tri je djela razdijelio djelo. U prvom odsjeku promatra s eksegetskoga zrenika riječi Očenaša: »Kruh naš...« i dokazuje, da riječ k r u h ne znači samo kruh u najužem smislu, već uopće tjelesnu hranu i sve ono, što je potrebno za vremeniti život, ali i kruh nadnaravni, duševni, presv. Euharistiju.Dokazuje to, tumačeć riječi, razlažuć tekst i kontekst, riješavajuć neke poteškoće. U drugom odsjeku posmatra one riječi s patrističkoga gledišta od najstarije dobe do zadnjih otaca; a navađa na srednjovječne bogoslove, eksegete, askete, propovjednike. U trećem dijelu promatra one riječi u svijetlu liturgije i u izjavama crkvenog učiteljstva, napose papa i općenitih ter pokrajinskih sabora.

Tu i tamo je pisac možda malko prevršio, pa će mu koji taj stručnjak i prigovoriti. Nu svak će mu morati priznati, da je svoje tvrdnje vazda potkrepljivao i da nije ništa rekao u vjetar. A glavnu je misao dokazao tako tvrdim dokazima, te dvoumimo, da će ih itko moći oslabiti. Preporučujemo ovo lijepo djelo marnoga trudbenika, koji je još 1908. u našoj »Vrhbosni pretresao malo okraće isti zadatak.

Dr. Rudolf Vimer: Malta, ili Mljet? Zagreb 1911. Tisak Hrv. kat. tiskovnog društva.

Učeni je pisac još 1907. napisao Život sv. Pavla, što ga je izdalo Društvo sv. Jeronima. U tome je djelu spomenuo, da se sv. Pavao spasao na otok Maltu. Među tim 1910. izdade posvećeni biskup V. Palunko djelo »Melita del naufragio di s. Paolo è l' isola Meleda in Dalmazia«. Presvijetli pisac dokazuje tuj, da je ona «Melita« sv. Pavla ne Malta već hrvatski Mljet. Usput je prigovorio i dru Vimeru. To je dalo povoda, te je dr. Vimer napisao ovo djelce. U njemu obilatom znanstvenom spremom brani svoje mnijenje, da je Melita ne Mljet već Malta. Raspreda i o vjetru i o moru i o kopnu,

pozivlje se i na sv. pismo i na učenjake; a nastoji razoružati protivnika, kojega ujedljivo zove samo »Melita«. Da nema one ujedljive žice, knjiga bi dra Vimera bila bolja. Nu i ovako je zanimljiva, pa je preporučujemo, kao što preporučismo i »Melitu«. Neka se bistre pojmovi!

Dr. A. Ruville: Natrag k sv. crkvi. S piščevom privolom preveo Zbor duhovne mladeži u Senju. 1912. Tiskom Katoličke tiskare u Ljubljani. Tko ne zatvara oči pred istinom, već upotrebljuje pomno božansku iskru razuma, naći će istinu, a primaći će se i bitnoj Istini — Bogu. Očito svjedoči povijest čovječanstva, osobito povjest Isusove Crkve. Bilo je dosta slabića, koji su zapustili istinu, jer im je strast potamnila razum. Bilo ih je, a ima ih i danas, koji okreću leda Crkvi katoličkoj, zatvaraju oči pred istinom. Cherchez la femme! S njima Crkva ne gubi ništa već nezdrave ude, a nekatoličke sljedbe ne dobivaju ništa već šugave ovce. Taj se mali gubitak nadoknaduje Crkvi, jer u njeno krilo ne hrle strastveni sebičnjaci i nećudoredni mekušci, već umnici i učenjaci. Jedan je od najboljih dr. Albert Ruville, sveuč. profesor u Halle na Sali. I on je najljepše godine svoga života sproveo izvan Crkve. Nu tražio je istinu, našao je istinu, istina ga je osvojila. I učenjak je prebrdio sve zapreke i smirio se u krilu sv. Crkve katoličke. U knjizi, što ju je pohrvatio Zbor duh. mladeži senjske, pripovijeda svoje nastojanje, svoje borbe i zapreke, a konačno pobjedu samoga sebe. Ističe čvrstoću Crkve, njezinu hranivu snagu, ljubav i slobodu, a konačno nabraja i rešeta neprijateljstvo proti Crkvi katoličkoj!

Čitavo je djelo pisano i znanstveno i zanimljivo, jedro i misaono, pa je prava riznica krasnih misli i nebrojni štit naobraženu katoliku proti neprijateljskim navalama. Nema tu sentimentalnosti ni nestašne čuvstvenosti, već snažna muževnost. Stoga je Zbor zadužio hrvatsku naobraženu ruku, podavši joj u jednoj hrvatštini to krasno djelo. Prevod je vjeran, al opet nije drven ni ukočen. Istina, nekima ne će biti posve po volji, jer se danas traži većinom pikanterija i mekoća. Tko to želi, neka ne uzimlje u šake ni izvornika ni prevoda. Ali tko želi lijepih misli, zaodjenutih lijepom rukom, neka ne žali par kruna. Nijedan katolički inteligenat ne bi smio biti bez ovoga djela. Kako čujemo, naklada je bila razmjerno malena, a već je u mjesec dana razgrabljeno oko 1000 komada. Hrvatsko je izdanje vrlo lijepo opremljeno, a zapada samo 1 K 20, vezano 1 K 80, dok njemačko nevezano stoji 2 M. 50! Tko želi djelo dobiti, neka se požuri.

Albert Hetsch, Médecin, Allemand et Protestant devenu Français, Catholique et Prétre. Paris, 1909. Gabriel Beauchesne et Cie.

«Un Newman Russe Vladimir Soloviev». Par Michel d'Herbigny. Paris, 1911. Beauchesne. Fr. 3.50.

Dr. med. Bull: Warum ich katolisch wurde? Trier, Petrus-Verlag Mk. 1.20.

Nijemac, Irac, Rus — tako daleko, tako raznolični, a opet tako slični. Dva rođena u protestantizmu, jedan u raskolu, sva tri izgubila vjeru, sva tri tražila istinu, sva tri je našla u sv. katoličkoj Crkvi.

1. Albert Hetsch, rođen 1812. u Biberachu u Würtenburgu od protestantskih roditelja, uzgojen u protestantizmu, nu bez prave vjerske osnovke, izgubi u školama vjeru. Ali je njegov duh žedao za istinom. Slušajuć Straussa, opazio je slabine hegelovštine. — Hetsch se zanio za idejom jedinstva i tražio je jedinstvo. Dao se na liječničku znanost, nu nije zaboravio filosofije Pode u Francesku, u Pariz. Mozgajuć, proučavajuć, opažajuć, upoznao je konačno i katoličku religiju i uvjerio se, da je u njoj otvoreno jedinstvo. I stupio je u Crkvu 16. IV. 1847. Postao je kasnije i svećenikom i prijateljem biskupa Dupanloupa. Zanosno je i vrlo zanimljivo prikazao Hetschov život i trzaje velike duše nepoznati pisac, a kardinal je Perraud napisao krćen uvod.

Lijepo je ovo djelo mala apologija katoličanstva, pa je svakome preporučujemo. Zapada 3 fr., s poštom 3 f. 50. (Paris, Gabriel Beauchesne & Cie, Rue de Rennes, 117.)

2. »Prvi ruski filosof i najneporočniji kršćanin ruski«, »ruski Newman« Vladimir Solovjev, rod. 1853. sin uglednoga povjesničara, izgubi vjeru već u gimnaziji. Poslije se dade na filosofiju, zadobi opet vjeru, a umovanjem se primače k Crkvi katoličkoj. M. d'Herbigny dokazuje, da Solovjeva s punim pravom patre svi naslovi, što mu se pridaju. Kao pisac, mislilac i asket zaslužuje, da se isporedi s Newmanom. U obojice je obilje razuma i srca, obojica su duboka i ugledna.

Solovjev je u 20. godini u moskovskom sveučilištu profesor filosofije. Svojim primjerom i riječju na kršćanstvo i na čistoću obraća bezbroj ruskih študenata, koje njegova riječ uprav elektrizuje. U 30. godini ostavljen od milih radi «rimskih tendencija», a od Dostojevskoga pozdravljen kao ideal buduće Rusije, laća se apologije cjelovitog kršćanstva. Kao logičar i moralist, pjesnik i sociolog, govornik i publicist uporabljuje divni talenat, da obrati duše k Bogu, k čistoći, k Upućenome Slovu, k općenitoj Crkvi.

Pisac je prikazao primjerima, kako ovaj bogoslov dokazuje katolicizam. Nijedan apologet nije o prvenstvu i o neprevarljivom ugledu Petrovih nasljednika pisao iskrenije, dublje, zanosnije. M. Beauchesne je zadužio katoličke štioce, kad je u zbirku **Apologétique vivante** uvrstio i lijepi prikaz života i djelovanja velikoga ruskog filosofa. Najviše je podataka za to djelo dala Bibliothéque Slave, iz Pariza prenesena u Bruselj. Kamo sreće, da Rusi i svi nesjedinjeni Slaveni uzmu k srcu i posve usvoje nazore velikoga ruskog sina, pa da se svi sastanu u Isusovoj ovčarni. Onda bi istom Slaveni bili nedobitna vojska, jer bi nestalo glavne zapreke, što ih dijeli, cijepa i slabi.

3.) Dr. Bull je potekao od protestanskih Iraca, a rodio se u Hamiltonu u Kanadi. U mladosti su mu uštrcali mržnju na kat. Crkvu,

na papu i na papiste. Rim su mu prikazivali kao biblijski apokal. Babilon i on je zbilja zamrzio na Rim. Medu tim se za anglikansku crkvu nije mogao oduševiti, a čitajuć nemoralne knjige i općeć s Feliksom Adlerom osnivačem društva za etičku kulturu, izgubio je i vjeru i pristao uz Adlerove nazore. Došao je u Pariz, gdje mu neka protestantkinja dade molitvicu «Dodi, Duše Sveti». On ju je, ako i nerado molio. Pribivajuć skupštini metodista, čuo je neke navode iz Poslanica Pavlovih. Poslije uze sv. pismo i proučavajuć ga, dobio je vjeru, primakao se k Crkvi. Čitajuć poslije katolička djela, obratio se, našao je duševni mir i djelovao dulje u Lurdu uz dra. Boissariea. Preminuo je kao svetac. Sam je ocrtao svoj život i borbu tako lijepo i privlačivo, te ne možeš knjige pustiti iz ruke, dok je ne pročitaš. I.ova je knjižica mala apologija, koju preporučamo svakome.

Dr. Fr. Kaulen: Einleitung in die hl. Schrift. I. Teil. Fünfte, vollständig neu bearbeitete Auflage von Dr. Gottfried Hoberg. Freiburg i. B. Herdersche Verlagshandlung, 1911. Mk. 4.

Učenjaci su i bogoslovi dobro poznavali Kaulenov U v o d u s v. p i s m o. Poznavali su ga, a i u velike cijenili radi jasnog rasporeda, lijepe osnove, trijeznog prikazivanja i bogate literature. Četiri su se izdanja dosta brzo razgrabila, pa je trebalo prirediti peto. Toga se posla latio sveuč. profesor u Freiburgu Dr. G. Hoberg, koji je u jednu nastojao pridržati staru sadržinu, a u drugu je nadopuniti novim tekovinama. Tako je djelo naraslo gotovo za trećinu. Osobito je nastojao Hoberg, da poda što bolje pregled literature, koju je izbrojio uz pojedine paragrafe. Tako će se svaki moći ravnati i posegnuti za opširnijim djelima. Djelu su dodani neki tekstovi semitski i grčki i faksimile izdanja Vulgate 1590. i 1592. Toga djela ne treba preporučivati. Preporučuje ga znanstvena oprema i bogoslovu i svjetovnjaku, koji želi upoznati sv. pismo.

Dr. Fr. X Reck: Das Missale als Betrachtungsbuch. III. Band. II. verbesserte Auflage. Freiburg i. B. Herder. Mk. 7. U ovom je časopisu djelo Dra. Recka već preporučeno, kad su izašla prva dva sveska. Ovaj treći svezak obuhvata C o m m u n e S a n c t o r u m i izvadak iz P r o p r i u m S a n c t o r u m. Što vrijedi za prva dva sveska, vrijedi i za ovaj. To je zbilja lijepi ures bogoslovne knjige, lijepi priručnik bogoslovu i svećeniku, ali i svakome katoliku. Tko hoće da pronikne u uzvišenu katoličku liturgiju, tko želi nahraniti dušu svježom, krepkom hranom, neka posegne za djelom Reckovim. To će djelo dobro doći i onima, koji moraju braniti katoličko bogoštovlje od bljutavih napadaja odmetničkih. Stoga iznovice to lijepo djelo preporučujemo.

Dr. M. Gatterer, S. J. u. Dr. Fr. Krus, S. J.: Die Erziehung zur Keuschheit. Dritte, vermehrte Ausgabe. Innsbruck, 1911. Fel. Rauch.

I danas je putenost preuzla mah ko nekada u Sodomi i u poganskome Rimu. Izmoždeno čovječanstvo izmišlja sve gora sredstva, da zadovolji raspojasoj strasti. Nečistoća je zahvatila i nezrelu

mladež, pa hara neštedice. Nemoralne knjige, slike, pokvarena društva zapletu neiskusna mladića i djevojku, ter padaju u kal nečistoće. Stoga se na sve strane pune ludnice i kaznione, a novine donose vijesti o samoubojstvima itd. Treba zlu doskočiti u zametku. Treba uzgojiti čisti rod. Učeni se Isusovci Gatterer i Krus dadoše na posao, da poduče uzgojitelje, kako će izvršiti dostojno svoj zadatak. U ovoj knjižici, koja obuhvata samo 124 str. u maloj 8.° nanizaše svu silu lijepih misli i poduka.

Istaknuvši razliku krive i prave «spolne prosvjete» i potrebu prave prosvjete, navode razloge krivome shvatanju: ističu značenje čistoće, pogibli za čistoću i posljedice, vanjske i nutarnje zaštitnike i čuvare čistoće, sredstva za naobrazbu savjesti; navode potrebu i način poduke, ter razne vrsti poduke za djecu, za odrasle i privatnu poduku. Na koncu raspredaju, kako se mogu izbaviti oni, koji su već okaljani nečistoćom.

Knjižica je pisana ozbiljno i iscrpljivo. Zasijeca u delikatna pitanja, pa bi tu i tamo neupućeni mogao naći «kamen spotikanja». Nu treba paziti na smjer djela i na čitavu sadržinu. Na neiskusnu mladariju nije to djelce napisano, pa joj ga i ne treba davati u šake. Preporučujemo ga pak roditeljima i uzgojiteljima, a i drugim zrelim i trijeznim misliocima.

Hans Eschelbach: Ihm nach. Christusroman. Bonn. Veritas-Verlag. Mk. 4, geb. Mk. 5.

Eschelbach nije novajlija, već pjesnik, koji je u njemačkome narodu svojim pjesmama, pripovijestima, romanima osvojio jedno od prvih mjesta. Roman Der «Volksverächter» drže njem. kritičari jednim od najboljih (ako ne najboljim) njemačkim povjesnim romanom. I u najnovijem je romanu posegao u povjest, i to baš u dobu Isusovu. Htio je napisati «Christusroman», al opet Isukrsta nije htio učiniti protagonistom. Osjećao je, da je ljudsko pero preslabo, da božansku ličnost Isusovu dostojno prikaže. Stoga Isus dolazi u romanu kao sporedno lice. Stoji ko u pozadini, a ipak se opaža Njegova moć i veličanstvo.

Glavni je junak Simon od Cirene. Potekao je od koljena Makabejskoga. Nu sam za to ne zna. Potucao se na razne strane, dok nije došao u Jerusolim. Tu traži zaslužbu, ali je ne može naći. Sve ga prezire, jer je slab. Slučajno se upozna s Judom Iškariotom, učenikom Simeona, sina Hillelova. I Simon kradomice sluša Simeona, dok konačno ne postane i njegovim učenikom, i to najboljim i najglasovitijim. A sklopi tijesno prijateljstvo i s Judom, oduševljenim židovskim rodoljubom, a mrziteljem rimskoga jarma. Starac Simeon odgonene i saopći Simonu, koga je roda, pa uživa u njemu, nadajuć se čvrsto, e će mladi Makabejac stresti omraženi rimski jaram. A Simon ljubi proslavljenoga učitelja i zanosi se za nj. Zaman ga nastoji predobiti za se Šamaj, takmac Simeonov. Simon se zagleda u krasnu Veroniku, kćer Šamajevu, al ostaje u Simeona. Glas ga o Ivanu Krstitelju potegne u pustinju k Ivanu. Nu jer je Ivan oštro osudio i Simonova ljubljenog učitelja, Simon ga optuži Irudu. I Ivan

bi zatvoren i smaknut. Uto se javlja Spasitelj i sve hrli k Njemu. Šamaj bjesni. Veronika potiče Simona, da Ga ukloni sa svijeta, pa da će mu biti ženom. I Simon obeća. Nu božanska ga ličnost Isusova razoruža. Vidio je, gdje je Isus ozdravio sakatoga Elima i u njegovoj je duši planuo boj. «Za Njim!» strujnulo mu je dušom. I pošao je, da pozdravi starca Simeona, kojega je još prije ostavio Juda i pošao za Isusom.

Nu Juda se razočarao. Mislio je, da će Isus izbaviti narod židovski od Rimljana, pa je kupio novce za rat. A Isus ga nije htio razumjeti. Odlučio ga izdati. Zaman ga odvraća Simon. Juda hrli u kuću Šamajevu, gdje su sabrani odličnjaci, i obećava, da će izdati Isusa. I Spasitelja uhvatiše, obružiše, osudiše. Juda se nadao, da će Isus zadnji čas pokazati svoju moć i narod dići proti Rimu. A kad vidje, da nevinoga Isusa vode na smrt, očaja. Isusa vode na raspeće, a Simon hrli prema Njemu i pomaže Mu nositi križ. I s Veronikom se susretne. I ona se obraća i Isusu tare smrtni znoj svojim zastorom.

Pisac je lijepo prikazao Simona Cirenskoga: plemenitu dušu, žednu istine, odanu učitelju svome, agli prenaglu. Prikazao je nutarnju borbu, što ju je bio, dok nije pobijedio sam sebe i primio križ Isusov. Judu je odviše idealizovao, do nevjerojatnosti. Nu nije bio sretne ruke, prikazujuć Judinu izdaju i svršetak. Židovski bi rodoljub i plemenit čovjek morao poći i u narod i k oblastima; a Esch. Juda ne radi toga. Njegovi su zadnji dani nekako mutno prikazani «Najveći među ljudima», Ivan Krstitelj, prikazan je odviše tvrdim, oporim, u neku nadčovječna, u drugu nečovječna srca.

Čitav je roman u dijelovima prekrasan. Tu su lijepi plastični opisi, tu umjetni dijalozi, pjesnički polet. Sveto je pismo zgodno upleteno. Nu u cjelini nije posve dotjeran. Rekao bi čovjek, da ga je pisac radio na brzu ruku. Nu ako i zaostaje za drugim savršenijim djelima Eschelbachovim, pun je uzvišenih misli, pun zanosa i vedre poezije, pa ga i preporučujemo. Poželjno bi bilo, da se romani ove ruke pišu i u nas. Mekani je i muževni jezik hrvatski prikladniji za prikazivanje uzvišenih događaja i za izvijanje velikih misli nego za uljepšavanje preljuba i drugih zločina.

Časopisi.

HRVATSKOSLOVENSKI.

Hvala Bogu napreduje polako, al stalno na svim područjima. Istina, još nam treba mnogo, nu kako smo kasno počeli, ne možemo se potužiti ni na ovo, što imamo.

Na bogoslovskom polju lijepo djeluje **Bogoslovska Smotra**, koja je donijela već dosta lijepih rasprava. A poželjno je, da se svi bogoslovski pisci okupe oko nje, eda uredništvo ne bude nikada u neprilici za članke, tako te mu ni najveći nezadovoljnik ne bude mogao prigovarati.

Voditelj v bogoslovnih vedah, što izlazi u Mariboru već 15 godina, uzgojio je vrsne sile, a i podao je dosele, pa i sada podaje zdrave hrane iz svih bogoslovnih grana.

Vrhbosna je poznata svima. Stara je to znanica i prijateljica ne samo svećenička i bogoslovska već i svjetovnjačka. Donosila je i pjesme i pripovijesti i rasprave s raznih područja. A stekla je i golemih zasluga za katolički razbudaj u hrvatskim stranama. I sada je «Vrhbosna» na svojoj visini. I sada će dobro doći i svjetovnjaku ko i svećeniku. Tko je željan prave katoličke prosvjete, naći će je u stupcima «Vrhbosne».

Serafinski Perivoj se takmi i natječe sa «Vrhbosnom». Razlika je samo u nakladnicima i u piscima, a smjer je isti i duh je isti.

Poželjno bi bilo, da se slože oba ta lista, da se ne cijepaju sile i — pare.

Svećenička Zajednica dostojno vrši veliki zadatak: organizaciju svećenstva.

Duhovni Pastir je krasni mjesečnik za katoličke propovijedi, a takav je i naš **Dušobrižnik**, što ga uređuje u Varaždinu mladi, zanosni naš suradnik o. Miroljub Pukler.

Glasila naših biskupija: **Katolički list, Glasnik djakovačke biskupije** i **List dubrovačke biskupije** osim biskupijskih vijesti donose tu i tamo i zgodnih rasprava.

Znanstvena je revija «Leonove družbe» **Čas**. Već 6. ljeto stupa stazom, što je utro «Rimski Katolik» pa iza njega «Katoliški Obzornik», i donosi savremene znanstvene članke, vjesti i ocjene.

Pedagoški časopisi **Hrvatska Škola** u Pazinu i **Kršćanska Škola** u Zagrebu donose dobrih stvari. Samo treba da se sile bolje okupe i organizuju.

Sv. Cecilija lijepo napređuje crkvenu glazbu.

Mladenačka se **Luč** ove godine opet promijenila u zabavno poučni časopis. Organizacijom se ne smije baviti, da ne naruši državnoga poretka ni blaženoga mira drž. odvjetnika i policije. U prvim brojevima donosi uspjelih pjesama, crtica, rasprava i ocjena. Javljaju se u njoj osim mladih i stariji njeni suradnici i urednici. (Tako i Dr. Ljuba Maraković, koji će naskoro u «Hrv. Str.» nastaviti svoje članke o književnosti). Nadamo se, da će «Luč» ili sama postati ili pripraviti polje katol. beletrističkome časopisu. «Luči» je sada glavno pitanje financijsko. Treba je izvući iz duga i osoviti na vlastte noge. **Mentor** (Ljubljana) već peto ljeto donosi krasnih stvari za srednjoškolsko daštvo.

Slovenska se **Zora** više bavi organizacijom. Možda bi dobro bilo, da «Zora» postane glasilom i hrvatskih organizacija, a «Luč» beletrističkom časopisom i za slovenstvo daštvo.

Dom im Svet donosi na krasnom papiru krasnih pjesama i pripoviesti i ocjena i slika. Istina, prigovara mu se štošta, nu «D. i S.» sa svim tim vrši dostojno svoj zadatak.

Stari se «Krijes» i «Obitelj» pretopiše u **Hrvatsku Obitelj**, koju na Rijeci vrsno uređuje poznati daroviti pjesnik Milan Pavelić. Već u prvim brojevima ima dosta zdrava gradiva za hrvatske obitelji. Nadamo se, da će «H. O.» sve bolje uspijevati, pa istisnuti i šarenjački «Dom i Sviet» i «Prosvjetu» i nemoralni nekršćanski «Savremenik».

Za Vjeru i Dom je časopis namijenjen ženskoj ruci. I taj je časopis okupio oko sebe dosta vrsnih suradnica i suradnika. Poželjno je, da i drugi katolički pisci porade više za taj časopis, a da svojim ugledom ne dižu ugleda nekatoličkim i pakatoličkim časopisima.

Proljetno Cvijeće, glasilo ženske mladeži, lizepo vrši svoj zadatak, uzgajajuć čist i nepokvaren ženski podmladak. Samo treba svojski pomagati i širiti lijepi taj časopis, jer se zaraza i pohara širi i među kevicama, koje u nekim stranama osnivaju i «antiklerikalna društva».

Za seljačku mladež donosi **Mladost** zadarska krasnih stvari. Sve je na mjestu, a i pisano je sve nenategnuto, pučki.

Lijepo je uređena i mostarska **Kršćanska Obitelj**. Šteta, što nije bolje raširena.

Nabožni se razni glasnici uprav takme, koji će ponuditi bolje štivo svojim štiocima. Tako **Euh. Glasnik, Glasnik presv. Srca Isusova, Glasnik sv. Ante, Glasnik sv. Franje, Glasnik sv. Josipa, Naša Gospa Lurdska.** Mi rekosmo i opet ponavljamo: neka se mjesto tih i drugih nekih izdaje samo jedan nabožni list poput slovenskog «Bogoljuba».

Na žalost nemamo općega pravoga pučkog lista, otkad je nestalo «Istine».

Stranka prava izdaje u Zagrebu dva pučka lista, a nijedan ne odgovara potpunce svome zadatku.

SLAVENSKI:

Ateneum kaplanske, mladi časopis, što izlazi istom 4. godinu u Wloclawku (kolo Warszawy), donio je već, a i redovito donosi jedrih rasprava apologetskih, dogmatskih, biblijskih, moralnih, filosofskih, povijesnih i t. d., pa zgodnih ocjena, vijesti i dr.

Časopis katolićkého duchovenstva. Praha, 1912. Lijepi taj časopis izlazi već 53. godište, a glasilo je znanstvenoga odbora kršćanske akademije u Pragu. Donosi rasprave iz raznih znanstvenih grana: i bogoslovne i filosofske i povijesne i dr. K tome je u svakom svesku obilat **Smes** i **Literatura**.

Museum je glasilo bogoslovaca. Donosi ne samo vijesti o životu i o radu svih slavenskih bogoslovaca, već i lijepe pjesme, pa rasprave, ocjene itd. Izlazi u Brnu.

Swiat Slowianski, mjesečnik namijenjen slavenoznanstvu i pregledu slav. prilika s poljskoga zrenika, izlazi u Krakovu: Mi se s njim vazda ne slažemo, ali ga preporučujemo.

Niva, skromni, ali lijepi časopis rusinski, izlazi u Lavovu. Bavi se bogoslovljem, filosofijom i znanostima. K tome donosi ocjene i razne vijesti, osobito o katoličkom životu rusinskoga naroda.

Przeglad Powszechny, časopis, što ga izdaju Isusovci u Krakovu, izlazi već 29. godinu. Dosele je izašlo 347. svezaka s obilatim sadržajem. Ima tu gdjekad zabavnoga štiva, nu ponajviše su lijepe, duboke rasprave, pa ocjene i vijesti o gibanju religijskom, naučnom i društvenom.

Vlast, Časopis pro proučenu a zábavu, izlazi u Pragu nakladom društva «Vlast.» Stupila je u 29. god., a i svojom je sadržinom u naponu snage. Donosi po običaju i u zadnjim brojevima ne samo lijepih pjesama i pripovijesti već i zanimljiv putopis: «Dvoje prázdniny», pa rasprave: Husité a Cisterciáci. — Bludy M. Jana Husi o cirkvi i dr. Kad ćemo mi dobiti ovakav časopis?

Vychovatel je, koliko nam je znano, jedan od najboljih uzgojnih časopisa. Izlazi u Pragu nakladom društva «Vlast», a donosi krasne pedagoške rasprave, omanje članke, vijesti, ocjene. Među njima su zanimljive rasprave o Rousseauu i o dr. Fr. W. Försteru, pa Armada spasy i dr. Poželjno je, da se naši uzgojni časopisi ugledaju u «Vychovatel».

Dva priloga donosi V.: Učitelska Priloha i Vestnik katechetsky. Sve to preporučujemo našim pedagozima.

GERMANSKI I ROMANSKI:

Der Gral je poznati izvrsni časopis za lijepu knjigu. Izdaje ga Fr. Eichert, u nakladi Petrus-Verlaga (Trier — Wien). Godišnja mu je cijena 5 Mk. Jedan se broj natječe s drugim biranom sadržinom, bogatstvom lijepih misli u lijepom obliku.

Historisch-politische Blätter. München, 1912. Bd. 150. H. 8,-12. po starom običaju ima više krasnih aktualnih članaka. U zadnjim je svescima prikazao zorno i hrvatske prilike, patnje i težnje, a istakao je i kategorički zahtjev, da se Hrvatska sjedini i da joj se povrate prava. Poželjno je, da hrvatski učenjaci, vješti nijemštini, upoznadu još bolje po «H.-p. B.» njemački svijet sa Hrvatskom.

The Lamp, nekadanje glasilo engleskih anglikanaca, a sada krasni časopis, koji radi o jedinstvu Crkve i donosi članke o prili-

kama u nekatolika, o obraćenju velikih ljudi, o širenju pobožnosti. Izlazi svaki mjesec u Americi. (Graymoor, Garrison. N. J. U. S. A.)

The Month, lijepi mjesečnik, što izlazi u Londonu, po običaju donosi i u dva posljednja sveska zanimljivih rasprava (Christianity in the Far East. — Gaelic Irland. — The genesis of Titus Oates Plot. — Democracy, true and false. — The Church and the Heretic i dr.), pa Miscellanea, pregled časopisa i dr.

Natur und Kultur. München, 1912. Imali smo zgode i o tome vrlo lijepom časopisu češće reći svoju, a vazda pohvalnu. Tko hoće da objektivno proučava priroda i kulturu, ne može biti bez toga krasnog časopisa.

Pastor bonus. Trier, 1912. Jhr. 24. H. 10.-12. Po običaju donosi i u tim sveščićima nekoliko vrsnih rasprava. Napose ističemo raspravu dra. Willemsa: Professor Schnitzer und das Papsttum. Neoborivim dokazima pobija učenjak neumjesne prigovore Schn. proti papinstvu. Zanimljiva je i rasprava i Isusovca Springera.: Die wahre Bedeutung des Wortes: «Wahrlich, wahrlich ich sage euch: wenn ihr nicht das Fleisch des Menschensohnes esset...» Lijepe su i druge rasprave pravne, moralne i dr., pa ocjene i vijesti.

Ptrus-Blätter, Trier, 1912. Već smo istakli, da je to izvrsni katolički tjednik, koji je dosele donio obilje članaka svake ruke. Svi su članci aktualni, jezgroviti. Svi odišu čistim katoličkim duhom. Ponovno preporučujemo taj časopis i na čitanje i za uzor našim publicistima.

Stimmen aus Maria-Laach. Freiburg i B., 1912. S 10. se sveskom ove godine svršio 83. svezak toga prekrasnog časopisa, što ga ureduju Isusovci. Danas su digli u Njemačkoj na Isusovce kuku i motiku. Ne treba im obrane. Da nisu ništa drugo radili, dosta im je pokazati taj časopis, pun jedrih rasprava, sočnih ocjena i dr. Tko se želi upoznati s katoličkim načelima i s katoličkom znanošću, morat će posegnuti za «St. a M. L.» Stoga i mi svojim štiocima ponovno od srca preporučujemo taj prekrasni časopis.

Theologisch-praktische Quartalschrift. Linz. Jhrg. 56. H. 3. i 4. donosi slijedeće radnje: Dr. Reinhold: Das heilige Gastmahl der Seelen. Dr. Hollnsteiner: Das Laien Apostolat. Lehmkuhl S. J.: Exerzitien und Ordens beruf. Scheicho S. J.: Eine verlorene Homilie des heiligen Anastasius von Sinai. Dr. Scheiwiller: Das soziale Wirken des katolischen Priesters.

Schrohe S. J.: Verhältnis der Nachfolge Christi zum Exerzitien-Büchlein. Dr. Reinhold: Die Weise der eucharistischen Gegenwart bei Thomas von Aquin. Dr. Geisler: Zur Psychologie der koedukation. Damer S. J.: Firmung durch schismatische Priester.

de Castonay S. J.: Katholische Azsese. Rybak S. J.: Die Zweckursache der Erhebung der menschlichen Natur zur Theilnahme an der göttlichen. Donosi takoder mnogobrojna pastoralna pitanja i dr.,

što će osobito poslužiti svećenstvu, bude li se zlužilo ovim časopisom, koji mi osobio preporučamo.

Zeitschrift für katholische Theologie. Innsbruck. 1912. Bd. 36. H. 3. 4. U ta dva sveska ima nekoliko krasnih rasprava, sva sila ocjena i analekta. Osobito upozorujemo na rasprave: Jak. Müller: Der «historische Jesus» der protest. freisinnigen Leben- Jesu-Forschung. — M. Holzmeister: Der hl. Paulus vor dem Richterstuhle des Festus. — Th. Spačil: Ist die Lehre von den Kennzeichen der Kirche zu ändern? — I taj krasni isusovački časopis preporučujemo.

Civiltà Cattolica. Roma, 1912. Qu. 1496.-1499. Od svih lijepih rasprava osobito preporučujemo: Scuola popolare e libertà d'insegnamento. — Il corpo astrale dell'uomo. — Le falsificazioni di Ernesto Haeckel. — Zanimljive su i lijepe i druge rasprave, pa ocjene, vijesti i dr.

Razòn i Fe. Madrid, 1912. N. 135.-136. Već smo odavno naglasivali, da je taj isusovački časopis jedan od najboljih i najsolidnijih Kadgod se nađe koji članak, koji ne će zanimati svakoga, nu redovito su rasprave zaobljene, jedre, aktualne. U ova dva sveska osobito preporučujemo rasprave: El fin de las parabolas y la reprobacion experimental y sus aplicaciones.

Revue des sciences philosophiques et theologiques. Kain, 1912. N. 4. Tri su zanimljive rasprave i u tome svesku: Les méthodes de la définition d'aprés Aristote. — Le caractére scientifique de la morale. — La tradition. — Još su zanimljiviji Bulletins: d'histoire de la philosophie, d'apologétique, de théologie spéculative. Obilat je pregled časopisa.

Odsele je uprava u Parizu, VI., M. J. Gabalda, rue Bonaparte, 90.

Svaštice

Ipak se kreće! Uzdisalo se sa svih strana za hrvatskim tjednikom, uređivanim u katoličkom duhu. A evo, hvala Bogu, osvanuo na Rijeci dnevnik Riječke Novine. Dnevnik uređuju s pjesnikom Pavelićem dvije vrsne mlade sile, okušane u radu, okaljene u borbi za katoličku i hrvatsku misao. Prvi nam brojevi jamče za vrsnoću lista, koji diše čistim katoličkim i hrvatskim duhom bez strančarske natruhe. Nijedan Hrvat katolik ne bi smio biti bez «R. Novina», kojima je cijena posve neznatna (26 K s poštom!)

Pravoslavno sveštenstvo i politika. Nema ništa goreg nego kađ se u javni život uvuče strančarstvo, koje ga pomalo izjeda svojim štetonosnim djelovanjem. Tome je strančarstvu u velike podano i pravoslavno sveštenstvo kod nas. S punim se pravom tuži «Bogoslovski Glasnik» (XXII. knjiga 5. sv. str. 373) «što se je jedan dobar deo sveštenstva poveo za strankama tako slepo, da je to već postalo štetno i za službu sveštensva i za ugled mu u narodu». Isti časopis zamjerava sveštenstvu, što se «daje voditi od ljudi i bez vere i bez crkvene svesti», «ističući, kako je, sveštenik Hristove crkve» i kako je zadaća sveštenstva da miri i stišava strančarstvo. Izrazuje nadalje želju, da se sveštenstvo što prije oslobodi strančarskog ropstva, pozivajuć sve, da se okupe u sveštenička udruženja.

Šteta, što pravoslavni tek sada opažaju to strančarstvo, kad je već kod njih preveliki mah preotelo. Ta nije ni čudo, kad njihovo sveštenstvo više služi ciljevima političkih stranaka; jer i sami priznavaju, gdje vlada strančarstvo, da se tamo ne gleda na interes crkve i naroda, već na interes stranke.

Baš strančarstvo nanosi štetu crkvu, ali je još gore, ako i kler mjesto riječi božje propovijeda među narod strančarske ideje, jer ni Hrist nije osnovao narodne crkve niti je širio strančarstvo.

Ne kane li i pravoslavni na neki način grupirat se na čisto klerikalnom temelju, kad nastoje da se riješe dojma lajikâ? A baš taj klerikalizam najviše nama spotiču, koji želimo, da se država i lajici što manje miješaju u crkvene stvari.

Mi iskreno želimo, da se što prije ostvare njihove želje, pa da se riješe strančarstva. — Samo da ne bude prekasno.

Petrus Blätter, krasni tjednik, što izlazi uTrieru (Petrus-Verlag), a donosi krasnih apologetskih i informativnih članaka i vijesti

iz svega katoličkog svijeta, donio je i lijep članak o katoličkom gibanju u Sloveniji i u Hrvatskoj. Prikazao je vjerno i simpatično zamjerni rad i uspjehe presv. g. Biskupa Mahnića. Poželjno bi bilo, da koji naš list prenese taj članak (br. 16., 17., 18.)

A treći put? Kad se ono neke godine proglasilo, da će se Rijeka ocijepiti od senjske biskupije, skupila se četa pokretaških i mladohrvatskih junaka i javno zaorila svijetu: ako se ocijepi Rijeka, ostavit ćemo vjeru katoličku i prijeći na sv. pravoslavlje.

Nedavno je opet prasnula bamba: Rijeka je već ocijepljena. I eto, čuje se mukli glas iz mladohrvatskog tabora: ako se to obistini, prelazimo na protestantizam.

Hvala Bogu, ni ovaj put ne će trebati mladohrvatima tražiti pastora, koji će ih primiti.

Radoznali smo, kakvu će resoluciju stvoriti mladohrvati treći put. Možda prijeđu na — islam. Ta i onako se poodavno preporučilo, da se u Zagrebu gradi džamija; pa ako se napravi, imat će tko klanjati. Mogu odmah i za hodžu uzeti onoga suradnika «Hrvatske», koji uvrštuje onako ogorčene prosvjede proti vrijeđanju kulturnoga islama.

Mi žalimo onu jadnu mladež, što je vode za nos propalice, koji odavno obračunaše s vjerom. Nadamo se, da će se za dobe opametiti.

Katolički sastanci. Lanjske je godine i lijepi broj Hrvata pribivao veličajnome euharistijskom sastanku u Beču. Ove će se godine opći euh. sastanak obdržavati u travnju na Malti. Teško da će i polovica moći onamo, jer je i vrijeme nezgodno, a ni mjesto nije naredno. Nu na poticaj će «Sveć. Zajednice» Hrvati s braćom Slovencima obdržavati euharistijski sastanak u Zagrebu. A polovicom će se kolovoza obdržavati hrvatskoslovenski katolički shod u bijeloj Ljubljani. Istina, mnogima će biti oteško pribivati obama sastancima, pa bi možda dobro bilo, kad bi se oba spojila i obdržavala u Ljubljani. Pogotovo ako se ne promijene teške prilike u Banovini.

Euharistijski se sastanak ne će stegnuti na samu presv. Euharistiju, van će se na njemu pretresti sva živa zamašnija pitanja. Bojimo se, da će u Zagrebu biti stegnuta sloboda govora, pa bi pojedinci moglo osumnjičiti s veleizdaje itd. Paragrafi su grbavi a savjesti rastežljive. Među tim će se za to postarati središnji odbor, kojemu je na čelu presv. dr. Lang.

Pozdravljamo od srca oba sastanka, jer se nadamo od njih obilatu plodu. Prilike sile nas Hrvate i Slovence, da što prije poslušamo glas bratske krvi i ljubavi, da se što tjesnije združimo. Politički nam je program isti, iste su nam misli i težnje. Obastati možemo samo u slozi i u jedinstvu. Istina, dijelili su nas vijekovi. Tuđinac nas je bio razmedio i otuđio. Ali čvrsta volja i bratska ljubav sve može. Tvrdo se ufamo, da će sastanci ove godine ukloniti sve zapreke i sjedinit nas u jednu narodnu cjelinu.

I hrvatska mladost slavi desetu obljetnicu svoje organizacije. Ne znamo, gdje će slaviti. Nu držimo, da bi najpodesniji bio drevni Trsat. Među tim će mladost sporazumno sa starješinama odlučiti.

Čime se služe? Kad ne pomaže podlost, ocrnjivanje, kleveta, u dobri čas dolazi i otrov. Konačno: ubij čovjeka moralno ili fizički, ubio si ga svakojako. Glavno je, da ti ne smeta u tvome radu i nastojanju. Tako misle, tako i rade, «slobodoumni» usrećitelji čovječanstva. Na njihovu ljutu žalost još živi stari Bog, koji im mrsi račune. Pomrsio im je i nedavno. Znano je, što su sve liberalci radili, česa su se laćali, dok je dr. Anton Mahnić uređivao «Rimski Katolik» i vodio katolički pokret u Sloveniji. Ni đavo nije onaki, kakvim su prikazivali dra. Mahnića.

Zna se, što su sve perili, otkad je Biskup Mahnić iz zabitnoga Krka počeo buditi dremovnu katoličku svijest u Hrvatskoj. S jedne strane Talijani i hrvatski renegati, s druge vajni Hrvati liberali prikazivahu i prikazuju velikoga Biskupa gorim od Belzebuba. A on neustrašivo radio, neumorno kročio i svijetlio svojim umom, svojim čistim značajem, svojim vedrim i velebnim načelima. I okupio je oko sebe četu mladu, svježu i poletnu, spremnu sve pregorjeti za uzvišenu misao Isusovu, kojom je prožet veliki Biskup.

To je bilo odviše. Udri pastira i raspršit će se ovce. Udri Mahnića i razbježat će se njegova četa. Pa eto: našla se rutava duša, koja je usula otrov u misno vino, ne bi li stari voda katoličkog pokreta zaglavio na oltaru.

Nu još živi stari Bog. Paklenski pokus nije uspio. Bog je očuvao onog starca, koji s mladenačkim žarom i zanosom naviješta bolju budućnost patnici Hrvatskoj!

Tko je zločinačkom rukom posegao za životom Biskupa-filosofa? Ne zna se i teško da će se doznati. Nedvoumno je neki zagriženi liberalac ili Talijan ili Hrvat. Uostalom su liberalci jednaki, a zločinci internacionalni.

Iz tisuća se mladih hrvatskih srdaca izvila k nebu zahvalnica, što zlotvor nije svoje dostigao. «Hrvatsku Stražu» koju je veliki Biskup osnovao i kitio svojim dubokim umnim raspravama i potpomagao vazda, otkidajuć sebi od usta. Ako itko, ima se pravo veseliti «H. S.» i zahvaljivati dobrome Bogu, što je očuvao dragocjeni život i zdravlje prvoga hrvatsko-slovenskog filosofa.

Za pravdu daj glavu! Veličajna se epopeja naše balkanske braće naglo prekinula. Hoće li se nastaviti do konca, hoće li slavenska ruka usaditi križ na sv. Sofiji, ili će slavenski junaci stati na po puta, još se ne zna. Evropska civilizacija i kršćanska misao traži bezuvjetno, da se gospodstvu polumjeseca u Evropi za uvijek učini kraj. Nu evropska diplomacija, što je vode slobodni zidari i tjesnogrudni sebičnjaci, čini se, sapinje ruke Bugarima, Srbima i Grcima.

Bilo što bilo, Evropa je doživjela veličanstven pojav, o kojem ni najveći zanesenjak još nedavno nije mogao ni slutiti. Ona Turska, koja sijaše strah i trepet po svoj Evropi, danas moljaka sramotno primirje od nekadanjih svojih robova. Još se pred malo dana kočila i oholila, pa nije htjela ispuniti ni onoga, na što se obvezala pred evropskim vlastima. A sada je malena, sićušna.

Svijet se divi i snebiva. Sve prati sa simpatijama borbe i pobjede balkanskih saveznika, osobito junačkih, neustrašivih Bugara. A ipak se našlo i u prosvijetljenoj Evropi blatnih pera, još blatnijih duša, koje su iz niskih poriva hvalili i branili turske krvopije, a grdili Bugare i njihove zaveznike. Prednjačili su Židovi. Našao se i koji taj katolički glas iz njemačkog tabora, koji je na sramotu katoličkoj vjeri i prosvjeti branio najljuće protivnike katoličke vjere i svake prosvjete.

Razumijemo, da je taj postupak morao ozlovoljiti balkanske narode, koji potegoše mač i srnuše u smrt na obranu sv. križa i slobode. Nu kolikogod osuđujemo one vajne odvjetnike turskih krvopija, ne možemo se prečuditi slaboj logici sofijskoga «Crkv. vestnika», koji nekako zlorado dovikuje: «Eto papinstvo je proti nama. Katolička je Crkva za tursku silu, a proti pravoslavnome kršćanstvu». Žao nam je, što se «Crkoven Vestnik» onako istrčao i očitu nepravdu nanio Crkvi i papinstvu. Nijemci su pokazali za ovoga rata svoju staru ćud. Potvrdili su onu staru: «Dopoki bedzie swiat swiatem, nie bedzie Niemiec Slowianinu bratem». Ali njemački šovinisti i židovski šmokovi ne zastupaju Crkve ni papinstva. A to dokazuju i oni golemi milodari, što ih baš katolici poslaše balkanskim ranjenicima.

Novi pobornik. Dok stariji snivaju sanak pravednika ili stoje neodlučni, ne znajuć, gdje im je glava, hrvatska se katolička mladost miče. Miče se polako nu stalno. U par godina niče «Hrvatska», pa «Domagoj», pa «Preporod», «Dobrila», «Pavlinović«. A evo sada i »Kačića« u Inomostu (Innsbruck). Probudio se u tuđini, ali diše starim duhom hrvatskim i katoličkim. Pozdravljamo srdačno mladoga pobornika, željeć mu od Boga blagoslov, a od svih poštenih katoličkih Hrvata izdašnu pomoć.

Sekcija «Leonova društva» osnovala se u «Domagoju». To je mlada predstraža «L. D.», koja se sada vježba, da poslije svojski uzmogne raditi na znanstvenom polju. Članovi će svoje uspjelije radove objelodanjivati u «Hrv. Straži» i u «Luči». Dobro bi bilo, da i «Hrvatska» osnuje «Leonovu sekciju». A još bi bolje bilo, da hrvatski imućnici ne stiskaju ruke, već doprinose «Leonovu Društvu» u zakladu za mlade pisce. Na žalost ta zaklada dosele opstoji samo u — pravilima. A «L. D.» ne može isplaćivati ni troška za «Hrvatsku Stražu», kamo li da bi moglo podupirati mlade pomoćnike. Zasada mladim «Leonovcima» samo pozdrav i iskrene želje. A držimo, da će se naskoro moći i pomoći.

Dvije mjere. U naredbi o tiskopisima, što je izdao kr. povjerenik, određuje § 5.: «Redarstvena oblast imade naročito izreći zabranu lista, ako se u njem nalazi kakav članak, notica ili oglas, kojim se nastoji razdraživati ili ponizivati postojeće državopravne temeljne uredbe, ruglu izvrgavati ili na mržnju izazivati protiv pojedinih na-

rodnosti i konfesija...» itd. I zbilja redarstvena oblast, kako vele, plijeni osobito pravaške novine često radi jednoga slova. Nagodba je postala nepovredljivom svetinjom. Nu čini se, da red. oblast i ne čita službenih «Narodnih Novina», koje znadu drzovito zabadati u katoličke svetinje. Sa svim u duhu modernog liberalizma...

Hrvatski kršćanski radnički savez nekako životari u Zagrebu. Ne mare za nj puno ni oni, koji su zvani u prvom redu. I «Glas Naroda» se slabo podupire. U zadnje se doba dadoše na posao pothvatni «Domagojci», pa se nadamo, da će biti bolje. H. K. R. S. je izdao po običaju i ove godine svoj kalendar «Hrvatski kršćanski socijal». Preporučujemo ga osobito radništvu. Cijena mu je 50 fil.

«Raspojasana» Slavonija. Julije Benečić je pod gornjim naslovom u Savremeniku (br. 12, 1911., str. 722) napisao lijep i aktuelan članak. Pisac se čudi da se taj «vječni i nužni epiteton «r a s p o j a s a n a», što ne znači nego «nešto veselo, nestašno, razbludno, lakoumno, mahnito, razuzdano», redovito od stranih i domaćih pisaca pridijeva Slavoniji. Čudi se poimence Lisičaru, da je napisao «toliko neistina o Slavoniji». Pa zaključuje:

«Ako se može govorti o čijoj raspojasanosti, ta riječ pristaje baš našoj neslavonskoj javnosti, koja «raspojasano» gleda u Slavoniju, «provinciju», s ignorancijom onoga mladića iz «Charleyove tetke», koji zna za Braziliju samo za to, što nam odanle dolaze najljepši majmuni. Tako znamo i o Slavoniji, da tamo živi neki raspojasani narod i u dokolici ga se sjetimo, potkrijepljeni lektirom von Reisnera a i «modernih» slavonskih pisaca, koji nastavljaju ovu pjesmu o feačkom životu u Slavoniji. S l a v o n i j a j e u l i t e r a t u r i p o s t a l a z e m l j a l o t o f a g a i s r e t n o o s t r v o s i r e n a, u k o j o j ž i v u s a t i r i, n a j a d e i n i n f e.» (727. mi podcrtasmo.)

Dobru je lekciju dao svojim književnim kolegama, sam naprednjak Benešić i istom listu gdje oni «raspojasano» iznašaju na vidjelo sve prljavštine onog naroda. Al bi Benešić morao bit konsekventan te i u načelu osuditi onu posvemašnju s l o b o d u s t v a r a n j a, koja život gleda samo kroz prizmu svog «umjetničkog temperamenta» rectius, kroz bridnjak neukroćene požude, koja toli lako zarobljuje razum i volju, srce i maštu.

Ali Benešić toga ne čini, već u istom listu (Savr. 1911. str. 254) bez ikakve primjedbe iznaša nazore Przybyszewsky-a: «Umjetnost ne poznaje slučajnog klasifikovanja duševnih pojava u dobre i zle, ne poznaje nikakvih načela ni moralnih ni socijalnih... Umjetnik je iznad života i svijeta, gospodar gospodara, svet i čist, kada crta zločin i blato...»

Eto kako se teorija osvetila praksi. Benešić sa svog stanovišta ne bi smio prigovarati.

R.

Starost ljudskog roda. U zadnje vrijeme dao je povod pisanju o ovom pitanju inače kod katolikâ veoma cijenjeni Dr. H u g o O b e r m a i e r. Uvažen koliko radi svoje stručnjačke spreme, toliko i radi odlučnog svog kršćanskog naziranja. O. je profesor na institutu za čovječju prapovijest u Parizu.

U velikom djelu, što ga kani izdati Allgemeine Verlags-Gesellschaft (Berlin-München-Wien) pod naslovom: D e r M e n s c h a l l e r Z e i t e n. Natur und Kultur der Völker der Erde, napisao je prvi svezak O. pod naslovom: D e r M e n s c h d e r V o r z e i t. Tamo je po svom računanju ustanovio, koliko je otprilike godina prošlo otkako se čovjek na zemlji pojavio.

Još god. 1907. pisao je vrijedni P. G a u d e r, benediktinac, u svojoj knjižici: Die Abstammungslehre (2. izdanje Benzinger & Co., Einsiedeln)u pitanju o starosti ljudskog roda ovako: Poznato je, veli na str. 119., kako su prije, u vrijeme prvih otkrića evropskog i američkog pračovjeka, uzimali skroz pretjerani veliki broj godina za starost ljudskog roda. Jedna lubanja nekog indijanca, što je nađoše u delti Mississipija imala bi biti stara preko 50.000 godina; a kameno neko posuđe nađeno na obali Somme u Francuskoj, šta više — 100.000 godina. Danas možemo mirno duše jednostavno prijeći preko tih procjena; n i k o m u v i š e n e p a d a n a p a m e t, d a č o v j e k u p r i p i š e t a k o v i s o k u s t a r o s t, otkako geolozi H e i m u Zürichu i B r ü c k n e r u Bernu, uvažene veličine, ustanoviše nakon ponovnog istraživanja, da Švicarsko ledeno doba ne broji više od kakovih 14-16.000 godina».

P. Gauder se nije dakako obazirao na učenjake, kao što je n. pr. Haeckel i oni njegovog soja. Njima je i 100.000 godina premalen broj. Za njih dakle gornja opaska ne vrijedi. Drugi su njihovi puti i ciljevi, a drugi objektivne znanosti, koja nikako ne može dati dovoljna razloga i temeljitog opravdanja u računanju i operiranju s tako visokim brojkama. U tom se slažu trijezni prirodoznanci antropolozi n. pr. R a n k e, B r a n c a, i katolički teolozi, u koliko im ovdje pripada riječ.

Zato gotovo iznenađuje O. računanje. P o t o m r a č u n a n j u b i s t a r o s t č o v j e č j e g r o d a z a s i z a l a b a r e m k a k o v i h 100.000 g o d i n a u n a t r a g. No O. misli da je i to zapravo premalo, osobno je uvjeren, da ove brojke treba povećati. Vrijedi to, po O. računanju, za evropskog paleolit. čovjeka.

Dr. F. B i r k n e r, referirajući ob ovom O. djelu i izraženom mnijenju veli: Koliko se ovo računanje zbilji približaje, teško je odrediti; no ipak se dade reći toliko, da relativno vrlo visok broj... ima veliku vjerojatnost za se. (Vidi: Jahrbuch der Naturwissenschaften (1911/12.) str. 136. izd. Herder 1912.) I njemu se dakle čini, da O. računa krivo. Naprotiv nije zadovoljan s tim računom S. K i l l e r m a n n u H i s t. p o l. B l ä t e r (1912. sv. 1. i 2) kao ni recenzent u Z e i t s c h r i f t f ü r k a t h. T h e o l o g i e 1912. IV. Heft str. 816. «Kraj sveg poštovanja pred znanjem i tačnošću stručnjaka — čine nam se njegove tvrdnje p r e s m i o n i m a!» (ibid.)

A to je i jedino što se o izvodima može reći. Nije li uistinu s m i o n o na temelju j e d n e kosti čovječje, donje čeljusti, zaključiti: amo s novih 50.000 godina! To je smiono, i ako u sebi ne mora biti

krivo. Mi se u ovom pitanju nalazimo u takovoj oskudici sigurnih kakovih i tačnih podataka, da nije čudo, da se mnijenja pojedinih učenjaka toliko razilaze. Mi nemamo nikakovog s i g u r n o g mjerila, na koje da se oslonimo. Takovim s i g u r n i m mjerilom nijesu ni geološke formacije, naslage zemaljske kore. Pogotovo ne daju nam one kakovog općenitog pravila, koje bi mogli primijeniti na pojedine slučajeve i pojedine nalaske, bez bojazni da ne pretjerujemo. Zar su n. pr. s v i narodi u i s t o vrijeme proživjeli t. zv. kameno doba? Osim što možemo reći, da početak njegov pada uopće zajedno s početkom ljudskog roda — ne da se ništa više sigurna ustvrditi.

O svim pojedinim nalazištima i svim pojedinim nalazima valja tačno sve okolnosti ispitati i vagnuti, pa polako i oprezno naprijed koracati. Radi pomanjkanja tačnog mjerila, lako i učenjaka zanese fantazija u svoje carstvo.

Mnogi misle, da je i 50.000 godina za starost paleolitikuma — ogroman broj. Drugi se ograničuju na 20.000 god., neki na 10-12.000 godina. Prema tomu valja i Obermaierovih 100 ili šta više 150.000 godina znatno reducirati, jer dokaza i neprijepornog oslona za ovako velik broj godina — do danas nema. Dr. A. Ž.

Još o starosti pračovjeka. Profesor Dr. Hugo O b e r m a i e r (Paris) osvrnuo se u prvoj svesci časopisu Historisch-politische Blätter (o. g. München 1913.) na izvode S. Killermanna objelodanjene u istom časopisu lanjske godine u koliko se tiču pitanja o starosti ljudskog roda. U našoj gornjoj bilješci izvjestismo, kako se izim Kilermanna i drugi također nepovoljno izraziše glede visokog broja godina, što ga Obermaier daje pračovjeku u svom djelu «Der Mensch der Vorzeit».

Obermaier nije nipošto zadovoljan s izvodima K. Autoriteti na koje se on oslanja ne čine se Obermaieru takovim, da bi njihovi nazori iole mogli uplivati na nj, da promijeni svoje računanje o starosti pojedinih perioda kvarternog doba. Veli, da su ti nazori osamljeni, a dijelom i krivi. L e p o i n s n. pr. zastupa ideje, koje je I. de Charpentier g. 1834. postavio, a 1841. već sam napustio. — Killermann želi pokazati, da je cijelo kvarterno doba jedinstveno, jednolično t. j. Alpe, kao uopće visoko gorje srednje Europe, bilo je pokrito ledom, a uisto je vrijeme topla klima vladala po šumom pokritim nizinama. Obermaier naprotiv dokazuje da je to fizički nemoguće. Kvarterna flora i fauna dokazuje, da moramo razlikovati u kvarteru t o p l e i h l a d n e periode. Za dokaz navodi različna nalazišta iz zadnjih godina, osobito svoje rezultate specijalnog studija iz god. 1912. u Puente Viesgo (sjev. Španija), gdje se sve naslage redom jedna nad drugom nalaze s tačnim r a z l i k a m a, koje ih međusobno označuju. Da tako valja dijeliti kvarter, o tom, veli O., ne sumnja danas ni jedan stručnjak na polju prirodnih znanosti.

Po okolišnoj fauni i flori treba prema tome svaki put odrediti u koju periodu kvartera spada pojedini nalazak čovječjeg skeleta. Za t. zv. «heidelberskog čovjeka» misli O., da bez sumnje pripada u t. zv. d r u g o međuledeno doba ili po francuskom dijeljenju s t a r i j i kvarter (po njemačkom «srednji»).

Što se tiče pak broja godina — za to doba, i prema tome za prvu pojavu čovjeka na zemlji ostaje O. u glavnom kod onoga, što je rekao. Činjenice, veli, sile nas da operiramo s v i s o k i m brojkama. A i u ovom odgovoru naglašuje, da je on vanredno o p r e z a n, šta više misli, da je na mjestima taj oprez pretjeran. (H. — p. Bl. pag. 49. 50.)

Killermann je napisao u istom br. također kratki — vrlo slabi odgovor. On nema šta da stavi usuprot izvodima Obermaierovim. Tek mu je nešto vrijedna tvrdnja, da se mnoge životinje lako klimi prilagođuju. On navodi i nekoliko dokaza za ovu tvrdnju. Poziva se i na to, da i danas ima učenjakâ, koji zastupaju nazor, da ne treba kvarterno doba onako dijeliti, kako to uzima Obermaier. Ranke i Branca da su također vrlo skeptični, šta više — Ranke misli, da neandertalska rasa još i danas ž i v i.

Obermaier pokazuje i u svom odgovoru, da ga je kod njegovog djela «Der Mensch der Vorzeit» zbilja vodila učenjačka mirnoća i strogost, živa želja i oprez ne pustiti se fantaziranju. No on ne pokazuje ni ovdje, da je n u ž n o za razvoj kvartera uzeti onako visoki broj godina. A to, i jedino to valja, ako ne baš ad evidentiam dokazati, barem p o z i t i v n o v j e r o j a t n i m pokazati.

Dr. A. Ž.

Kad se kolo otisne... U Americi se osobito u Sjedinjenim državama bujno šire razne poganske religije, osobito hindureligija. Svećenici «svami» podigoše već više misija, pa podučuju odličnjake u vedi i u misterijama. — I Zoroastru su podigli jedan hram u Lowellu, drugi u Chikagu. — Naglo se širi obožavanje sunca, mjeseca i Venere s nečuvenim nećudorednim kultom.

Čudnovato je to sve, ali posve shvatljivo. Protestanti su se otčehnuli od Crkve, pa greznu sve dublje. Kad se kolo otisne s brijega ne ustavlja se na po puta.

Mladohrvatski «put». Dugo su mučali mladi rušigradi. Već je javnost očekivala, da će se konačno smiriti pod strehom umirovljenoga oberbana gospara Supila. Nu čini se, da im je i u njega tijesno, pa eto prenesoše svoju «Mladu Hrvatsku» u Beč pod okrilje «Slavisches Tagblatta». Zaključni broj za 1912. izdadoše 31. prosinca. U pozivu na pretplatu, koji završuju obligatnim «Bog i Hrvati» ističe uredništvo i uprava, e će «M. H.» biti smotra, koja će «pokazivati put, kojim današnja hrvatska generacija ima da polazi».

Kakav je taj mladohrvatski put, vidi se iz «Fantazije jedne zimske večeri». Iza poznatih hula i niskog književnog smeća pok. Polića Kamova ne znamo, da je iko tako prosto uličnjački i živinski oskvrnio hrvatski jezik kao pisac «Fantazije». Držimo, da nema ni najbezočnijeg razbludnika, ni najzadnije djevojčure u zloglasnim kućama, kojima ne bi krv od stida šiknula u lice, kad čitaju ovaj izrod pokvarene duše. Znademo, da su u jadnoj Hrvatskoj morale neke učiteljice «poslužiti umjetnosti»; znademo, da je bilo visoke gospode,

koja su oskvrnjivala nedorasle djevojčice; znademo, da je u višim slojevima dosta truleži. Ali je i znano, da sve to gospodske živine nastoje prikriti svoje opačine. A mladohrvatski pobornik hoće da poživinči mladež, uzdanicu Hrvatske; hoće da joj svojim smećem otruje srce i ubije sve ideale.

Teško nam je vjerovati, da je sve ono napisao onaj, koji je nekad zanosno pjevao u našoj «Luči». Nu u kakvu si kolu...

U ime javnog morala, u ime sreće naroda hrvatskoga prosvjedujemo proti ovakome poživinčivanju nezrele mladosti, pa molimo sve, kojima je do narodne sreće, da stanu na put tome poživinčivanju.

Kritičari papini. U krasnom katol. tjedniku «Petrus-Blätter», što izlaze u Trieru, nabraja župnik Konradt udes papinih kritičara. Evo:

1. Grci ne bijahu od 4.-10. stoljeća zadovoljni s papom. Po njihovu nije papa razumio njihove povijesti, prilika, naobrazbe, potreba.

Posljedica: raskol, raspad, turska najezda.

2. Kad je Grgur VII. provađao strogo naredbe o celibatu, izjaviše u Skandinaviji: «To nije za Skandinaviju. Mi ostajemo pri starom. Papa ne razumije ništa».

Posljedak: Ostadoše i — u 16. vijeku otpadoše.

3. Za borbe o investituru se s oružjem u ruci tvrdilo, da papa ima krivo.

Posljedice su poznate. (Znano je, kako je svršio Henrik IV. i dr.)

4. Luterovi preteče, pa Luter i luterovi strahovito pogrđivahu papu.

Posljedak: strašno poplaviše bludnje.

5. Za galikanizma bijaše u neku ruku dogma, da papa premalo razumije i cijeni najstariju kćer Crkve, dosljedno treba o njemu praktički biti neovisnim, pa vršiti one njegove odredbe, koje pristaju Francezima.

Posljedak: državna crkva, rasap, prevrat.

6. Jansenizam je htio biti više katolički, stroži, pobožniji od pape. Htjeli su biti katolici, nu poput jegulje utjecati papinim odredbama: papa je imao vazda krivo.

Posljedica: Dijelom očito krivovjerje, dijelom vanjski posluh i praktično pridržavanje krivovjerja sa svim rđavim posljedicama do danas.

7. Čitava vojska krivovjeraca stare i nove dobe sve do modernaške suglasice tvrdaše bučeć i vičuć, kadgod i krvlju i željezom: Papa ne razumije ništa, zlo je upućen, itd.

Posljedica: Otpad pojedinaca, pa i čitavih naroda.

Prenesosmo ove podatke, da se i naš svijet malko zamisli, pogotovo naši «starokatolici», protivnici našega «klerikalizma» i «zelotstva».

Papa o štampi. Sv. je Otac Pijo X. upravio prepoštu Luju Ciceriu u Casalpusterlengo 22. listopada o. g. list, u kojem među inim govori o štampi:

«Ako propovijedate proti zločestim novinama i širite po svojim silama dobre, a svjetujete, da se ne čitaju listovi «trusta», vršite dužnost dobroga župnika i radite ne samo ono, što hoće papa, već što zahtijeva katolička savjest. Ta kako bi se mogle odobravati novine, koje nose jedva vidljivo katoličko obilježje, jer kadgod javljaju o papinim audijencijama, a inače muk lijek o slobodi i neovisnosti Crkve, pa čine, kanda ne znadu ništa o ratu proti Crkvi? Listovi, koji ne samo da ne maknu ni prsta proti prevratnim idejama, već doprinose i sami općenoj zbrci ideja; koji se drže daleko od pravovjerja, pale tamljan dnevnim kumirima i hvale protuvjerske knjige, pothvate i ljude? Istina se ne smije ovijati blistavim zlatom. Mi moramo razviti svoju zastavu. Ako vjerno i otvoreno stojimo za katoličku stvar, možemo i nešto dobra učiniti. Naši će nas protivnici dašto pobijati, ali će nas i cijeniti; a dok ih mi budemo silili, da nam se dive, neki će se i između njih povratiti k istini».

Dobro bi bilo, da ove papine riječi zapišu za uho i neki naši «starokatolici», koji bazaju po mraku, tražeć naravske i druge baze, a tjerajuć katoličku misao iz hrvatske politike.

I monisti u samostane! Čitasmo u njemačkim listovima, da je vođa monista Ostwald kupio kod Eisenberga dobarce, gdje će sagraditi monistički samostan. Katoličke redovnike progone slobodni zidari i drugi slobodaši, a monisti majmunišu katol. samostane. Radoznali smo, kakve će zavjete monisti polagati i koliko će njihovi samostani koristiti ljudskom napretku.

Čvrsta riječ ko — vrbov klin. U Ljubljani se poodavno sastadoše novinari sjedinjene hrvatskoslovenske stranke prava. Uglaviše, da će sve novine stajati na pravaškoj i katoličkoj osnovci. I održaše riječ svi. Pače i suradnik «Hrvatske» održa riječ sve do — Zagreba. Valjda se drži one: «Mi go dato mia parola, mi posso ciorla»...

Što sudi protestanat o kat. Crkvi i papinstvu. Povjesničar Macauly protestanat kaže ove lijepe riječi o kat. riječi i papinsvu: Ispoređujuć sjajne kraljevske dinastije s dugačkim nizom papa, vidi se, da su one od jučer, a papinstvo je još uvijek puno života i mladenačke snage. Ostale države, koje su s njim bile jednako stare, odavno su pale u zaborav, ono još i danas postoji. Katolička Crkva i danas odašilje svoje vjesnike na granice zemlje kao i u vrijeme Augustina; i danas ide u susret onako neprijateljskim kraljevima, kao što je išla u vrijeme Atile. Ona je vidjela mnogi pad savremenih država u davnini. Ona bijaše velika i štovana, prije no što je Sas stupio na Britansko tlo, prije no što je Franak prešao Rajnu. Mnogo je nepogoda projurilo nad njom, ali ipak je njezin temelj ostao nepokolebiv; i kad je tih nepogoda nestalo, pokazala se je ona opet na svijetlo. Nizozemska je republika pala, pa stara tisućgodišnja

njemačka država, veliko mletačko vijeće, stari švajcarski savez, kuća bourbonska, a iza velike je revolucije ipak ostala katolička Crkva».

Ove su riječi protestantskog povjesničara zaista lijepa pohvala katoličkoj vjeri i papinstvu, baš stoga, što ih nije napisao katolik, nego protestanat. Uza sve to imade sijaset ljudi, koji se nabacuju najgorim blatom na katoličku Crkvu, i to na žalost njezini vlastiti sinovi.

V. V.

Poziv na pretplatu. «Zlatna zrnca za hrvatska srca» ili «Katekizam hrvatskoga rodoljublja» zove se knjiga, koju sam na zahtjev i zamolbu mnogih prijatelja i rodoljuba hrvatskih nakan još zimus u drugom izdanju objelodaniti. U obliku pitanja i odgovora raspravljaju se ovdje različite domoljubne i rodoljubne stvari, koje se tiču svagdanjega djelovanja građanina i pučanina hrvatskog, pa se nadam, da će baš poradi lijepa sadržaja svoga i ovo drugo izdanje među hrvatskim narodom, a naročito među rodoljubivom i svjesnom hrvatskom omladinom naći lijepa odziva, kao što je i prvo, već sasma raspačano izdanje, našlo po svim hrvatskim krajevima. Zdušni hrvatski građanin kao i seljanin, naći će u toj knjizi po koje «zrnce» što će ga oduševiti na mnogo lijepo plemenito i uzvišeno djelo za narod hrvatski i u njem uspiriti još žarču ljubav prema otadžbini Hrvatskoj.

U povodu toga slobodan sam upraviti na sve hrvatske rodoljube i prijatelje hrvatskog naroda, navlastito na nastavnike i odgojitelje mladeži hrvatske, na sva hrvatska sokolska, pjevačka i ina kulturna društva diljem otadžbine Hrvatske u opće u svim krajevima gdjegod stanuju ili žive Hrvati ovaj prijateljski poziv na molbu, kako bi svi uznastojali, da bi se ta moja knjiga «Zlatna zrnca za hrvatska srca» po svemu hrvatskom narodu raširila i raspačavala i da bi rodoljubivim nastojanjem hrvatske inteligencije doprla do u posljednju kolibicu hrvatskoga pastira. Cijena knjizi bit će od prilike 60 filira po primjerku. Svak moj rodoljub hrvatski, koji tu knjigu želi naručiti, neka se otvorenom dopisnicom uz naznaku količine primjeraka izvoli javiti izravno potpisanome, koji će nakon ustanovljenja naklade dati «Zlatna zrnca» još zimus u štampu.

Kornelije Bosiljević

Osijek I. Šamačka ul. 2. I. kat.

Primili smo sa zahvalnošću:

Rudolfo Franjin Magjer: Novi zvuci. Treća knjiga pjesama «Porivi». III. izdanje. Osijek. «Klub hrv. književnika».

Prof. Art. Drews: Geschichte der Philosophie. Sammlung Göschen. VI. Die Philosophie im ersten Drittel des XIX Jhrdts. Leipzig, 1912.

Officium Majoris Hebdomadae. Taurini, 1913. Eq. P. Marietti. VIII. — 464 in 16 11 × 17 cm. Pretium Fr. 4. Izdanje vrlo prikladno. Papir indijski tanak a čvrst, tisak lijep i čitljiv. Preporučamo.

Korizmene okružnice presv. gg. Biskupa senjskoga, krčkoga i tršćanskokoparskoga. Prva radi o pozdravu anđeoskom i o čislu, druga o kršćanskim običajima i predajama, treća odgovara na glavna pitanja: Otkuda sam? Zašto sam na svijetu? Kamo ću jednom poći?

Msgr. Ante Kalac: Biskup dr. Juraj Dobrila. Pazin. 1912. «Tiskovno društvo». 4 K.

Jul. Bessmer: Philosophie und Theologie des Modernismus. Frei burg i B. 1912. Herder. M. 7, gb. Mk. 8.

Dr. A. v. Ruville. Der Goldgrund der Weltgeschichte. Freiburg, Herder. Mk. 2.40, gb. 3.20.

Za knajpovce:

Dr. A. Baumgarten: Ein Fortschritt des Wasser heilverfahrens. Wörishofen.

Dr. A. Baumgarten: Wörishofen. Sein Werden und Wachsen. Vrlo lijepi album s opisom.

Preporučujemo i želimo, da se naši liječnici ugledaju u učenike starca Kneippa, pa da što prije ugledamo i u Hrvatskoj novi Wörishofen.

SADRŽAJ

II.-III. sveska „HRVATSKE STRAŽE“.

